

Marek Żubryd

**Niemcy w nowożytnej Polsce
przedstawieni na tle historii
Polski i Niemiec.**

ZESZYT 2

Kiedy rozpoczęła i zakończyła się epoka nowożytna?

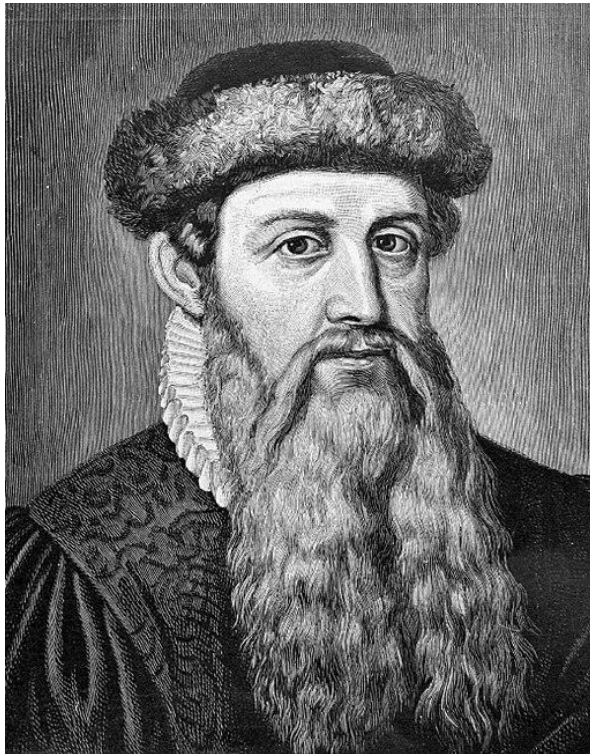
W historiografii przyjmuje się trzy daty zakończenia średniowiecza i rozpoczęcia epoki nowożytnej: 1453 r. – upadek Konstantynopola, 1455 r. – wydrukowanie Biblii przez Jana Gutenberga i 1492 r. – odkrycie Ameryki przez Krzysztofa Kolumba. Jednak wszystkie te trzy daty są symboliczne, wyznaczają tylko umowną granicę pomiędzy średniowieczem a epoką nowożytną. Nie sposób jest dokładnie stwierdzić, kiedy rozpoczęła się nowa epoka, a skończyła poprzednia, ponieważ przemiany w życiu ówczesnych mieszkańców, na które wpływ miały wymienione powyżej wydarzenia historyczne, następowały stopniowo, przez dłuższy czas, a nie w roku podanym przez historyków. Weźmy pod uwagę pierwszą datę – upadek Konstantynopola, czyli stolicy Cesarstwa Bizantyjskiego, spadkobiercy Cesarstwa Wschodniorzymskiego – przecież proces jego upadku trwał wiele lat, a samo zdobycie Konstantynopola było jego ostatnim aktem. Cesarstwo Bizantyjskie, ograniczone tylko do samej swojej stolicy, nie odgrywało już większej roli w życiu politycznym Europy. Zdobycie Konstantynopola i zmiana jego nazwy na Istambuł stały się symbolem przejścia władzy w dawnej stolicy Cesarstwa przez wyznawców islamu, bo ziemie samego Cesarstwa Bizantyjskiego zostały przez Turków opanowane już znacznie wcześniej. Dużo większe znaczenie miała ucieczka wielu uczonych greckich na zachód Europy, gdzie znaleźli zatrudnienie na tamtejszych uniwersytetach, co przyczyniło się do rozwoju prawa rzymskiego i odrodzenia się kultury antycznej.

Przypomnij sobie:

- 1. Jakie kontynenty były znane w starożytności i w średniowieczu?**
- 2. Kiedy Europejczycy poznali opis Chin?**
- 3. Kto w średniowieczu organizował wyprawy na Daleki Wschód?**

ZESZYT 2

Johannes Gutenberg

(<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gutenberg.jpg?uselang=pl>)

Rozwój myśli renesansowej wiąże się ściśle z drugą datą graniczną, czyli z wydrukowaniem Biblii przez Jana Gutenberga. Jego nowa metoda drukowania książek była jednym z największych wynalazków tej epoki. Dzięki niej po raz pierwszy w dziejach ludzkości pojawiła się możliwość rozpowszechniania książek, a tym samym szerzenia kultury, nauki i wiedzy. To właśnie dzięki wynalezieniu ruchomych czcionek coraz więcej ludzi mogło mieć łatwiejszy niż wcześniej dostęp do wiedzy, a to powodowało zmiany w sposobie postrzegania świata. Jednak od wynalezienia tej metody i wydrukowania pierwszej książki do upowszechnienia druku musiało upłynąć trochę czasu. Przy czym rozpowszechnienie się druku doprowadziło nie tylko do obniżenia cen książek, ale przede wszystkim stały się one bardziej dostępne. A zatem więcej osób miało dostęp do wiedzy i dzięki

ZESZYT 2

temu wynalazkowi szybciej mogły się szerzyć nowe ruchy i prądy ideowe, w tym humanizm, a później także reformacja.

Ostatnia, najbardziej popularna data zakończenia średniowiecza i rozpoczęcia epoki nowożytnej, czyli rok odkrycia Ameryki przez Krzysztofa Kolumba, mimo że ma wielu zwolenników, również jest datą umowną. Krzysztof Kolumb był bowiem przekonany, że dotarł do Indii i dopiero wyprawa Amerigo Vespucciego pokazała, iż odkrył on nowy kontynent. Związane z odkryciami geograficznymi zmiany w gospodarce europejskiej, np. rewolucja cenowa, nie wystąpiły od razu, lecz następowały stopniowo, więc i ta data jest tylko symboliczna.

Która z tych trzech dat jest więc początkiem epoki nowożytnej? Na to pytanie nikt nie jest w stanie dać jednoznacznej odpowiedzi. Każda z tych dat ma istotne znaczenie dla dalszych dziejów Europy i świata, i może być uznana za datę kończącą epokę średniowiecza i rozpoczynającą nową. Zarówno wynalezienie druku, jak i odkrycia geograficzne miały niewątpliwie istotny wpływ na całe następne stulecia w historii Europy i świata. Nie można sobie wyobrazić rozwoju reformacji bez maszyny drukarskiej i tworzonych przy jej użyciu druków ulotnych – dzięki nim nowinki religijne szybko rozpowszechniały się wśród mieszkańców Europy. Również dokonane w końcu XV w. odkrycia geograficzne spowodowały wielkie zmiany – nie tylko polityczne, ale przede wszystkim gospodarcze – w całej Europie.

Za datę zakończenia epoki nowożytnej przyjmuje się wybuch Wielkiej Rewolucji Francuskiej w 1789 r., jednak i ta data jest cezurą symboliczną. Efektem rewolucji był wprawdzie upadek monarchii we Francji i wprowadzenie ustroju republikańskiego oraz likwidacja pozostałości feudalizmu, ale zmiany te zachodziły stopniowo. Rewolucja doprowadziła do licznych wojen najpierw rewolucyjnej Francji z obrońcami

ZESZYT 2

starego porządku – Austrią i Prusami, a później do wojen, które przejdą do historii pod nazwą wojen napoleońskich. To w ich wyniku została całkowicie zmieniona mapa polityczna Europy, a jej ostateczny kształt został ustalony dopiero na mocy postanowień kongresu wiedeńskiego w 1815 r. To właśnie to zgromadzenie ustaliło nowy porządek polityczny w Europie na następne stulecie. Dlatego zakończenie epoki nowożytnej, podobnie jak jej początek, było procesem złożonym, trwającym wiele lat i przyjęty w historiografii rok 1789 jest datą umowną.

W historii Polski datą kończącą epokę nowożytną będzie ostatni – III rozbiór Polski, który kończy okres istnienia niepodległej Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Niemieccy drukarze drukują polskie książki

Jak już wspomniano w poprzednim rozdziale, wynalezienie druku było jednym z największych wynalazków na przełomie dwóch epok historycznych. Nowa metoda druku szybko rozprzestrzeniła się w całej Europie, w tym i na ziemiach polskich. Polska była dziewiątym krajem, do którego przybyli drukarze z Niemiec. Cechą charakterystyczną pierwszych warsztatów drukarskich, jakie prowadzili, było to, że funkcjonowały one w jednym miejscu bardzo krótko – drukarze przenosili się z jednej miejscowości do drugiej. Za pierwszego niemieckiego drukarza na ziemiach polskich uważany jest pochodzący z Bawarii Kasper Straube, który działalność wydawniczą prowadził w latach 1473–1477 w Krakowie. Tam również miał swój zakład drukarz Szwajpolt Fiol z Frankonii, który drukował księgi liturgiczne. We Wrocławiu w latach 1475–1482 działał Kasper Elyan, który wydał trzy modlitwy w języku polskim – „Ojcze nasz”, „Zdrowaś Maryjo” i „Apostolski symbol wiary” – które zostały zamieszczone w łacińskich *Statutach synodalnych biskupów wrocławskich*, wydrukowanych w 1475 r. W Malborku w Prusach Książęcych osiedlił się Jakub Karweyse, który wydał w 1492 r. prawdopodobnie najstarszy niemieckojęzyczny druk w Prusach – *Żywot św. Doroty*, a także napisaną w tym samym języku wierszowaną historię męczeństwa czterech świętych. W Prusach Królewskich, w Gdańsku w 1498 r. drukarnię założył wędrowny typograf z Wirtembergii Konrad Baumgarten, który później, w latach 1503–1506, działał we Wrocławiu, gdzie wydrukował m.in. *Legendę o św. Jadwidze*. Ostatecznie osiadł we Frankfurcie nad Odrą.

To właśnie niemieccy wędrowni drukarze zapoczątkowali rozwój drukarstwa w Polsce. Drukarnie te

Przypomnij sobie:

1. W jaki sposób publikowano książki w starożytności i w średniowieczu?
2. Dlaczego książki w średniowieczu były bardzo drogie?

ZESZYT 2

odegrały istotną rolę w rozwoju reformacji na ziemiach polskich. Rzeczpospolita w wieku XVI znana była z tolerancji wobec innowierców i dlatego wielu cudzoziemców prześladowanych w krajach zachodniej Europy uciekało na ziemie polskie. Tutaj mogli nie tylko swobodnie wyznawać swoją wiarę, ale także publikować literaturę religijną lub pisma polemiczne. W ten sposób zwiększyło się zapotrzebowanie na nowe oficyny drukarskie. Poszczególne grupy wyznaniowe zakładały własne ośrodki drukarskie. Na potrzeby kalwinów powstały drukarnie w Brześciu Litewskim prowadzone przez Bernarda Wojewódkę i Andrzeja Trzecieckiego. Po śmierci Wojewódki drukarnią kierował Stanisław Murmelius. Druga drukarnia dla kalwinów polskich powstała w Pińczowie, a drukarzem był Daniel z Łęczycy. Głównym ośrodkiem drukarskim luteranów był Królewiec, gdzie działał Jan Seklucjan, który sprowadził drukarza Aleksandra Augezdeckiego. Bracia polscy drukowali w Szamotułach i w swojej głównej siedzibie Rakowie, gdzie założyli swoją słynną Akademię Rakowską. Działała tam oficyna drukarska Aleksego Rodeckiego, którą później przejął Sebastian Sternacki.

Bardzo szybko Polacy nauczyli się od niemieckich drukarzy ich rzemiosła i dzięki temu sieć drukarni na ziemiach polskich szybko się rozrastała.

Śląsk pod władzą Jagiellonów

Po śmierci króla Węgier Macieja Korwina 6 IV 1490 r. do walki o tron przystąpiło dwóch braci, król Czech Władysław Jagiellończyk i Jan Olbracht. Ze starcia zwycięsko wyszedł Władysław, który 20 III 1491 r. wyznaczył bratu księstwo głogowskie, a sam przyjął tytuł najwyższego księcia Śląska. Jak Olbracht zrzekł się swoich śląskich posiadłości dopiero w 1498 r., choć zgodnie z wcześniejszymi postanowieniami powinien był to zrobić wraz z objęciem tronu Polski i Litwy.

II. Władysław II Jagiellończyk

(https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/6c/Vladislavus_II_of_Bohemia_and_Hungary.jpg?uselang=pl)

28 XI 1498 r. Władysław Jagiellończyk wydał wielki przywilej stanowy, zwany Śląską Kartą Swobód. To w nim zostały utrwalone podstawy prawne zgromadzenia książąt i

Przypomnij sobie:

1. Do których państw należał Śląsk w średniowieczu?
2. Jakie konsekwencje dla dalszych losów Śląska miało jego rozbitcie na dzielnice?
3. Który z książąt śląskich zamierzał zjednoczyć nie tylko Śląsk, ale i Polskę? Dlaczego do tego nie doszło?

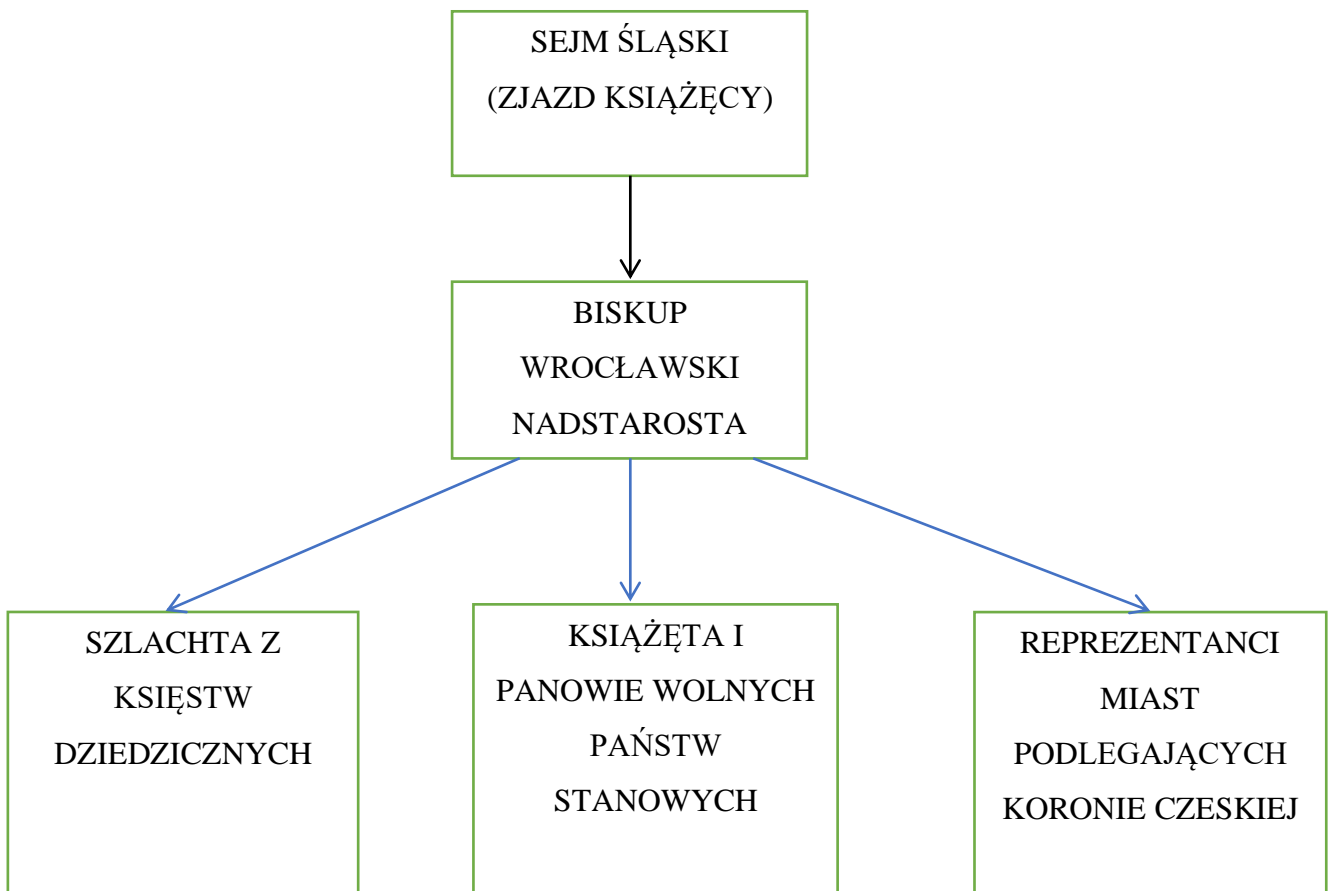
ZESZYT 2

stanów śląskich. Potwierdzono w nim zapis, na mocy którego urząd starosty generalnego miał sprawować zawsze księżę śląski.

Do zadań starosty generalnego należało:

- reprezentacja króla wobec stanów,
- zwierzchnictwo nad urzędnikami królewskimi, np. starostami w księstwach dziedzicznych,
- publikacja zarządzeń króla,
- pełnienie roli rozjemcy w sprawach sądowych,
- przewodniczenie trybunałowi książęcemu,
- przewodniczenie obradom Sejmu Śląskiego.

Ryc. Struktura Sejmu Śląskiego w XVI w.

ZESZYT 2

Król zagwarantował szlachcie śląskiej, że nie będzie jej zaciągał na wyprawy wojenne poza granice kraju i przyznał jej prawo składania hołdu lennego we Wrocławiu, natomiast mieszkańcy księstwa świdnicko-jaworskiego otrzymali prawo składania hołdu w Świdnicy.

W 1504 r. król Władysław Jagiellończyk nadał urząd starosty generalnego bratu Zygmunтови, który sprawował ten urząd do roku 1506, kiedy to został wybrany na króla Polski.

Rządy królewicza Zygmunta w księstwie głogowskim, które objął w 1499 r., zostały określone jako „złoty wiek” Głogowa. Podjął on surowe środki przeciwko pladze przestępczości, dokonał gruntownej reformy ustroju sądownictwa, wprowadził w 1505 r. sąd cudowy (Zaudengericht) oraz akta statutowe cechów, a także przeprowadził reformę monetarną dla całego Śląska, a w Głogowie otworzył mennicę, która następnie rozpoczęła bicie grosza głogowskiego. Działania te poprawiły położenie mieszkańców miasta, którzy żyli głównie z handlu i rzemiosła.

Od czasów rozbicia dzielnicowego ziemie polskie były zasiedlane przez kolonistów przybywających na zaproszenie polskich książąt. Zarówno chłopci, jak i mieszczaństwo osiedlali się nie tylko na terenach Śląska, Pomorza, ale także Wielkopolski i Małopolski, a po przyłączeniu przez Kazimierza Wielkiego Rusi także na wschodnich ziemiach Królestwa Polskiego. Przykładem jest lokacja Lwowa na prawie magdeburskim. Wszędzie wnosili nie tylko swój język i obyczaje, ale także kulturę, tradycję, które potem splatały się z kulturą polską. Dzisiaj wiele osób nie zdaje sobie sprawy, że liczne sławne postacie, które zapisały się na kartach historii Polski, są pochodzenia niemieckiego. Służyli oni wiernie królom Polski i wnieśli wiele do polskiej kultury.

Jan z Głogowa, znany także jako Głogowczyk, Głogowita, Glogoviensis, Glogar, Gloger (ur. około 1445 r. w

ZESZYT 2

Głogowie, zm. 11 II 1507 r. w Krakowie), to polski astronom, matematyk i filozof pochodzenia niemieckiego. Jego rodowe nazwisko brzmiało Schilling (Schelling), ale podpisywał się jako Gloger albo Glogovita. W 1468 r. ukończył studia na Akademii Krakowskiej z tytułem magistra i został na tej uczelni wykładowcą. Przez blisko 40 lat wykładał łacinę, filozofię Arystotelesa i astronomię. Był autorem dzieł o charakterze podręcznikowym, z których najważniejsze to: *Liber posteriorum analyticorum*, *Exercitium veteris artis*, *Questiones librorum de anima*. Jej słuchaczem był m.in. Mikołaj Kopernik. Zmarł w 1507 r. na apopleksję i został pochowany w kościele św. Floriana w Krakowie, w którym przez ostatnie lata życia był kanonikiem.

Sytuacja polityczna w Rzeszy Niemieckiej na przełomie XV i XVI wieku

Reformę wewnętrzną Rzeszy Niemieckiej, udaną w niewielkiej części, podjął cesarz Maksymilian I w 1495 r. Maksymilian interesował się głównie powiększeniem domeny dynastycznej Habsburgów, sprawy niemieckie przyciągały jego uwagę, tylko gdy zmuszała go do tego sytuacja. Najważniejsze założenia wspomnianej reformy Rzeszy z przełomu XV i XVI w. zostały zrealizowane w Reichstagach za panowania cesarza Maksymiliana I.

W 1507 r. sejm w Konstancji uchwalił, że Sąd Kamery Rzeszy (Reichskammergericht) będzie działał na stałe jako najwyższy sąd odwoławczy Cesarstwa, ustanowił stały podatek na działalność owej instytucji i przyznał Maksymilianowi wsparcie na wyprawę do Włoch. Sejmy w latach 1500 i 1512 (w Kolonii) ustaliły podział Cesarstwa na okręgi Rzeszy (Reichkreise) z własnymi instytucjami samorządowymi. Najistotniejszym skutkiem „reformy Rzeszy” na początku XVI w. było utworzenie 10 okręgów Rzeszy: austriackiego, burgundzkiego, szwabskiego, górno-reńskiego, górno-saksońskiego (Saksonia elektorska i Brandenburgia elektorska), dolnoreńsko-westfalskiego i obwód dolnosaksońskiego. Ta organizacja regionalnego samorządu stanowego, do której prerogatyw należał początkowo jedynie wybór asesorów do Sądu Kameralnego Rzeszy, poszerzyła wkrótce zakres działania, przejmując obowiązek czuwania nad zachowaniem pokoju krajowego, następnie zaś zajmując się regulacją spraw monetarnych, gospodarczych oraz porządku wewnętrznego i infrastruktury. Oprócz tego okręgi zajmowały się egzekucją wyroków federalnych przez dwie najwyższe instancje: Sąd

Przypomnij sobie:

- 1. Jakie państwa powstały na ziemiach Cesarstwa podzielonych w wyniku traktatu w Verdun w 843 r.?**
- 2. Kiedy odnowiono Cesarstwo w zachodniej Europie i kto tego dokonał?**
- 3. Jakie ziemie dzisiejszego państwa polskiego wchodziły w skład Cesarstwa Rzymskiego?**

ZESZYT 2

Kameralny oraz Sąd Dworski. Okręgi stanowiły władze Rzeszy, w których skupiały się elementy zarówno stanowe, jak i ogólnopaństwowe. Był to swoisty samorząd reprezentujący interesy stanowe i terytorialne oraz ogólnopaństwowe.

W państwach terytorialnych obok samych władców kluczową rolę w strukturze władzy odgrywały instytucje monarszej administracji oraz krajowe zgromadzenia stanowe (Landtage). Książęta m.in. byli nastawieni na ścisłe współdziałanie ze stanami. Organizacja sejmów krajowych – podzielonych z reguły na trzy kurie (wyższa szlachta i duchowieństwo, szlachta krajowa, mieszczaństwo), których członkowie nie mieli jednak wolnego mandatu – odzwierciedlała stanową strukturę społeczeństwa. W ich gestii leżało przede wszystkim uchwalanie podatków nadzwyczajnych, obrona przywilejów stanowych, wspieranie szkolnictwa i uniwersytetów oraz obronności kraju, czyli jednym słowem – całokształt spraw państwowych.

Na sejmie w Moguncji w 1517 r. i w Augsburgu w 1518 r. książęta zgłaszali żądanie następnych reform administracyjnych w Niemczech. Śmierć cesarza nie pozwoliła zrealizować tych zamierzeń.

W aktach sejmu z 1512 r. pojawiła się po raz pierwszy w historii Niemiec nazwa Święte Cesarstwo Rzymskiego Narodu Niemieckiego (niem. Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation). Świadczyło to o identyfikowaniu przez książąt Cesarstwa z Niemcami – o „zawłaszczeniu” instytucji cesarskiej przez Niemcy.

Władza, którą może sprawować tylko cesarz, dotyczy zasadniczo trzech dziedzin: obrony Kościoła, przyznawania lenn i nadawania nowych praw w porozumieniu z sejmem.

Kiedy pod koniec XV w. pojawiła się nazwa Sejm Cesarstwa (Reichstag). Zgromadzeniu temu, wywodzącemu się

ZESZYT 2

z dawnych „sejmów dworskich”, udało się ostatecznie określić jako odrębna całość w stosunku do cesarza.

Korporacjonizm ten opiera się zresztą na bardzo kruchej podstawie. Sejmy Cesarstwa stały się odtąd w praktyce zwykłymi sejmami niemieckimi, co po części można usprawiedliwić terytorialnym zacieśnianiem się Cesarstwa. Nie miały już jak dawniej charakteru elekcyjnego ani czysto reprezentatywnego. Wchodzące w ich skład osoby były uprawnione do zasiadania w nich we własnym imieniu, na zasadzie wieczystego tytułu opartego na obyczajach czy, w okresie późniejszym, na koncesji cesarza i zgromadzenia. Reichstag był zwoływany na mocy wydawanego przez cesarza uniwersału (Ausschreiben).

Od roku 1489 sejm (w swej postaci niemal ostatecznej) staje się wymyślnym połączeniem trzech kolegiów. Pierwsze z nich stanowią sami książęta elektorzy (Kurfürstenrat). Drugie, zwane radą książęcą (Fürstenrat), skupia pozostałych książąt, a ponadto prałatów. Książęcy członkowie tegoż kolegium posiadają jako elektorzy indywidualne głosy wirylne. W odróżnieniu od nich, hrabiowie i prałaci muszą być stowarzyszeni w określonej liczbie ław, czyli kurii, z których każda ma tylko jeden głos zbiorowy – kurialny. Ławy te miały swoje nazwy: hrabiowska (Szwabia, Frankonia, Wetterawia, Westfalia) i prałacka (Szwabia, Nadrenia).

ZESZYT 2

Trzecie kolegium miast cesarskich (Reichsstädtisches Kollegium) jest tworem późniejszym niż poprzednie. Miasta zaczęły zdobywać miejsce w zgromadzeniach Cesarstwa dopiero w drugiej połowie XIII w., a ostatecznie ich obecność zostaje tam oficjalnie uznana pod koniec XV w. Podobnie jak hrabiowie i prałaci, miasta cesarskie grupują się w ławy (Szwabii i Nadrenii), co w przybliżeniu odpowiada jednostkom geograficznym: miasta frankońskie są określane przez komisję jako „szwabskie”, a miasta Hanzy jako „reńskie”. Każda z tych ław ma tylko jeden głos zbiorowy, jak ławy hrabiów i prałatów, lecz podczas gdy ostatnie stanowią tylko znikomą mniejszość kolegium książąt, kurie miejskie mają tę wyższość, że same tworzą odrębne kolegium.

Sejm Cesarstwa funkcjonował zgodnie z zasadą, że trzy jego kolegia rozpoczynają swe obrady oddzielnie. Ich wynik był następnie dyskutowany przez dwa wyższe kolegia – elektorów i książąt. W przypadku ich zgody ostateczny kształt ustaw był referowany na kolegium miast a ostatecznie wypracowywano orzeczenie cesarskie. Przekazany cesarzowi dokument dopiero po jego (ewentualnej) ratyfikacji zyskiwał moc prawną cesarskiego *conclusum* (Reichschluss).

Głosowania przebiegały na zasadzie większości w ramach każdego kolegium i przy jednomyślności wszystkich kolegiów w sejmie. Przy braku zgody trzech kolegiów zdarzało się mimo to ogłaszać decyzję Cesarstwa, zaznaczając, że istnieją w danej sprawie rozbieżności. W takim przypadku (zwłaszcza gdy chodzi o pominięcie opinii miast) ratyfikacja cesarska mogła pełnić funkcję arbitrażu.

Reformacja

Od początków istnienia chrześcijaństwa pojawiały się w nim różne nurty i odłamy, które były uznawane za herezję i zwalczane przez powiązany z władzą świecką Kościół katolicki. Ruchy takie, np. ruch katarów (albigensów) w XI–XIII w. na południu Francji czy husytyzm w Czechach w XV w., miały charakter lokalny. Nie objęły swoim zasięgiem innych obszarów Europy i nie spowodowały zmian w samym Kościele chrześcijaństwie. Były jednak sygnałem, że w łonie samego Kościoła dochodzi do kryzysu. W XV w. pod wpływem humanizmu zaczął zmieniać się stosunek ludzi do Biblii. Główną tego przyczyną była coraz powszechniejsza umiejętność czytania. Dobrze wykształceni humaniści zaczęli czytać teksty biblijne w językach oryginalnych (greckim i hebrajskim) i odkrywali w nich nowe treści, często sprzeczne z oficjalnie dopuszczonym przez Kościół przekładem Biblii na język łaciński, dokonany jeszcze w IV w. przez św. Hieronima. Coraz częściej podnosiły się głosy, że Kościół odszedł o pierwotnych zasad i ideałów wiary i szukano drogi do jej źródeł. Spośród głoszonych postulatów reformy Kościoła najczęściej krytykowano:

- zbytnie zaangażowanie się papieży i wyższego duchowieństwa w sprawy świeckie, przede wszystkim w rozgrywki polityczne;
- przepych, jakim otaczali się papieże i wyższe duchowieństwo, które było finansowane z pieniędzy napływających ze wszystkich krajów europejskich;
- łamanie dyscypliny kościelnej przez duchowieństwo, zwłaszcza wyższe, ich niemoralny tryb życia (dotyczyło to także papieży);

Przypomnij sobie:

1. Kiedy i dlaczego doszło do wielkiej schizmy wschodniej?
2. Jak narodził się husytyzm?
3. Czym była niewola awiniońska papieży?
4. Kiedy i dlaczego doszło do wielkiej schizmy zachodniej?

ZESZYT 2

- szerzący się wśród wyższego duchowieństwa nepotyzm, dzięki czemu do stanowisk duchownych dochodzili krewni wysokich urzędników kościelnych;
- symonię – sprzedawanie intratnych stanowisk kościelnych za pieniądze;
- łączenie kilku funkcji kościelnych przez jedną osobę, co sprawiało, iż nie były one w stanie należycie wypełniać powierzonych im obowiązków;
- rozpowszechnienie się sprzedaży odpustów, czyli handel odpuszczeniem kar za grzechy w czyśćcu, co prowadziło do przekonania, że zbawienie można sobie kupić.

Dzięki upowszechnieniu się w społeczeństwach europejskich sztuki czytania, a także wynalezieniu druku krytyka Kościoła docierała do coraz szerszych kręgów społecznych, nie tylko do dobrze wykształconych humanistów, ale również do rycerstwa, kupców, rzemieślników, a nawet chłopów. Szczególnie silnie problemy te zaznaczyły się w rozbitej na wiele państw Rzeszy Niemieckiej, w której stojący na czele własnych państw arcybiskupi i biskupi angażowali się bardziej w wielką politykę aniżeli w poprawę wizerunku Kościoła i jego właściwą działalność, jaką było szerzenie i umacnianie wiary.

ZESZYT 2

Marcin Luter

([https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lucas_Cranach_I_-_Martin_Luther_\(1529\),_St._Anna_in_Augsburg.jpg?uselang=pl](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lucas_Cranach_I_-_Martin_Luther_(1529),_St._Anna_in_Augsburg.jpg?uselang=pl))

Wystąpienie Marcina Lutra

Reformacja narodziła się w Niemczech, a jej inicjatorem był Marcin Luter. Bezpośrednią przyczyną wystąpienia Lutra była sprawa odpustów. Papież Leon X potrzebował pieniędzy na dokończenie budowy bazyliki św. Piotra w Rzymie i w tym celu rozpoczął sprzedaż odpustów na niespotykane wielką skalę. Kwestia ta wiązała się bezpośrednio z księciem Albrechten Hohenzollernem, który od 1513 r. był biskupem w Magdeburgu i administratorem w Halberstacie. W 1514 r. wysunięto jego kandydaturę na stanowisko arcybiskupa w Moguncji, ale pod warunkiem że zapłaci on w Kurii Rzymskiej opłatę w wysokości 10 tys. dukatów. Albrecht wyraził zgodę, ale chciał zachować swoje poprzednie stanowisko, na co potrzebna była dyspensa, a zatem potrzebował następne 10 tys. dukatów. W tym celu zadłużył się u Fuggerów na kwotę 29 tys. dukatów. Zdobyć takiej sumy, nawet przy dochodach z obu biskupstw, było trudne. Z pomocą przyszła mu wówczas Kuria Rzymska, która zaproponowała mu handel odpustami przez osiem lat. Zyskiem z ich sprzedaży Albrecht i Kuria mieli podzielić się po połowie.

Wówczas przeciwko tym praktykom wystąpił Marcin Luter, który według legendy przybił do drzwi kościoła zamkowego w Wittenberdze 31 X 1517 r. kartkę, na której wypisanych było 95 tez. Najprawdopodobniej swoje tezy przesłał miejscowemu biskupowi Hieronimowi Schulzowi oraz komisarzowi papieskiemu do spraw odpustów. Wkrótce tezy Lutra dzięki ich wydrukowaniu rozprzestrzeniły się w innych państwach niemieckich, zyskując duży rozgłos. Do szerokich

ZESZYT 2

kręgów społeczeństwa tezy Lutra przemawiały prostymi i logicznymi sformułowaniami, a ponadto trafiły na podatny grunt, gdyż już od dłuższego czasu krytykowano sprzedaż odpustów.

Luter sformułował nową teologię, według której istotne były „Jedynie Pismo, jedynie wiara, jedynie łaska” (łac. *Sola scriptura, sola fide, sola gratia*) – to miały być podstawy wiary. Wierni mieli uzyskiwać zbawienie poprzez czytanie Pisma Świętego, modlitwę i skruchę, a nie za sprawą dobrych uczynków, ani tym bardziej kupowania odpustów. W tej koncepcji niepotrzebne im były hierarchia i ceremonie Kościoła oficjalnego.

Sukces reformacji był możliwy, ponieważ poglądy Lutra zostały przyjęte przez większość społeczeństwa w Rzeszy Niemieckiej, nie tylko przez książąt i szlachtę, ale przede wszystkim przez mieszczan i chłopów. Koncepcja kościoła narodowego, bez zakonów i hierarchii duchownej, bez obowiązku wnoszenia wysokich opłat do Kurii Rzymskiej bardzo szybko przysporzyła Lutrowi licznych zwolenników.

Ważny dla sukcesu ruchu reformatorskiego był także układ sił politycznych na terenie Rzeszy Niemieckiej i Europy. Lutra poparł książę saski i zarazem elektor Fryderyk Mądry (pan. w latach 1486–1525) z dynastii Wettinów. Początkowo książę saski był pośrednikiem między Lutrem a papieżem, który ze względu na znaczenie księcia dążył do załagodzenia konfliktu religijnego. Sytuacja zmieniła się po wyborze Karola V Habsburga na cesarza (1519 r.). Wówczas papież wydał bullę, w której zagroził Lutrowi klątwą, jeśli ten nie odwoła swoich poglądów. Luter, mając poparcie księcia saskiego i szerokich mas społecznych, zdecydował się na ostateczne zerwanie z papieżem i publicznie spalił bullę papieską. Papież ekskomunikował Lutra, a od nowego cesarza zażądał, aby aresztował heretyka. Książę Fryderyk Mądry ukrył wówczas

ZESZYT 2

Marcina Lutra w swoim zamku w Wartburgu. Podczas rocznego tam pobytu Luter przetłumaczył Nowy Testament na język niemiecki, dając podstawy do narodzin nowożytnego języka niemieckiego. Po powrocie do Wittenbergi Luter wraz ze swoim współpracownikiem Filipem Melanchtonem opracowali zasady nowego wyznania.

Przedstawiły się one następująco:

- Zbawienie jest uzależnione od wiary.
- Wiara nie wymaga pośrednictwa ani duchownych, ani świętych.
- Głównym źródłem wiary i autorytetem jest Pismo Święte.
- Każdy może czytać i komentować Biblię.
- Są tylko dwa sakramenty: chrzest i komunia święta udzielana pod dwiema postaciami – chleba i wina.
- Sprawowanie kultu polega na czytaniu Biblii, głoszeniu Słowa Bożego i udzielaniu komunii przez pastorów.
- Pastorzy są wybierani spośród wiernych i mogą zakładać rodziny.
- Zwierzchnikiem organizacji religijnej jest władca świecki, do którego należy dany kraj.

Lutra poparli książęta niemieccy, ponieważ nie tylko zapewniał im niezależnienie się od papieża i cesarza, ale także gwarantował im władzę zwierzchnią nad nową organizacją wyznaniową. Nie bez znaczenia był także fakt, że mogli oni przejmować na własność posiadłości należące do Kościoła i zakonów. Do Saksonii dołączyły inne państwa i miasta niemieckie i w sejmie Rzeszy powstało silne stronnictwo polityczne, gotowe bronić reformy luterńskiej. W 1529 r. zaprotestowało ono przeciwko propapieskiej polityce cesarza Karola V, zaś zwolenników Lutra nazwano protestantami. Rok

ZESZYT 2

później na sejmie w Augsburgu przedłożono cesarzowi łaciński i niemiecki tekst luterńskiego rozumienia podstaw wiary (*Confessio Augustiana*, tłum. pol. *Augsburskie wyznanie wiary*), który wraz z opracowanym przez Lutera Katechizmem stanowi do dziś najważniejszy dokument Kościoła ewangelicko-augsburskiego.

Tekst źródłowy

Przeczytaj tekst i odpowiedz na pytania:

- 1. Jak Luter pojmował pokutę?**
- 2. W jaki sposób chrześcijanin mógł uzyskać odpuszczenie kar i win?**
- 3. Jakie przykłady dotyczące krytyki odpustów można znaleźć w tekście?**
- 4. Co według Lutera jest prawdziwym skarbem Kościoła?**

Wybrane tezy Marcina Lutera:

Teza 1: Gdy Pan i Mistrz nasz Jezus Chrystus rzecze: „pokutujcie”, to chce, aby całe życie wiernych było nieustanną pokutą.

Teza 2: W żaden sposób nie można pod wyrazem „pokutujcie” rozumieć sakramentu pokuty, to jest spowiedzi i zadośćuczynienia, które kapłan sprawuje.

Teza 7: Bóg nie odpuszcza nikomu win, jeśli zarazem nie przywodzi go do upokorzenia się przed kapłanem jako swoim zastępcą.

Teza 13: Umierających śmierć zwalnia z pokuty; są oni prawnie wolni od wszystkich kościelnych ustanowień, bo umierają.

Teza 21: Mylą się przeto kaznodzieje odpustowi, twierdząc, że przez odpust papieski człowiek staje się wolny od wszelkiej męki i zbawiony.

Teza 36: Każdy chrześcijanin, który za grzechy żałuje prawdziwie, ma i bez listu odpustowego zupełne odpuszczenie kary i winy.

Teza 38: Nie należy jednak gardzić odpustem papieża, gdyż, jak to już powiedziałem, stanowi on objaśnienie Boskiego przebaczenia.

Teza 43: Należy pouczać chrześcijan, że ten, kto daje ubogiemu albo wspiera potrzebującego, lepiej czyni, niż gdyby kupował odpusty.

ZESZYT 2

Teza 45: Należy pouczyć chrześcijan, iż ten, co widzi ubogiego i mimo to kupuje odpust, ten nie odpust papieża nabywa, ale gniew Boży ściąga na siebie.

Teza 46: Należy pouczyć chrześcijan, iż oni, gdy nie są zbyt bogaci, powinni zatrzymać to, co potrzebne dla ich domu, a nie wyrzucać na próżno na odpusty.

Teza 62: Istotny, prawdziwy skarb Kościoła to święta Ewangelia chwały i łaski Bożej.

Teza 81: Następstwem koniecznym bezczelnych kazań odpustowych jest to, że i uczonemu trudno obronić papieża przed zarzutami i bezsprzecznie ostrymi oskarżeniami prostaczków.

Teza 82: Na przykład: dlaczego papież dla świętej miłości i dla cierpień, jakie dusze w czyścicu ponoszą, dusz tych naraz nie wyzwoli z czyścica; gdy tymczasem dla tak małej przyczyny, jaką jest budowa kościoła św. Piotra, za pieniądze tyle dusz wyzwala?

Teza 86: Będąc bogatym ponad magnatów, czemu to papież nie za swoje własne pieniądze, lecz za pieniądze ubogich wiernych buduje kościół św. Piotra?

Teza 92: Więc precz z prorokami, którzy wołają: pokój, pokój, pokój, a pokoju nie ma (Ezech. 13,10.16).

Teza 94: Należy upominać chrześcijan, aby usiłowali iść za Chrystusem jako głową swoją, przez krzyż, śmierć i piekło.

Teza 95: Tak też przez liczne przykrości, dostąpią oni nieba, niż przez ufanie beztroskiej pewności

Sytuacja religijna w Rzeszy Niemieckiej po wystąpieniu Marcina Lutra

W 1529 r. na drugim sejmie w Spirze nie tylko uchylono postanowienia pierwszego sejmiku z 1526 r., na którym przyznano miastom i księstwom realną swobodę w kształtowaniu swej polityki religijnej, lecz także wyraźnie zabroniono rozpowszechnienia reformacji i przywrócono ważność edyktu wormackiego. Przeciwno temu postanowieniu wystąpiły stany ewangeliczne, przedstawiając tzw. protestację w Spirze (od której pochodzi nazwa „protestanci”). Kiedy król

ZESZYT 2

Ferdynand odmówił przyjęcia protestacji, stany ewangelickie skierowały apelację do cesarza.

Sejm w Spirze rozpoczął się 21 II 1529 r. pod przewodnictwem brata cesarza Ferdynanda. Karol V przedstawił projekt stanowczych zarządzeń w obronie wiary katolickiej. Na sejmie komisja złożyła wniosek, aby wprowadzenie wszelkich zmian w dogmatach religijnych, obrzędach i organizacji kościelnej było zakazane aż do decyzji soboru powszechnego. Sejm większością głosów uchwalił projekt komisji. Jednakże uchwale tej sprzeciwili się niektórzy książęta oraz miasta niemieckie. 20 IV 1529 r. elektor saski Jan, langraf heski Filip, margrabia brandenburski Jerzy, Wolfgang książę anhalcki, książęta Ernest i Franciszek Brunświcy oraz 14 miast niemieckich (Strassburg, Norymberg, Ulm, Konstancja, St. Gallen i inne) złożyli protest przeciwko uchwale sejmu. Z prawnego punktu widzenia wysuwano argument, że poprzednia uchwała (1526 r.) zapadła jednomyślnie, więc i podjęta może być tylko na mocy uchwały jednomyślnej, a nie większości głosów. Oprócz tego przedstawiano także inne racje, wskazując, że w sprawach religijnych należy kierować się własnym sumieniem i odpowiedzialnością wobec Boga.

Na sejmie w Augsburgu w 1530 r. protestanci przedstawili swoje wyznanie wiary *Confessio Augustana*. Autorem jego był ugodowy Filip Melanchton, który już w 1521 r. ogłosił wykład nowej wiary w swym dziełku pt. *Loci communes rerum theologicarum* (Wykład zasad teologicznych). Luter z ociąganiem zaaprobował tekst, sam jednak w Augsburgu pojawić się nie mógł w obawie przed aresztowaniem. Dla katolików *Confessio...* była nie do przyjęcia, bowiem nie poruszała problemów dogmatycznych, a tylko dyscyplinarne. Teologowie katoliccy w odpowiedzi zakwestionowali racje teologiczne konfesji augsburskiej, tzw.

ZESZYT 2

Refutatio pontificia, którą za miarodajną uznał również cesarz. Następnie Karol V potwierdził ponownie orzeczenie edyktu wormackiego, dając zwolennikom Lutra 7 miesięcy na pogodzenie się z Kościołem katolickim. Było to nierealne, toteż książęta protestanci przygotowali opór zbrojny. Niepokój ich dyktowany był także koronacją we Frankfurcie brata cesarskiego Ferdynanda na króla rzymskiego (1531 r.), który to tytuł nosili wybrani za życia cesarzy ich następcy. Oznaczało to wzmocnienie domu habsburskiego, a co za tym idzie – i katolicyzmu.

Tekst źródłowy

Przeczytaj tekst i odpowiedz na pytania:

- 1. Jakie zmiany wprowadzało *Augsburskie wyznanie wiary* w stosunku do zasad wiary katolickiej?**
- 2. Czy poniższy tekst dotyczy również innych wyznań religijnych?**

Die *Confessio Augustana* (oder Augsburger Konfession) umfasst 28 Artikel und ist in zwei Hauptteile gegliedert: Artikel 1–3 betont die Übereinstimmung mit der altkirchlichen Gotteslehre, Erbsündenlehre und Christologie, Artikel 4 erläutern den Grundsatz des allein rechtfertigenden Glaubens, die Artikel 9–15 stellen die Probleme der Kirche dar, und die Artikel 4–6 und 18–20 erläutern des reformatorische Verständnis der Probleme. Die letzten Artikel (22–28) handeln von den „Missbrauche“ der alten Kirche im Verständnis der Protestanten und betont die gegensätzlichen Auffassungen: Die Kommunion unter beiderlei Gestalt im Sakrament, die Priesterehe oder das Verständnis der Messe und die Beichte werden klargelegt. Diese Augsburger Konfession wurde ebenfalls namengebend

ZESZYT 2

für die Lutheraner, sie werden oft mit den Buchstaben A.B. für Augsburger Bekenntnis oder C.A. für *Confessio Augustana* bezeichnet und damit von anderen Gruppen der Reformation unterschieden.

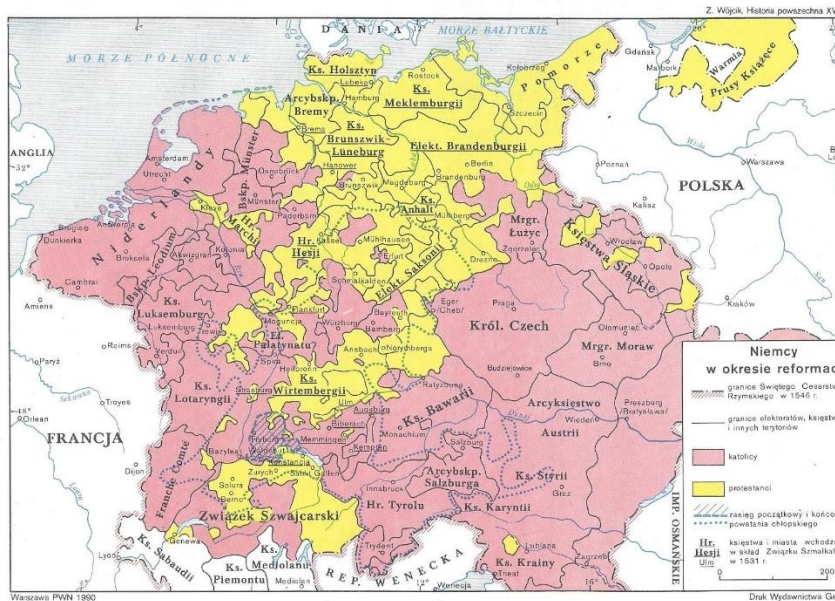
Augsburskie wyznanie wiary (lub *Confessio Augustana*) składa się z 28 artykułów i jest podzielone na dwie główne części: artykuły 1-3 podkreślają zgodność z wczesnokościelną doktryną o Bogu, doktryną o grzechu pierworodnym i chrystologią, artykuł 4 wyjaśnia zasadę usprawiedliwiającej wiary jedynej, artykuły 9-15 przedstawiają problemy kościoła, a artykuły 4-6 i 18-20 wyjaśniają reformacyjne rozumienie tych problemów. Ostatnie artykuły (22-28) dotyczą "nadużyć" starego Kościoła w rozumieniu protestantów i podkreślają przeciwstawne poglądy: wyjaśniono przyjmowanie komunii pod obiema postaciami, sprawę małżeństw kapłanów czy rozumienie Mszy św. i spowiedzi. Konfesja Augsburska dała również nazwę luteranom, których często określa się literami A. B. (Konfesja Augsburska) lub C. A. (*Confessio Augustana*), odróżniając ich w ten sposób od innych grup reformacji.

Rozłam religijny w Rzeszy Niemieckiej

19 XI 1530 r. cesarz Karol V wydał dekret, na podstawie którego miała zostać wznowiona jurysdykcja biskupia, zaś kościoły i dobra duchowne, zabrane przez protestantów, miały być zwrócone katolikom. Ostatecznie więc wszelkie próby porozumienia się protestantów z katolikami nie dały żadnych wyników, lecz jedynie wyraźnie uwydatniły różnice pomiędzy obydwojma wyznaniami. Po sejmie augsburskim nastąpiło stanowcze zerwanie stosunków pomiędzy cesarzem a zwolennikami Lutra. Książęta protestanci zawarli w grudniu 1530 r., w heskim miasteczku Schmalkalden, ligę w obronie

ZESZYT 2

wiary. Przystąpili do niej przede wszystkim, jako inicjatorzy, elektor saski Jan i landgraf heski Filip. Od początku związek stopniowo przybierał charakter polityczny. Wstępowali do niego również katolicy, o ile skłaniały ich do tego kwestie polityczne, a także przedstawicielska opozycja przeciwko cesarzowi. W ten sposób Związek Szmalkaldzki stawał się potęgą niebezpieczną dla cesarza.

Rzesza Niemiecka w czasie reformacji (źródło: Zbigniew Wójcik, *Historia powszechna XVI–XVII wieku*, Warszawa 1991)

Co więcej, na sejmie w Norymberdze w 1532 r. zawarto tymczasowy pokój religijny zawieszający wykonanie sankcji przeciwko protestantom orzeczonych na sejmie augsburskim. Karol V nigdy nie zrezygnował z przywrócenia jedności wyznaniowej w Rzeszy. Jednak ze względu na narastający konflikt z Franciszkiem I i uaktywnienie się Turcji pod rządami Sulejmanem I doszedł do porozumienia z papieżem Pawłem III w kwestii soboru powszechnego w Trydencie (miasto cesarskie).

W 1545 r. z inicjatywy cesarza Karola V i papieża Pawła III zwołany został w Trydencie w północnych Włoszech sobór.

ZESZYT 2

Obrady szły jak po grudzie, m.in. na skutek sporu pomiędzy cesarzem i papieżem. Do porozumienia z protestantami nie doszło, sformułowane natomiast zostało trydenckie wyznanie wiary. Położone zostały fundamenty pod nurt kontrreformacyjny.

Karol V popełnił kilka błędów, które się na nim srodze zemściły. Przede wszystkim w tzw. augsburskim interim z 1548 r. usiłował na mocy własnego autorytetu unormować sytuację religijną i polityczną w Rzeszy. To odstręczało zarówno papieża, jak i protestantów. Wszystkich zaś książąt niepokoiło to, iż cesarz zamierzał wybrać na cesarza po Ferdynandzie swego syna Filipa. Teraz cesarz musiał stawić czoło znaczenie groźniejszemu przeciwnikowi niż związek szmalkaldzki. Przeciwko sobie miał Francję, a także książąt protestanckich, którym teraz przewodził Maurycy Saski. Karol znalazł się w sytuacji bez wyjścia.

Projekt układu passawskiego z 1552 r. przewidywał, że katolickie i ewangelickie stany Rzeszy powinny wzajemnie uznać swój stan posiadania i zrezygnować z dochodzenia roszczeń religijnych. Kolejny sejm Rzeszy miał zająć się wypracowaniem podstaw kompromisu. W przypadku niepowodzenia postanowiono utrzymać w mocy stan pokoju religijnego. Uzgodniono także zwolnienie landgraфа Filipa oraz byłego elektora saskiego z linii ernestyńskiej, Jana Fryderyka, z niewoli cesarskiej. Karol V przystał co prawda na ten układ, lecz wprowadził do niego istotne korekty, m.in. taką, iż pokój religijny będzie trwać jedynie do czasu zwołania następnego sejmiku Rzeszy.

Tekst źródłowy

Przeczytaj tekst i odpowiedz na pytania:

ZESZYT 2

- 1. Czy w Kościele katolickim istniały wcześniej przepisy nakazujące biskupom przebywanie w swoich diecezjach?**
- 2. W jaki sposób biskupi mieli być karani za nieobecność w swoich parafiach?**

Dekret o reformie duchowieństwa, uchwalony na soborze trydenckim w 1547 r.

[...] Ponieważ jednak znajdują się w obecnych czasach niektórzy tacy – co jest bardzo ubolewania godną rzeczą – którzy własnego zbawienia niepomni, a sprawy ziemskie nad niebieskie i ludzkie nad boskie przenosząc, błakają się po różnych dworach lub zajęci sprawami świeckimi, zaniedbują owczarnię i pieczę nad powierzonymi sobie owieczkami, przeto sobór św. Postanawia wznowić dawne przepisy, skierowane przeciw nie przebywającym w swych diecezjach, a które skutkiem niegodziwości czasów i ludzi poszły w zupełne zapomnienie; wznawia więc je mocą niniejszego dekretu, a dla tym pewniejszego przebywania biskupów w swych diecezjach oraz celem poprawy obyczajów w Kościele ustala się je i zatwierdza w następujący sposób: Jeżeli ktoś z kościoła patriarchalnego, prymatialnego, metropolitalnego lub katedralnego, który został mu powierzony z jakiegokolwiek tytułu, przyczyny, imienia lub prawa, przez sześć bez przerwy miesięcy bawi poza swą diecezją bez prawnych przeszkód lub słusznych i racjonalnych przyczyn, ten podpada prawnie karze utraty czwartej części dochodów rocznych, która przez starszych kościoła użyta będzie na uposażenie kościołów i wsparcie miejscowych ubogich. A jeżeli jeszcze przez następnych sześć miesięcy będzie dalej nieobecny, utraci tym samym dalszą czwartą część dochodów, która w podobny sposób na być użytą. Aby zaś poddać go wobec wzrastającego oporu ostrzejszej cenzurze św. Kanonów, obowiązany będzie metropolita nieobecnych biskupów-sufraganów, nieobecnych zaś metropolitów najstarszy obecny biskup sufragan oskarżyć w ciągu trzech miesięcy listownie lub przez posła przed papieżem – a to pod karą zakazu przestępowania progu kościoła; papież zaś posiada z powagi najwyższej Stolicy moc karcenia tych nieobecnych stosownie do

ZESZYT 2

tego, jak wymagać będzie każdego z nich większy lub mniejszy upór, a samym kościołom przydać pożyteczniejszych pasterzy tak, jak to uzna w Panu za rzecz zbawienną i pożyteczną.

Wiek XVI–XVIII w Źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii i studentów, opracowali Melania Sobańska-Bondaruk, Stanisław Bogumił Lenard, Warszawa 1997, s. 135–136.

Wojny religijne w Niemczech

Powstanie nowego wyznania na terenie Rzeszy Niemieckiej doprowadziło do konfliktu nie tylko religijnego, ale także społecznego. W 1525 r. w Niemczech wybuchło wielkie powstanie chłopskie pod przywództwem Tomasza Münzera. Chłopi inaczej zrozumieli luteriański postulat wolnego czytania i interpretowania Biblii. Dla nich było to wezwanie do przywrócenia chrześcijańskiej „pierwszej wolności”, czyli do zniesienia nierówności stanowych. Ruszając na siedziby dostojników duchownych, jak i szlachty, chłopi domagali się zniesienia powinności feudalnych i opłat na rzecz Kościoła. Grupy najbardziej radykalnych chłopów żądały całkowitej likwidacji własności prywatnej. Członków takich wspólnot, które tworzyły się również w Niderlandach i na Morawach, nazywano anabaptystami. Szczególnie groźne z nich strony było to, że nie uznawali urzędów państwowych i hierarchii kościelnej. W tej sytuacji ani strona katolicka, ani protestancka nie mogły sobie pozwolić na rozprzestrzenianie się tych poglądów, bo godziło to w cały system władzy państwowej i kościelnej. Powstanie chłopskie zostało stłumione przez połączone siły władców katolickich i protestanckich, a surowe represje wobec powstańców poparł także Marcin Luter, który nie akceptował aż tak radykalnych skutków swojej nauki.

Po rozprawie z buntem chłopów w 1531 r. doszło do wojny religijnej pomiędzy protestantami a katolikami. Cesarz szybko zrozumiał, że nie pokona protestantów, którzy

ZESZYT 2

otrzymali wsparcie ze strony Danii i Szwecji, państw, w których również przyjął się luteranizm, tym bardziej że toczył jednocześnie wojny z Francją o północne Włochy i z Turcją o panowanie na Morzu Śródziemnym. Ostatecznie musiał się on pogodzić z porażką i zgodzić się na zawarcie pokoju w Augsburgu w 1555 r.

Pokój religijny w Augsburgu i jego znaczenie

Dopiero 11 III 1555 r. sejm zebrany w Augsburgu postanowił sprawę pokoju religijnego uczynić pierwszoplanowym punktem obrad, stając się tym samym przełomowym wydarzeniem kończącym epokę XVI-wiecznych wojen religijnych w Rzeszy. U podstaw prowadzących w Augsburgu rokowań legła podjęta przez obydwie skłócone strony decyzja o przyznaniu wzajemnych gwarancji pokoju. Dzięki mozolnie wypracowanym kompromisom, ogólnym sformułowaniom i skomplikowanym regulacjom prawnym kwestie konfliktowe zostały załagodzone.

Na mocy pokoju augsburskiego przyznano książętom niemieckim i miastom cesarskim wolność religijną według zasady „czyj kraj, tego religia”. Oznaczało to, że ten, kto sprawował władzę na danym terytorium, miał prawo narzucić poddanym swoje wyznanie. Osoby, które nie chciały go przyjąć, musiały udać się na emigrację do innego kraju. Pokój ten zapoczątkował proces dzielenia Niemiec, ale i całej Europy według klucza wyznaniowego.

Tekst źródłowy

Przeczytaj tekst i odpowiedz na pytania:

- 1. Kogo dotyczyła wolność religijna?**
- 2. Czy pokój augsburski stwarzał podstawy tolerancji religijnej?**

ZESZYT 2

3. Jakie dwa wyznania zostały wymienione w dokumencie, a jakie się w nim nie znalazły?

Pokój religijny w Augsburgu w 1555 r.

My, Ferdynand, [...] oznajmiamy wszem i wobec:

1. (Ponieważ cesarz miał przeszkody), więc jego Miłość i Majestat cesarski Nas – jako króla rzymskiego po przyjacielsku i po bratersku uprosił, abyśmy My zechcieli zastąpić Majestat cesarski i dał (nam) także władzę pełnomocną.
2. Ustanawiamy zatem, rozporządzamy, chcemy i rozkazujemy, aby odtąd nikt [...] z jakichkolwiek przyczyn [...] z drugimi nie spierał się, nie wojował, ale tylko jedna strona (stan) drugą powinna pozostawić przy następujących religijnych i ogólnych postanowieniach ułożonego pokoju powszechnego.
3. Nie ma też Cesarski Majestat, My, ani elektorowie, ni książęta, ni stany świętego państwa, prześladować żadnego stanu państwa z powodu (wyznawania) konfesji augsburskiej, ani inna drogą od tej religii wyznania augsburskiego, wiary, obrzędów kościelnych, zarządzeń i ceremonii (nie ma) odrywać, lecz tylko ma pozostawić w spokoju przy tejże religii.
4. W zamian zaś stany, które należą do wyznania augsburskiego, w równej mierze mają pozostawić bez nagabywania przy ich religii rzymski Majestat Cesarski, Nas i elektorów, książąt i inne stany państwa świętego, które stoją przy starej religii.
5. Jednak wszyscy inni, którzy do jednej z wyżej wymienionych religii nie należą, nie mają być niniejszym pokojem objęci, lecz zupełnie wyłączeni.
6. A ponieważ zdarzył się spór, iż gdyby jeden lub kilku duchownych odstąpiło od starej religii, co należy zrobić z zajęтыми przez nich i posiadanyimi arcybiskupstwami, biskupstwami, prelaturami i beneficjami, w czym mianowicie oba stany religijne nie mogły się pogodzić, więc My, mocą danego Nam przez rzymski Cesarski Majestat pełnomocnictwa postanowiliśmy [...]: Gdzie arcybiskup,

ZESZYT 2

biskup, prałat lub inny ze stanu duchownego od naszej starej religii odstąpiłby, aby tenże swoje arcybiskupstwa, biskupstwa, prelaturę i inne beneficja bezzwłocznie [...] jednak bez ujmy dla swej czci opuścił i aby kapitułom i tym, którym wedle prawa powszechnego lub zwyczajów kościelnych i fundacyjnych to przysługuje, było dozwolonym jakąś osobę do starej religii należącą, wybrać i ordynować.

7. Ponieważ zaś pewne stany i ich przodkowie niektóre fundacje, klaszatory i inne dobra duchowne odebrały i użyły ich na kościoły, szkoły, zakłady dobroczynne i na inne cele, to powinni także w ten sposób zajęte dobra, których w posiadaniu nie mieli duchowni (już) w czasie ugody [...] passawskiej [...] objąć niniejszym pokojem [...].
11. Gdzie jednak nasi, także elektorów, książąt i stanów poddani, którzy wyznają starą religię lub konfesję augsburską i z powodu tej swojej religii [...] w inne miejscowości udać i osiedlić się zechcą, w takim razie wszelkie przybycie i odejście, także sprzedaż ich mienia i dóbr za odpowiednie sprawiedliwe wykupienie id poddaństwa i spłat ma być dopuszczone i dozwolone bez przeszkód.

Wiek XVI–XVIII w Źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii i studentów, opracowali Melania Sobańska-Bondaruk, Stanisław Bogumił Lenard, Warszawa 1997, s. 137–139.

Reformacja na Śląsku

Wystąpienie Marcina Lutra i jego tezy dotarły szybko także na Śląsk. Podobnie jak w innych państwach, także tutaj wyższe duchowieństwo nie świeciło przykładem wiernym. Dochodziło do licznych konfliktów między hierarchami kościelnymi a władcami świeckimi, co w znacznym stopniu osłabiało pozycję i autorytet Kościoła. Pojawiały się oskarżenia wobec duchownych o nieodpowiednie prowadzenie się. Najgorętszy spór dotyczył powołania na urząd koadiutora, o który zabiegał dla swojego syna Fryderyka książę cieszyński

ZESZYT 2

Kazimierz. Spór był tak ostry, że interweniować musiał sam król Maciej Korwin, który wysłał do Wrocławia arbitrów. Dzięki ich mediacji zwarto 2 II 1504 r. układ zwany układem Kolowrata. Postanowiono wówczas, że:

- Beneficja kościelne będą nadawane wyłącznie Ślązakom.
- Biskupem może zostać tylko duchowny z Czech, Moraw, Łużyc lub Śląska.
- Sami biskupi mają zadbać o zwożenie dziesięcin z pól.
- W razie zagrożenia kraju dobra kościelne zostaną tak samo obciążone finansowo jak inne.
- Kary kościelne będą nakładane tylko na winnych, a nie na całe społeczności.
- Stany zobowiązują się do obrony majątków kościelnych przed rabunkami.

Układ ten nie rozwiązał wszystkich punktów spornych istniejących w społeczeństwie śląskim.

Nowe poglądy głoszone przez Marcina Lutra docierały na Śląsk różnymi drogami, nie tylko za sprawą pism ulotnych. Dużą rolę odegrał w ich krzewieniu Hans Metzler. W 1518 r. w Lipsku był on świadkiem dysputy między Lutrem a Johannem Eckiem i pod jej wpływem stanął po stronie Lutra. Po powrocie do Wrocławia stał się propagatorem reformacji. Ważną rolę w szerzeniu nowej idei odegrały uniwersytety, gdzie często dyskutowano na tematy religijne. Dzięki studiującym na uczelniach Ślązakom nowe poglądy dotarły do Wrocławia i innych miast śląskich. Największą rolę w ich krzewieniu odegrał nowy środek szybkiego przekazu informacji, jakim był druk. We Wrocławiu w 1519 r. znajdowały się już wszystkie ważniejsze pisma Lutra; były one powielane przez miejscowych drukarzy i mogły docierać do nowych osób zainteresowanych pismami reformatora.

ZESZYT 2

Jego poglądy szybko zyskiwały zwolenników. Jednak wprowadzenie reformacji na całym Śląsku było zależne od poszczególnych władców, ponieważ każdy z nich zachowywał prawo decydowania w sprawach dotyczących Kościoła na swoim terytorium. Z tego samego powodu nie można było wprowadzić reformacji w księstwach dziedzicznych ani tym bardziej w posiadłościach należących do biskupa. Jednak powszechność ruchu reformatorskiego spowodowała, że także i na tych terenach zaczęły powstawać pierwsze gminy wyznaniowe. Tego oddolnego ruchu nikt nie był już w stanie zatrzymać.

Na Śląsku w organizacji nowego porządku życia wyznaniowego, a przede wszystkim w kwestii mianowania duchownego, została zachowana jeszcze średniowieczna zasada, zgodnie z którą prawo do zaprezentowania kandydata na stanowisko proboszcza właściwym władzom kościelnym należało do właściciela praw patronackich w danej parafii. Prawo to zostało teraz zmodyfikowane w ten sposób, że z chwilą gdy dany władca świecki przeszedł na protestantyzm, mógł samodzielnie powoływać duchownych w należącej do jego majątku wsi. Na Śląsku jednak prawa patronackie wiązały się z dochodami z parafii, które często były sprzedawane innym osobom albo zastawiane i teraz parafianie, chcąc powołać swojego kaznodzieję, musieli wykupić prawa patronackie. Gdy to im się nie udawało, często samowolnie przejmowali parafię, zajmowali kościół i powoływali własnego duchownego. Po pierwsze powodowało to nowe konflikty, przede wszystkim z Kościołem, a po drugie naruszano w ten sposób prawo własności. W efekcie parafianie samowolnie przejętej parafii wchodzili w konflikt z władzą zarówno kościelną, jak i świecką.

Gdy gminom religijnym nie udało się uzyskać wpływu na wybór duchownego w kościele, wówczas luteranie chodzili na nabożeństwa do kościołów w innych miejscowościach. Efektem

ZESZYT 2

takiej skomplikowanej struktury religijno-prawnej na Śląsku było to, że nie wykształciła się tutaj jedna ogólnos Śląska organizacja Kościoła protestanckiego. Do końca panowania Habsburgów kościoły ewangeliczne na Śląsku pozostały niezależnymi od siebie organizmami w obrębie poszczególnych księstw dziedzicznych i lennych oraz wolnych państw stanowych.

Inną cechą charakterystyczną reformacji na Śląsku było uznawanie do połowy XVI w. władzy biskupów wrocławskich. Duchowieństwo bez względu na wyznanie było ordynowane przez biskupa. Nawet protestanci uznawali go za jedyną instancję egzaminującą i udzielającą święceń kapłańskich. Również bardzo powoli wprowadzano na Śląsku zmiany w liturgii i kulcie. Początkowo zachowano w Kościele protestanckim wiele obrzędów i zwyczajów z dawnego życia kościelnego.

Śląscy reformatorzy

Reformacja na Śląsk dotarła bardzo szybko i znalazła podatny grunt dla rozwoju. Ślązacy już w czasach husyckich zetknęli się z nowymi poglądami na rolę Kościoła.

Na Śląsku działało wielu reformatorów religijnych, którzy odegrali istotną rolę w rozwoju i krzewieniu nowych idei religijnych.

Kaspar Schwenkfeld

(<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/1/1e/Kaspar-Schwenkfeld.jpg/512px-Kaspar-Schwenkfeld.jpg?uselang=pl>)

Jednym z nich był **Kaspar Schwenkfeld** z Osieka (Ossig), posługujący się wieloma pseudonimami (Eliander, Caspar Greysenecker, Greisenecker, Gryseneggerus, C. Dinopedius, J. Dinopedius von Greiseneck, Konrad Bleckschaff). Schwenkfeld urodził się w 1490 r. w Osieku koło Lubina, zmarł 10 XII 1561 r. w Ulm. Od jego nazwiska cała grupa wyznawców była nazywana szwenkfeldystami. Kaspar Schwenkfeld studiował w Kolonii i we Frankfurcie nad Odrą. Od 1510 r. przebywał na dworach książąt śląskich, najdłużej (do 1523 r.) był radcą dworu Fryderyka II Legnickiego. W 1519 r. pod wpływem pism Lutra stał się wyznawcą ewangelicyzmu. Od 1521 r. zaczął jako kaznodzieja szerzyć luteranizm na Śląsku, a w następnym roku udało mu się nawrócić na to wyznanie księcia legnickiego, który sprawił, iż od 1524 r. luteranizm stał się religią państwową. Kaspar Schwenkfeld stopniowo zmieniał poglądy, co było

ZESZYT 2

efektem samodzielnego wnikliwego studiowania teologii, jak również wpływu radykalnych działaczy reformacyjnych, takich jak Thomas Müntzer czy Andreas Karlstadt. W 1524 r. odrzucił doktrynę Lutra o eucharystii jako sprzeczną z Biblią. Odrzucał rzeczywistą obecność ciała i krwi Jezusa w eucharystii i uznawał tylko ich obecność mistyczną. Zebrał wokół siebie niewielką grupę zwolenników. Schwenkfeld próbował polemizować z teologami luteranizmu, nawet z samym Marcinem Lutrem, co doprowadziło do ostrego konfliktu. Schwenkfeld zarzucił Lutrowi tworzenie nowego papizmu, zerwał kontakty z luteranami i rozpoczął tworzenie „idealnego Kościoła chrześcijańskiego”, co doprowadziło go do konfliktu z dotychczasowym protektorem księciem legnickim i sprawiło, że musiał organizować swoją liturgię potajemnie.

Schwenkfeld głosił całkowitą wolność wyznania, tolerancję religijną i rozdział Kościoła od państwa. Był zwolennikiem dualizmu, tj. tezy o całkowitej odrębności ducha i materii (także w osobie Jezusa, który jego zdaniem stopniowo porzucał swoją naturę ludzką na rzecz natury boskiej). Schwenkfeld podróżował jako wędrowny kaznodzieja po Palatynacie i Szwabii, gdzie w Augsburgu założył wspólnotę osób podzielających jego nauki, która przetrwała tam do XVII w. Zwolenników znajdował głównie wśród szlachty i bogatych mieszczan. Praktykowali oni przeważnie w ukryciu, w domach prywatnych.

Wkrótce jego poglądy jeszcze bardziej się zradykalizowały i w „doktrynie Niebiańskiego Ciała” głosił, iż Jezus w rzeczywistości nigdy się nie urodził. To sprawiło, iż był prześladowany zarówno przez katolików, jak i protestantów.

Współwyznawcom Schwenkfeld zabraniał udziału w wojnie i noszenia broni, a także składania przysięgi. Odrzucał pojęcie „religii państwowej”. Jego poglądy wywarły znaczny wpływ na rozwój purytanizmu i pietyzmu. Stworzona przez

ZESZYT 2

niego doktryna doprowadziła do powstania odrębnego Kościoła, który obecnie istnieje w Stanach Zjednoczonych (około 3 tys. wyznawców). Jego śląscy zwolennicy znaleźli schronienie w Wielkopolsce.

Valentin Krautwald urodził się około 1490 r. w Krautenwalde (Travná, w księstwie Nyskim), zmarł 5 IX 1545 r. w Legnicy. Uczęszczał do szkoły parafialnej w Nysie, następnie dzięki pomocy biskupa Jana V Turzo rozpoczął studia na Uniwersytecie w Krakowie, na którym poza teologią studiował grekę, a także język hebrajski. Po powrocie do Nysy pracował jako nauczyciel w Szkole św. Jakuba (Jakobi-Pfarrschule). Od 1515 r. piastował funkcję sekretarza w kancelarii biskupa wrocławskiego. We Wrocławiu spotkał się z humanistami Casparem Ursinusem Veliussem i Johannem Hessem i pod ich wpływem zwrócił się ku reformacji.

W 1523 r. książę legnicki Fryderyk II powierzył mu funkcję lektora teologii w Fundacji św. Jana, gdzie spotkał się z Kasparem Schwenckfeldem. Trzy lata później razem z Valentinem Trotzendorfem został zatrudniony na założonym w Legnicy Uniwersytecie Protestanckim. Jednak z powodu konfliktu religijnego z Schwenckfeldem uczelnia ta została szybko rozwiązana. Krautwald musiał w 1529 r. opuścić Legnicę. Wędrował po różnych miejscowościach Śląska i tworzył pisma teologiczne oraz pracował jako nauczyciel wiejski.

W służbie królów Polski

Na przełomie XV i XVI w. państwo polsko-litewskie wyrósł na jedną z potęg europejskich. Bogacący się kraj pod władzą dynastii Jagiellonów stał się bardzo atrakcyjny dla

Przypomnij sobie:

1. **Jakie były przyczyny osadnictwa niemieckiego na ziemiach polskich w średniowieczu?**
2. **Gdzie znajdowały się największe obszary zamieszkałe przez osadników niemieckich?**

ZESZYT 2

obcokrajowców, w tym Niemców. Na dwór Jagiellonów przybył Hans Dürer i został nadwornym malarzem króla Zygmunta Starego. Renesans w Polsce tworzyli nie tylko Włosi, sprowadzeni przez królową Bonę, ale także wielu artystów i rzemieślników niemieckich. Wśród nich można wymienić Hansa Behama i Petera Vischera. Liczni artyści z Niemiec działali także w innych polskich miastach (Poznaniu, Wilnie, Lwowie), przyczyniając się do rozwoju sztuki i architektury. Trudno dzisiaj nie docenić pracy takich twórców jak Andrzej Bremer, Jan Pfister, Hermann van Hute i Hanusz Scholz.

Hans Beham (Behem, Behaim; ur. około 1480 r. w Norymberdze, zm. w 1533 r. w Krakowie) – niemiecki ludwisarz w służbie króla Zygmunta Starego. Czynny w Norymberdze od około 1498 r., zajmował się głównie odlewaniem dział, rzadziej pracował nad dzwonami. Prawdopodobnie od 1518 r. mieszkał w Krakowie, dwa lata później wykonał dzwon Zygmunt. Od 1522 r. aż do śmierci serwitor, zwierzchnik królewskich puszkarzy oraz arsenału, starszy nad armatą. Beham przybył do Polski w 1517 r., aby dostarczyć zamówione przez króla 35 bombard. Jednym z jego pierwszych zleceń było prawdopodobnie wykonanie dzwonu dla kościoła św. Małgorzaty w Raciborowicach, znajdującego się pod patronatem kapituły katedralnej. Ten niesygnowany obiekt, zachowany do dziś, uznaje się za jego dzieło na podstawie cech stylistycznych (motywów ornamentacyjnych, przerywników między wyrazami i antykwowej majuskuły napisu). Wkrótce Beham rozpoczął służbę dla króla Zygmunta Starego, który mianował go starszym nad armatą w czasie wojny polsko-krzyżackiej. W 1520 roku zlecono mu odlanie dzwonu Zygmunt dla katedry krakowskiej, ufundowanego przez monarchę. Behem zakończył pracę nad nim w drugiej połowie tego roku i zapewne obserwował całość prac nad jego zawieszeniem między 9 a 13 lipca 1521 r. Ludwisarz umieścił swoją sygnaturę

ZESZYT 2

na dzwonie w dwóch miejscach. Po jednej stronie płaszcz, pod plakieta z św. Zygmuntem, znalazł się napis antykwą w języku niemieckim – „HANS BEHAM VON NVRMBERG” – przedzielony jego gmerkiem, wyobrażającym trójlistną koniczynę. Z kolei pod plakieta z św. Stanisławem umieszczono napis łaciński, tym samym krojem pisma i również przedzielony gmerkiem – „IOANNES BOHEMVS DE NVREMBERGENSIS”. Dzięki wykonaniu tego dzwonu Beham został przyjęty na służbę królewską i otrzymał tytuł serwitora, został więc wyłączony z jurysdykcji miejskiej. Pracował jako przełożony królewskich ludwisarzy i zwierzchnik arsenału. Beham do śmierci pozostał w służbie królewskiej. Zmarł najprawdopodobniej w 1533 r. Jego postać uwiecznił Jan Matejko na obrazie „Zawieszenie dzwonu Zygmunta na wieży katedry w Krakowie w 1521 roku”.

Jan Matejko – „Zawieszenie dzwonu Zygmunta” (postać u dołu, po prawej w skórzanym fartuchu to Beham)

Peter Vischer starszy (ur. około 1460 r., zm. 7 stycznia 1529 r.) – jeden z najwybitniejszych giserów i mistrzów odlewnictwa swojej epoki, pochodzący z Norymbergi.

ZESZYT 2

Dzieła z warsztatu Vischerów chętnie zamawiano w Polsce i w Czechach. Wśród zachowanych wytworów Vischerów na terytorium dzisiejszej Polski dominują płyty nagrobne. Do najcenniejszych należą: **płyta wojewody kaliskiego i poznańskiego Andrzeja Szamotulskiego** (zm. 1511 r.) w kościele św. Stanisława w Szamotułach, **płyta biskupa wrocławskiego Jana IV Rotha** (zm. 1506 r.) w katedrze we Wrocławiu (sygnowana przez Petera Starszego i datowana na 1496 r.), **płyta wojewody krakowskiego Piotra Kmity starszego** (zm. 1505 r.) w katedrze w Krakowie oraz znajdujący się w tej samej świątyni nagrobek kardynała Fryderyka Jagiellończyka (zm. 1503 r.) z około 1510 r., **epitafium Filipa Kallimacha** (zm. 1496 r.) w kościele Dominikanów w Krakowie. Przykładami najświetniejszych dzieł Vischerów w Polsce niezwiązanych bezpośrednio ze sztuką sepulkralną są krata i świeczniki dla Kaplicy Zygmuntońskiej przy krakowskiej katedrze, wykonane w latach 1532–1534 w warsztacie Hansa.

Jan (Hans) Pfister (ur. 1573 r., zm. przed 1642 r.) – rzeźbiarz. Pochodził z Wrocławia i uważany jest za jednego z najwybitniejszych rzeźbiarzy przełomu XVI i XVII w. Do jego najznamienitszych dzieł należą nagrobek książąt Ostrońskich w Tarnowie oraz nagrobki Sieniawskich w Brzeżanach. W kaplicy w Brzeżanach znajdowały się także cynowe XVII-wieczne sarkofagi z postaciami zmarłych. Obecnie znajdują się one w kryptach zamku Pieskowa Skała.

Niemcy zapisali się także w historii Uniwersytetu w Krakowie. Do ich najwybitniejszych przedstawicieli należeli **Rudolf Agricola** młodszy, docent Uniwersytetu w Krakowie, humanista i poeta, a także inni, o których mowa będzie dalej. Agricola od 1510 r. studiował w Krakowie język grecki oraz filozofię. Po uzyskaniu bakalaureatu sztuk wyzwolonych prowadził prywatne wykłady w bursie niemieckiej i

ZESZYT 2

prezentował swoje pierwsze wiersze. W 1517 r. objął katedrę poetyki. Jednocześnie udzielał prywatnych lekcji papiom włoskim królowej Bony i synom patrycjuszów krakowskich. **Andreas Schoneus** (Schön), urodził się w 1522 r. w Głogowie, zmarł 18 V 1615 r. w Krakowie. Był kilkakrotnie rektorem Uniwersytetu w Krakowie. **Konrad Celtis (Pickel)** urodził się 1 II 1459 r. w Wipfeld pod Würzburgiem, zmarł 4 II 1508 r. w Wiedniu. Był niemieckim humanistą, nauczycielem akademickim na Uniwersytecie w Krakowie, gdzie założył w latach 80. XV w. towarzystwo literackie Sodalitas Litteraria Vistulana, które skupiało przede wszystkim żywioł niemiecki, ale przygotowało grunt pod narodziny humanizmu w Polsce. Wśród tych wybitnych postaci pochodzenia niemieckiego nie może zabraknąć Mikołaja Kopernika, który pochodził z rodziny niemieckiej, ale urodził się już w polskich Prusach i był wiernym poddanym króla Polski.

Nie można zapomnieć o wkładzie w rozwój humanizmu i renesansu na ziemiach polskich artystów, poetów, myślicieli i rzemieślników pochodzenia niemieckiego. Wielu z nich zapisało się w historii Polski, a niektórzy spolonizowali się i mało kto pamięta, że mieli korzenie niemieckie.

Największą karierę na dworze królów Polski zrobił **Jan Boner**. Ten urodzony w 1462 r. w Landau w Palatynacie kupiec nie tylko szybko się spolonizował, ale zajmował wiele ważnych stanowisk w państwie. Początkowo osiedlił się we Wrocławiu a dopiero stamtąd przyjechał do Krakowa i wkrótce stał się obywatelem tego miasta. Zajmował się handlem metalami, drewnem budowlanym, przyprawami i bydłem. Prowadził działalność handlową na dużą skalę – zakładał swoje przedstawicielstwa handlowe nie tylko w różnych miastach Polski, ale także w Niemczech, na Węgrzech i Rosji. Początkowo piastował urzędy miejskie, był członkiem rady a następnie komisji zarządzającej kasą miejską. Jego kariera na

ZESZYT 2

dworze Jagiellonów rozpoczęła się za panowania króla Aleksandra Jagiellończyka. Wówczas dorobił się dużego majątku osobistego na papierniach w Balicach, Bonarce i Kamienie. Razem z Kacprem Berem i Janem Turzo stał się dostawcą srebra do mennicy królewskiej. Szczyt kariery osiągnął za panowania króla Zygmunta Starego. Boner doprowadził do rozdziału majątku państwowego od finansów prywatnych króla. W 1514 r. uzyskał polski indygenat, tzn. przyjęto go w poczet szlachty polskiej i nadano herb Bonarowa. W 1515 r. król powierzył mu zarząd zup solnych w Wieliczce. W 1522 r. został wielkorządcą krakowskim. Zmarł w Krakowie 15 XII 1523 r. Ponieważ był bezdzietny, cały majątek przepisał na bratanka Seweryna Bonera. Jan Boner był uważany za jednego z najbogatszych ludzi tego okresu i był porównywany z Jakobem Fuggerem (Fugger Polens).

Jego bratanek Seweryn Boner kontynuował dzieło stryja. Był bankierem królowej Bony i króla Zygmunta Starego, a także burgrabią krakowskim i starostą bieckim. Był mecenasem uczonych. Utrzymywał kontakty z Erazmem z Rotterdamu. Był dwukrotnie żonaty – z Zofią Bethmanówną i Jadwigą Kościelecką. Kierował przebudową Wawelu oraz zamku w Ogrodzieńcu i zamku w Kamieńcu.

Innym przedstawicielem niemieckiego rodu, który się spolonizował i doszedł do najwyższych urzędów w Królestwie Polskim, był Justus Ludwik Decjusz. Pochodził on z Alzacji. W wieku 15 lat opuścił rodzinne strony i osiadł na Morawach, gdzie parał się kupiectwem, interesował się również górnictwem i kwestiami monetarnymi. Do Krakowa przybył na przełomie lat 1507/1508 i początkowo był sekretarzem Jakuba Bonera. Będąc człowiekiem wszechstronnie utalentowanym i wytrawnym dyplomatą, Justus Decjusz w krótkim czasie stał się w Krakowie bardzo wpływową postacią, cieszył się także szacunkiem i przyjaźnią najwybitniejszych humanistów Europy, m.in.

ZESZYT 2

Marcina Lutra i Erazma z Rotterdamu. Bliskie stosunki łączyły go z dworem Habsburgów.

Ioannes Dantiscus Episcopus Culmensis – miedzioryt

Wielkie zasługi na polu dyplomacji miał **Jan Dantyszek** herbu Dantyszek. Jego właściwe nazwisko brzmi Johannes van Hoefen. Urodził się on w Gdańsku i był podróżnikiem, dyplomatą i biskupem chełmińskim i warmińskim. Dantyszek był także wybitnym poetą polsko-łacińskim okresu renesansu. Studiował początkowo na Uniwersytecie w Greifswadzie, a następnie przeniósł się na Uniwersytet w Krakowie. Studia jednak przerwał i został pomocnikiem pisarza u króla Jana Olbrachta, po czym przeszedł na służbę do kanclerza Jana Łaskiego. W 1503 r. został pisarzem królewskim na dworze króla Aleksandra Jagiellończyka. Odbył długą podróż po Europie i Azji Mniejszej, podczas której doskonalił znajomość języków obcych. Po powrocie został przyjęty na służbę królowi Zygmuntovi Staremu. U tego monarchy rozpoczęła się wielka kariera Dantyszka. W 1515 r. był członkiem orszaku królewskiego podczas zjazdu wiedeńskiego. Był to nie tylko wielki zaszczyt dla młodego dyplomaty, ale przede wszystkim

ZESZYT 2

świadczyło o tym, że cieszył się wielkim uznaniem i zaufaniem króla. Po zakończeniu zjazdu Dantyszek został posłem królewskim przy cesarzu, którą to funkcję pełnił do 1517 r. Zygmunt Stary docenił jego zasługi i 13 III 1525 r. mianował go stałym ambasadorem na dworze cesarskim. Był to pierwszy taki tytuł w historii Polski.

Odpowiedz na pytania:

1. **Dlaczego tak wielu Niemców osiedlało się w Królestwie Polskim?**
2. **Kim byli z pochodzenia i zawodu niemieccy imigranci?**
3. **Jaką rolę odegrali w polskiej kulturze?**

Reformacja na ziemiach polskich

Przed pojawieniem się reformacji na ziemiach Królestwa Polski i Wielkiego Księstwa Litewskiego niemal każda z zamieszkujących te dwa państwa grup etnicznych wyznawała inną wiarę. Polacy i Litwini – katolicyzm, Rusini – prawosławie, Tatarzy – islam, Żydzi – judaizm. Jedynym wyjątkiem byli Niemcy, wśród których reformacja znalazła wielu zwolenników i przyczyniła się do wykształcenia, a przede wszystkim potwierdzenia, ich własnej odrębności etnicznej.

Reformacja szybko przedostała się z Niemiec na ziemie polskie, ale nie stanowiła dużego niebezpieczeństwa dla polskiego Kościoła katolickiego. W Koronie wpływ reformacji ograniczył się do nielicznych grup intelektualistów, którzy byli bardziej zainteresowani reformami przeprowadzanymi w wyniku jej postępów aniżeli samą wiarą. W Polsce nowe wyznanie było najbardziej popularne wśród niemieckiego

Przypomnij sobie:

1. **Kiedy została do Polski przyłączona Ruś Czerwona?**
2. **Kiedy doszło do unii personalnej między Polską a Litwą?**
3. **Jakie wyznania istniały na terenach Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego?**

ZESZYT 2

mieszczanstwa oraz szlachty. Nowinki religijne nie dotyczyły chłopstwa, jak w Niemczech.

Wśród pierwszych zwolenników nauki Marcina Lutra w czasach Zygmunta Starego znaleźli się nawet mnisi, tacy jak Andrzej Samuel czy Jan Seklucjan w Poznaniu. W stołecznym Krakowie zwolennicy reformacji skupiali się wokół profesora Akademii Krakowskiej Jakuba z Iży Młodszeo, a później zbierali się u szlachcica Andrzeja Trzecieskiego. Szlachta polska wykorzystywała reformację do ataku na Kościół katolicki i domagała się, aby ten ponosił większy ciężar na rzecz obrony państwa. Postulowała stałe opodatkowanie dóbr kościelnych na ten cel, np. poprzez opodatkowanie dziesięcin. Żądała również ograniczenia władzy sądów duchownych nad obywatelami świeckimi. W szczytowym momencie reformacji do jej zwolenników można zaliczyć tylko niewielką część szlachty, ale za to tę najbardziej wykształconą. W Polsce ten ruch wiązał się ściśle z dążeniem szlachty do reformy nie tylko Kościoła, ale przede wszystkim samego państwa. Szlachta łączyła krytykę instytucji państwa z atakiem na anachroniczne przywileje Kościoła katolickiego. Na czele tego ruchu, zwanego ruchem egzekucyjnym, stali przedstawiciele nowych wyznań: Mikołaj Sienicki, Hieronim Ossoliński, Mikołaj Rej, Rafał Leszczyński i Jakub Przyłucki. Pod ich kierownictwem ruch uzyskał w 1552 r. od króla Zygmunta Augusta nowe prawo, znoszące jurysdykcję kościelną nad osobami świeckimi w sprawach wiary. Różnorodność państwa polsko-litewskiego pod względem religijnym, która istniała w nim jeszcze przed postępmi reformacji, spowodowała, że na terenie kraju nigdy nie rozwinęła się instytucja trybunału inkwizycyjnego, co więcej, sama instytucja została zlikwidowana w 1572 r. Rok później – 28 stycznia 1573 r. – zebrana na sejmie szlachta uchwaliła akt konfederacji warszawskiej, w którym zobowiązywano się do nienarzucania przedstawicielom tego

ZESZYT 2

stanu wiary przemocą. Akt ten gwarantował szlachcie pełną swobodę w wyborze wyznania, a ponieważ nie określono w nim, o jakie wyznanie chodzi, dopuszczano tym samym istnienie przeróżnych sekt i kościołów.

Szlachta niechętnie przyjmowała luteranizm, przede wszystkim dlatego, że wzmacniał on władzę panującego. Natomiast bardzo chętnie przechodziła na kalwinizm, z tym że polska, a raczej szlachecka odmiana kalwinizmu niewiele miała wspólnego z wyznaniem niderlandzkim lub genewskim. Szlachta polska widziała w tym wyznaniu potwierdzenie wyższości społeczeństwa szlacheckiego nad dynastią i podległym jej aparatem administracyjnym. Wyznanie to dawało kierownicze stanowisko w zborze nie panującemu, ale świeckiemu seniorowi. Dlatego było ono przyjmowane głównie przez bogatą szlachtę i magnaterię. Na Litwie kalwinizm wzmacniał autonomiczne dążenia magnaterii litewskiej.

Inny charakter miał w Polsce luteranizm. Był on wybierany przede wszystkim przez mieszczaństwo pochodzenia niemieckiego. Luteranizm pozwalał teraz Niemcom na określenie się pod względem narodowościowym wobec Polaków. Dlatego też w polskiej propagandzie katolickiej powstało określenie „szwabska wiara”. Luteranizm przyjmował się głównie w Prusach, przy czym wiarę tę obierała zarówno szlachta, mieszczaństwo, jak i chłopci. Poza Prusami występował na pogranicznym Śląsku, w Wielkopolsce, wśród niemieckiego mieszczaństwa Krakowa, Wilna oraz w mniejszym stopniu Lwowa. Pod koniec XVI w. w Wielkopolsce było około 130 zborów luteranickich. W 1560 r. Zygmunt August zatwierdził fundację luteranickiego uniwersytetu w Królewcu, czego wcześniej nie chcieli uczynić cesarz i papież.

Polska azylem innowierców

Swoboda religijna panująca w Polsce w czasach ostatnich dwóch Jagiellonów, której ukoronowaniem był akt konfederacji warszawskiej, otworzyła nowy rozdział niemieckiej emigracji na ziemię polskie, tym razem o charakterze religijnym.

Jedną z pierwszych grup religijnych, szukających schronienia i możliwości swobodnego wyznawania swojej religii, byli anabaptyści. Przedstawiciele ich holenderskiego odłamu, zwanego menonitami, przybyli w połowie XVI w. na Pomorze Nadwiślańskie. W Polsce nazywano ich Olędrami i często utożsamiano ich z Niemcami. Holendrów już wcześniej osadzał wojewoda lubelski Piotr Firley w Lubartowie. Menonitów sprowadziła natomiast rada Gdańska w celu melioracji Żuław w delcie Wisły. Nowi osadnicy stopniowo posuwali się w górę rzeki i nie tylko zmeliorowali, ale także skolonizowali ziemię na obydwu jej brzegach i dotarli w latach 70. XVI w. pod Toruń. Grupę tę stanowiło około 700 rodzin holenderskich. Z biegiem lat ich potomkowie rozplynęli się w żywiole niemieckich luteran, ale pozostała po nich nazwa Olędrzy, odnosząca się do ludzi prowadzących działalność melioracyjną na terenach podmokłych, zajmujących się hodowlą bydła i mleczarstwem.

W Wielkopolsce schronili się przybyli ze Śląska wyznawcy Kaspra Schwenckfelda z Osieka. Przybywały jednak nie tylko zorganizowane grupy migrantów – wiele osób prześladowanych za poglądy religijne samodzielnie podejmowało decyzję o przeniesieniu się do Polski. Nasilająca się kontrreformacja a później wojna trzydziestoletnia spowodowały coraz liczniejsze osiedlanie się chłopów, kupców i rzemieślników z Czech i Śląska na obszarze Wielkopolski,

[Przypomnij sobie:

1. **Dlaczego w średniowieczu prześladowano Żydów?**
2. **Kiedy i z jakich powodów sprowadzano osadników na ziemię polskie w średniowieczu?**
3. **Jakie były inne przyczyny emigracji Niemców do Polski?**

ZESZYT 2

głównie w Lesznie i Poznaniu, i w mniejszym stopniu w centralnej Polsce. Na przełomie XVI i XVII wieku dzięki tym emigrantom rozwinęły się na ziemiach polskich nowe ośrodki sukiennicze. Imigranci tworzyli nowe dzielnice w istniejących już miastach (takich jak Wschowa, Odolanów, Zduny) lub zakładali nowe miasta (Swarzędz, Rawicz, Szlichtyngowa). Rozwój sukiennictwa, jaki nastąpił dzięki działalności przybyszy, doprowadził do wyparcia z polskiego rynku sukna angielskiego. Tak bardzo doceniano kunszt niemieckich sukienników, że byli oni ściągani do posiadłości magnackich.

Tekst źródłowy

Przeczytaj tekst i odpowiedz na pytania:

- 1. W jakich okolicznościach wydano akt konfederacji warszawskiej?**
- 2. Jakie zasady w stosunkach religijnych wprowadzał ten dokument?**
- 3. W jaki sposób zabezpieczono wolność wyznaniową?**

Konfederacja warszawska z 28 I 1573 r.

My Rady koronne, duchowne i świeckie i Rycerstwo wszystko i stany insze jednej a nierozdzielnej R. P. z Wielkiej i Małej Polski, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Kijowa, Wołynia, Podlasza, z ziemie Ruskiej, Pruskiej, Pomorskiej, Żmudzkiej, Inflanckiej i miasta koronne.

Oznajmujemy wszystkim wobec komu należy ad perpetuum rei memoriam [na wieczną rzeczy pamiątkę]: iż pod tym niebezpiecznym czasem bez króla pana zwierzchniego mieszkając, staraliśmy się o to wszyscy pilnie na zjeździe Warszawskim, jakobyśmy przykładem przodków swych, sami między sobą pokój, sprawiedliwość, porządek i obronę R. P. zatrzymać i zachować mogli. Przetoż statecznym i jednostajnym zezwoleniem i świętym przyrzeczeniem sobie to

ZESZYT 2

wszyscy spoinie imieniem wszystkiej Rzeczypospolitej obiecujemy i obowiązujemy się pod wiarą, poczciwością i sumieniem naszym: Naprzód, żadnego rozerwania między sobą nie czynić, ani dysmembracyjej [rozłączenia] żadnej dopuścić, jako w jednej nierozdzielnej R. P., ani jedna część bez drugiej pana sobie obierać, ani factionibus privatis [stronnictwami prywatnymi] z inszym narabiać, ale podług miejsca i czasu tu naznaczonego zjachać się do gromady koronnej i spoinie a spokojnie ten akt electionis [sprawę obierania pana] podług wolej Bożej do skutku słusznego przywieść, a inaczej na żadnego pana nie pozwalać, jedno z takową pewną a mianowitą umową: iż nam pierwej prawa wszystkie, przywileje i wolności nasze, które są i które mu podamy post electionem [po obraniu] poprzysiąc ma. A mianowicie to poprzysiąc: pokój pospolity między rozerwaniami i różnemi ludźmi w wierze i w nabożeństwie zachowywać i nas za granice koronne nigdy nie ciągnąć żadnem obyczajem, [...], ani ruszenia pospolitego, bez uchwały sejmowej czynić.

A iż w Rzeczypospolitej naszej jest dissidium [różność] niemałe in causa religionis christianae [w sprawie religii chrześcijańskiej], zabiegając temu, aby się z tej przyczyny między ludźmi seditio [bunt] jaka szkodliwa nie wszczęła, którą po inszych królestwach jaśnie widzimy, obiecujemy to sobie spoinie pro nobis et successoribus nostris in perpetuum sub vinculo iuramenti, fide, honore et conscientiis nostris [za nas i potomków naszych na wieczne czasy pod obowiązkiem przysięgi, wiarą, uczciwością, honorem i sumieniem naszym], iż którzy jesteśmy dissidentes de religione [rozdzieleni w wierze], pokój między sobą zachować a dla różnej wiary i odmiany w kościelech krwi nie przelewać, ani się penować confiscatione-bonorum karać konfiskatą dóbr], poczciwością, carceribus et exilio [więzzeniami i wygnaniem], i zwierzchności żadnej, ani urzędowi do takowego progressu [postępowania] żadnym sposobem nie pomagać; i owszem, gdzieby ją kto przelewać chciał ex ista causa [z tej przyczyny], zastawiać się o to wszyscy będziemy powinni, choćby też za pretekstem dekretu, albo za postępkim jakim sądowym, kto to czynić chciał.

[Sidebar Title]

[Sidebars are great for calling out important points from your text or adding additional info for quick reference, such as a schedule.

They are typically placed on the left, right, top or bottom of the page. But you can easily drag them to any position you prefer.

When you're ready to add your content, just click here and start typing.]

ZESZYT 2

Wszakże przez tę konfederację naszą zwierzchności żadnej panów nad poddanymi ich, tak panów duchownych jako i świeckich i nie derogujemy [nie kasujemy] i posłuszeństwa żadnego poddanych przeciwko panom ich nie psujemy;" i owszem jeśliby takowa licentia gdzie była sub praetextu religionis [pod pretekstem religii – M.Ż.], tedy jako zawsze było, będzie wolno i teraz każdemu panu poddanego swego nieposłusznego tam in spirituali-bus quam in saecularibus [tak w duchownych, jak i w świeckich – M.Ż.] podług rozumienia swego skarać.

Wiek XVI–XVIII w Źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii i studentów, opracowali Melania Sobańska-Bondaruk, Stanisław Bogumił Lenard, Warszawa 1997, s. 146–147.

Ostatnia wojna z zakonem krzyżackim i sekularyzacja zakonu

Po wojnie trzynastoletniej i utracie Pomorza Gdańskiego oraz Warmii państwo zakonne i jego wielcy mistrzowie, mimo osłabienia swojego państwa, nie rezygnowali z odgrywania znaczącej roli w polityce międzynarodowej. Duże znaczenie miała pomoc udzielana im przez Habsburgów, którzy rywalizowali na arenie europejskiej z Jagiellonami. Mając takie wsparcie, wielcy mistrzowie podejmowali próby rozluźnienia zależności lennej od Królestwa Polskiego i odmawiali składania hołdu lennego. Wykorzystywano przy tym zależność zakonu od papieża i Cesarstwa. W 1501 r. cesarz Maksymilian I zakazał wielkiemu mistrzowi Fryderykowi Wettynowi jako księciu rzeszy złożenie hołdu lennego królowi Polski Janowi Olbrachtowi. W 1505 r. papież Julius II nakazał jednak złożenie hołdu królowi Aleksandrowi Jagiellończykowi, ale w 1509 r.

Przypomnij sobie:

- **Od kiedy datuje się początek konfliktu między Polską a zakonem krzyżackim?**
- **Kiedy i dlaczego doszło do wybuchu wojny trzynastoletniej?**
- **Jakie były postanowienia drugiego pokoju toruńskiego z 1466 r.?**

ZESZYT 2

odwołał to postanowienie i wyznaczył sąd rozjemczy w Poznaniu. W roku 1511 nowym wielkim mistrzem został siostrzeniec króla Polski Zygmunta Starego Albrecht Hohenzollern, ale mimo więzów krwi rokowania w sprawie warunków, na jakich Albrecht miał złożyć hołd, nie przyniosły rezultatów. Albrecht zawiązał natomiast antypolski sojusz z cesarzem i wielkim księciem moskiewskim. W 1512 r. książę moskiewski Wasyl III uderzył na Wielkie Księstwo Litewskie. Albrecht Hohenzollern jako lennik był zobowiązany do udzielenia suwerenowi pomocy zbrojnej, ale tego nie uczynił, co Polska uznała za powód do wojny. Dwa lata później państwo zakonne, cesarz i Wielkie Księstwo Moskiewskie zawarły sojusz zaczepno-odporny przeciwko Polsce i Litwie. Na szczęście w 1515 r. doszło do zawarcia między Polską a Habsburgami układu w Wiedniu, dzięki któremu Maksymilian I uznał status prawny Prus ustalony na mocy drugiego pokoju toruńskiego i zrezygnował z sojuszu z Rosją. Mimo utraty głównego sojusznika, jakim był cesarz, Albrecht, licząc na pomoc księcia moskiewskiego, wysunął wobec Polski żądania zwrotu Prus Królewskich i Warmii oraz wypłacenia odszkodowania w wysokości 30 tys. za każdy rok okupacji tych terytoriów przez Polskę. W odpowiedzi na te żądania i zawarcie sojuszu antypolskiego sejm walny w Toruniu podjął decyzję o rozpoczęciu wojny z zakonem.

Działania wojenne prowadzone w latach 1519–1521 nie przyniosły zwycięstwa żadnej ze stron, a tylko doprowadziły do spustoszenia znacznej części państwa zakonnego. Przedłużające się walki spowodowały jednak wzrost nacisków ze strony stanów pruskich na Albrechta, aby ten podjął rokowania pokojowe. Do ich zaprzestania wezwał również nowy cesarz Karol V Habsburg i 5 IV 1521 r. obie strony zgodziły się podpisać rozejm na cztery lata, na mocy którego konflikt miał

ZESZYT 2

zostać rozstrzygnięty przez sąd rozjemczy Karola V i króla Węgier Ludwika Jagiellończyka.

Albrecht znalazł się w trudnym położeniu. O kontynuowaniu wojny nie mógł myśleć, ponieważ nie chciały tego stany pruskie i nie mógł już liczyć na pomoc cesarza. Religijny charakter państwa zakonnego był już fikcją. Rycerze zakonni byli nieliczni i nie pałali chęcią do obrony wiary, np. przed Tatarami, jak ich poprzednicy z początków państwa zakonnego. Teraz w państwie tym główną rolę odgrywała szlachta oraz mieszczenie pochodzenia niemieckiego. Szlachta marzyła o przywilejach, jakie posiadała szlachta polska, a także łakomym okiem patrzyła na ogromne posiadłości zakonne, które książęta niemieccy po przyjęciu protestantyzmu sekularyzowali. Dlatego też propozycja Marcina Lutra, aby zlikwidować zakon i stworzyć świeckie państwo, zyskała duże poparcie – nie tylko samego księcia, który mógłby mieć wówczas nadzieję na stworzenie własnej dynastii, ale także szlachty. Propozycja ta przedstawiona królowi Polski Zygmuntovi Staremu została przyjęta. Z kolei Zygmunt Stary też nie chciał kontynuować wojny, bo przekonał się, że nie może liczyć na pospolite ruszenie szlacheckie, które ciągle wysuwało nowe postulaty reform państwa, a do tego obawiał się poparcia Albrechta przez te miasta pruskie (takie jak Gdańsk, Toruń i Elbląg), w których reformacja pozyskała już wielu zwolenników.

Na mocy zawartego 9 IV 1525 r. traktatu postanowiono, że:

- Albrecht Hohenzollern stanie się świeckim władcą Prus.
- Każdy Książę w Prusach otrzyma pierwsze miejsce w senacie Królestwa Polskiego.
- Po wygaśnięciu linii Albrechta Prusy przejdą do Królestwa Polskiego (do spadkobierców Albrechta zaliczono, poza jego męskimi potomkami, także jego braci: Jerzego Hohenzollerna-Ansbacha, Kazimierza

ZESZYT 2

Hohenzolerna i Jana Hohenzollerna wraz z ich potomstwem).

- W przypadku wojny toczonej przez Królestwo Polskie książe Prus wystawi 100 rycerzy jako pomoc.

Formalną konsekwencją podpisania tego traktatu było złożenie przez Albrechta Hohenzollerna hołdu lennego królowi Zygmuntowi Staremu 10 IV 1524 r. na rynku w Krakowie.

Po sekularyzacji państwa zakonnego w Prusach pozostało nad Bałtykiem państwo zakonu kawalerów mieczowych w Inflantach. Państwo to było zagrożone ze strony Moskwy i Szwecji, dlatego zaczęło szukać pomocy u króla Polski Zygmunta Augusta. W 1561 r. zawarto traktat wileński, na mocy którego zakon uznał zwierzchnictwo króla Polski. Sam zakon został zlikwidowany, a ostatni wielki mistrz zakonu Gotthard Kettler przyjął luteranizm i stał się świeckim władcą części obszaru Inflant, które nazwano Księstwem Kurlandii i Semigalii.

Odpowiedz na pytania:

- 1. Dlaczego doszło do wojny z zakonem krzyżackim?**
- 2. Gdzie wielki mistrz szukał pomocy i sojuszników przeciwko Polsce?**
- 3. Dlaczego Albrecht zlikwidował zakon krzyżacki?**
- 4. Jakie były warunki hołdu pruskiego?**

Tekst źródłowy

Przeczytaj tekst i odpowiedz na pytania:

- 1. Co symbolizowała korona i litera s na herbie, który został nadany Albrechtowi?**
- 2. Kiedy Prusy mogły zostać przejęte przez Koronę?**

ZESZYT 2

1. [...] Albrycht Pruski, Mistrz ostatni, już bez ubioru krzyżackiego, do króla do Krakowa na końcu miesiąca marca przyjechał, gdzie dnia 10 miesiąca kwietnia królowi na majestacie w rynku nagotowanym siedzącemu gdy się ze wszystkim Albrycht oddał, król onego księciem królewieckim w Prusiech uczynił i porzecz jemu z herbem Orła czarnego i na szyi koronę, a S na piersiach mającego, podał. Gdzie Albrycht nowe Książę królowi i potomkom jego i Koronie poddaństwo i wiarę swą przysięgę na wieczne czasy oddał.
2. [...] Albrycht Mistrz pruski [...] z poddaństwem swym Królowi i Koronie się deklarował takim sposobem, aby z Mistrza Pruskiego był od króla uczyniony Książęciem lennym w Prusiech dotąd by męskiego potomstwa jego i Kazimierza a Jerzego, braciej jego stał; których gdyby nie stało, aby ziemia Pruska Książęca na Koronę [Polska] przypadła.

Kronika polska Marcina Bielskiego przez Joachima Bielskiego syna jego wydana, Krajków 1597.

Gdańsk a Polska

Wśród wielu miast Rzeczypospolitej Gdańsk był największym i zajmował uprzywilejowaną pozycję w państwie. Od czasu zakończenia wojny trzynastoletniej był on głównym portem Korony, w którym koncentrowało się życie handlowe. Pośrednictwu handlowemu między polską szlachtą i kupcami z zachodniej Europy, głównie holenderskimi, miasto zawdzięczało swój dobrobyt przez cały wiek XVI. Jego sytuacja ekonomiczna pogorszyła się w wyniku wojen prowadzonych ze Szwecją w XVII w., a zwłaszcza potopu szwedzkiego w drugiej połowie XVII-go stulecia.

Gdańsk był miastem wielokulturowym, zamieszkanym przez Niemców, Holendrów, Żydów i Polaków. Nie polonizował się, ponieważ został do Polski przyłączony dopiero w XV w. i bardzo szybko dotarła do niego reformacja.

[Sidebar Title]

[Sidebars are great for calling out important points from your text or adding additional info for quick reference, such as a schedule.

They are typically placed on the left, right, top or bottom of the page. But you can easily drag them to any position you prefer.

When you're ready to add your content, just click here and start typing.]

ZESZYT 2

Odmieniła ona radykalanie stosunki wyznaniowe w mieście. Przyczyniła się także do ograniczenia jego polonizacji. Luteranizm stał się wyznaniem niemieckim, który pozwalał Niemcom odróżniać się pod względem narodowym od Polaków, którzy byli katolikami. Miasto stało się protestanckie, dało schronienie wielu dysydemtom religijnym. Chronili się w nim holenderscy menonici, Szkoci, a także francuscy hugenoci oraz Żydzi. Nie oznacza to, że nie dochodziło w nim do konfliktów.

Tumult gdański

W styczniu 1525 r. doszło do buntu mieszczan gdańskich przeciwko władzom miejskim z burmistrzem Eberhardem Ferberem na czele. Przyczyną tego wystąpienia była sprawa funduszy miejskich. Pospólstwo i plebs oskarżali władze miejskie o defraudację pieniędzy. Magistrat nie chciał przedstawić przedstawicielom pospólstwa rachunków miasta. Do protestów o charakterze finansowym doszły również żądania religijne ze strony mieszczaństwa luteranckiego. Domagało się ono zniesienia postów, mszy, śpiewu kościelnego i wprowadzenia wolnego głoszenia Ewangelii.

17 IV 1526 r. król Zygmunt I Stary wkroczył do Gdańska na czele 8-tysięcznego wojska, rozkazał ściąć buntowników i rozszerzył uprawnienia swojego burgrabiego, któremu przyznał wyższe kompetencje niż burmistrzowi. Po stłumieniu gdańskiej rewolty, 13 VI 1526 r., 14 przywódców przewrotu z Jerzym Wendlandem na czele zostało ściętych na Długim Targu. Król przywrócił władzę patrycjatu, ale powołał reprezentację pospólstwa, pod nazwą Trzeciego Ordynku, dzięki czemu mógł wykorzystywać spory między Radą i Ławą Patrycjuszowską a reprezentantami pospólstwa. Zygmunt Stary nie zdecydował się jednak na przywrócenie katolicyzmu w mieście i wkrótce wiara luterancka tutaj zwyciężyła.

Stosunki wyznaniowe w Gdańsku uregulował dekret tolerancyjny króla Zygmunta Augusta z 1557 r.

ZESZYT 2

Gdańsk a handel z Polską

Rolę Gdańska w handlu z Rzeczpospolitą najlepiej obrazuje obraz Izaaka van den Blocke'a zatytułowany „Apoteoza Gdańska”, zwany też „Alegoria handlu gdańskiego”. Gdańsk był dla Polski oknem na świat. Stanowił centrum wymiany handlowej z krajami zachodniej Europy. Kupcy gdańscy mieli uprzywilejowaną pozycję i szlachta polska musiała korzystać z ich pośrednictwa handlowego, dzięki czemu zarabiali oni krocie na pośrednictwie handlowym.

Obraz „Apoteoza Gdańska”, zwany też „Alegoria handlu gdańskiego”, autor Izaak van den Blocke, 1608, Wielka Sala Rady (tzw. sala czerwona), Ratusz Głównego Miasta w Gdańsku

W 1575 r. Stefan Batory został wybrany przez szlachtę na króla Polski. Jego konkurentem do korony był cesarz

ZESZYT 2

Maksymilian II Habsburg. Gdańsk nie chciał jednak uznać Batorego jako króla i opowiedział się za cesarzem Maksymilianem II, który obiecał miastu znaczne korzyści handlowe. Konflikt między miastem a królem Stefanem Batorem nie został rozwiązany nawet po śmierci Maksymiliana II w 1577 r. Gdańsk gotowy był złożyć hołd Stefanowi Batoremu jedynie w zamian za znaczne ustępstwa ze strony monarchy. Król nie zgadzał się na nie i jeszcze w tym samym 1577 r. przystąpił do oblężenia miasta. Ostatecznie władca zadowolił się przeprosinami i zapłatą 200 tys. guldenów. 16 grudnia 1577 r. Stefan Batory potwierdził przywileje miasta, rozszerzając tolerancję religijną na inne wyznania. Gdańsk stał się schronieniem dla obcokrajowców prześladowanych w swoich krajach za przekonania religijne, wśród których były osoby wybitne i uzdolnione.

Jan Boner – znaczek pocztowy z okresu Generalnego Gubernatorstwa

Odpowiedz na pytania:

- 1. Jakie narodowości zamieszkiwały Gdańsk?**

ZESZYT 2

2. Jak rozumiesz obraz Izaaka van den Blocke'a „Apoteoza Gdańska”? Dlaczego autor tak postanowił pokazać Gdańsk?
3. Dlaczego doszło do rozruchów społecznych w Gdańsku?

Tekst źródłowy

Zapoznaj się z danymi z tabelki, a następnie odpowiedz na znajdujące się pod nią pytania.

Eksport zboża przez Gdańsk w latach 1465–1650

lp.	Lata	Zboże w lasztach
1.	1465	2000
2.	1470	2200
3.	1490	9500
4.	1510	9700
5.	1530	10 200
6.	1537	14 800
7.	1557	40 500
8.	1583	62 800
9.	1608	87 400
10.	1618	116 300
11.	1634	71 500
12.	1640	79 000
13.	1650	87 00

Wykonaj polecenie i odpowiedz na pytania:

1. Na podstawie danych z tabeli narysuj wykres ilustrujący eksport zboża przez Gdańsk w latach 1465–1650.
2. W jakich latach miasto eksportowało najwięcej zboża?
3. Jakie wydarzenia miały wpływ na zmniejszenie się eksportu zboża w tych latach?

Wojna trzydziestoletnia

Sytuacja polityczna w Europie na początku XVII w.

Sytuacja polityczna na początku XVII w. uległa dość znacznym zmianom. Na arenę międzynarodową wkroczyła Szwecja pod rządami energicznego i wybitnego władcy Gustawa Adolfa, który zmodernizował swoje królestwo, a przede wszystkim jego armię. Hiszpania, będąca dotychczas najsilniejszym mocarstwem europejskim, przeżywała kryzys. Utraciła część swoich prowincji w Niderlandach a do tego jej panowanie na morzach było zagrożone przez Republikę Wenecję oraz Anglię i Republikę Zjednoczonych Prowincji. Zagrożeniem dla niej była również Francja, które po okresie wojen religijnych weszła na drogę budowy silnej scentralizowanej monarchii absolutnej. Będąc sojusznikiem Hiszpanii Święte Cesarstwo Niemieckie Narodu Niemieckiego było wprawdzie rządzone przez dynastię Habsburgów, ale wewnątrz było rozbite na kraje katolickie i protestanckie, a poszczególni książęta mieli dużą władzę i nie chcieli się podporządkować władzy cesarskiej. Habsburgowie budowali swoją potęgę na bazie swoich krajów dziedzicznych – Czech i Węgier. Ich silna pozycja w Europie, władanie przez tę dynastię tronami Hiszpanii, Czech, Węgier i Cesarstwa Niemieckiego budziły niepokój innych państw europejskich, zwłaszcza Francji, która czuła się otoczona przez posiadłości Habsburgów, ale także państw włoskich, postrzeganych przez cesarzy zawsze jako tereny swoich wpływów.

Przypomnij sobie:

1. W jaki sposób zostały zakończone wojny religijne w Niemczech w XVI w.?
2. W jakich państwach panowała dynastia Habsburgów?
3. Które z państw europejskich było głównym wrogiem dynastii Habsburgów?

ZESZYT 2

Geneza wojny trzydziestoletniej

Wojna, która przeszła do historii pod nazwą wojny trzydziestoletniej, była jednym z największych konfliktów w dziejach nowożytnej Europy. Nie była to jednak jedna wojna, lecz szereg wojen, które ciągle się przedłużały, ponieważ na arenę konfliktu wchodził coraz to nowi gracze chcący zdobyć dominującą pozycję w Europie lub po prostu skorzystać na osłabieniu przeciwnika i zagarnąć część jego terytorium.

Konflikt został zapoczątkowany antyhabsburskim powstaniem w Czechach. Sytuacja w tym królestwie była skomplikowana, ponieważ znaczna część jego mieszkańców należała do Kościoła narodowego, który narodził się tam jeszcze w XV w. pod wpływem nauk Jana Husa. Prawa wyznawców tego kościoła były zagwarantowane poprzez tzw. list majestatyczny, wystosowany przez cesarza Rudolfa II w 1609 r. Jednak po jego śmierci przywileje te często nie były respektowane i odmawiano budowy świątyń protestanckich, a nawet utrudniano sprawowanie praktyk religijnych. Do sporów religijnych dochodził jeszcze konflikt na tle narodowościowym. Habsburgowie popierali germanizację czeskiej szlachty. Sytuacja zaostrzyła się w 1617 r., gdy na tronie czeskim i węgierskim zasiadł arcyksiążę Ferdynand (cesarzem w tym czasie był Maciej Habsburg). Był on zwolennikiem kontrreformacji i jego polityka została wymierzona w protestantów. Ferdynand zakazał sprawowania kultu przez protestantów w miastach należących do dóbr Kościoła katolickiego. W obronie praw swego Kościoła narodowego Czesi, mimo sprzeciwu ze strony Ferdynanda, zwołali zjazd w Pradze. Na zamku na Hradczanach doszło do kłótni z wysłannikami cesarza, która zakończyła się wyrzuceniem ich przez okno. Epizod ten przeszedł do historii jako defenestracja praska i stał się początkiem wybuchu powstania antyhabsburskiego w Czechach.

„Defenestracja praska” – obraz Karela Svobody

Tekst źródłowy

Przeczytaj tekst i odpowiedz na pytania:

- 1. W jaki sposób Slavata przedstawił defenestrację praską?**
- 2. Jaką wymowę na relacja Wilhelma Slavaty?**
- 3. O czym świadczy głęboka pobożność narracji?**

Wilhelm Slavata o defenestracji praskiej z 23 maja 1618 r.

W całym rzymskim cesarstwie, we wszystkich królestwach i księstwach chrześcijańskich uznano za czyn zły i karygodny, że osoby, wywodzące się z Czech i z dwóch wyższych stanów, popełniły występki równie haniebne i w żadnej kronice świata nie spotykany, bezlitośnie rzucając z okna w głęboki rów dwóch namiestników Najjaśniejszego Pana, a do tego najwyższych dygnitarzy czeskich. Aczkolwiek obaj hrabiowie odpowiedzieli z należyłą przystojnością na wszystko, co im w złości zarzucono, aczkolwiek dostatecznie protestowali przeciwko barbarzyńskiemu procederowi, jednakowoż tamci rozwścieczeni, nie uważając na porządek, prawdę i

ZESZYT 2

sprawiedliwość, wpadli gwałtownie na obu hrabiów, bezczelnie ich atakując. Najsamprzód czterech panów i jeden szlachcic, mianowicie Wilhelm Lobkowicz, Albrecht Smiricki, Ulrych Kinsky, Litwin Rican i Paweł Kaspir ujęli gwałtownie hrabiego Martinica i trzymając go mocno pod ręce, podprowadzili do otwartych już okien, krzyząc: „Teraz wymierzmy sobie sprawiedliwość na wrogach naszej religii!” Obaj hrabiowie sądzili, że z kancelarii powiodą ich do więzienia, skoro Martinic zrozumiał, co go czeka, zawołał donośnym głosem: „Wszystko zniosę chętnie, gdy mam umierać za Boga, Jego świętą wiarę katolicką i najjaśniejszego Pana, lecz użycie mi rychło mojego spowiednika, bym wyznać mógł moje grzechy”. Jednak obecni panowie odpowiedzieli: „Jeszcze teraz mamy ci przyprowadzić szelmę Jezuitę!” Hrabia Martinic mocno się tym strapił i serdecznie swych grzechów żałując, począł się modlić: „Jezu, Synu Boga żywego, zmiłuj się nade mną, Matko Boża miej mię w swej opiece”. Napastnicy podnieśli go z ziemi i strącili głową w dół w głąb rowu zamkowego, razem z rapierem i sztyletem, ale bez kapelusza, który jeden z nich wyrwał mu z ręki. On jednak w czasie spadania, wołając bezustannie imię Jezusa i Marii, tak cicho zleciał na ziemię, jak gdyby sobie usiadł, i tak dzięki orędownictwu Panny Marii i opiece bożej, żadnego przy tym strasznym upadku nie poniósł szwanku mimo swej otyłości. Byli też ludzie pobożni i wiarygodni, którzy zeznali, że idąc wówczas wielkim mostem z procesją widzieli na własne oczy Najświętszą Pannę Marię, jak płaszczem swym podtrzymywała owego pana w powietrzu i zniosła go na ziemię. Sam hrabia Martinic tego nie widział, ale podczas spadania miał widzenie, jakoby niebo się otwarło, a Bóg miał go przyjąć do wiecznej radości. Jeden z rycerzy, mianowicie Ulrych Kinsky, rzucając go zadrwił: „Otóż zobaczymy, czy mu jego Maria dopomoże!”, gdy zaś zobaczył przez okno, że hrabia Martinic siedzi na ziemi żyw i cały, wykrzyknął: „Przysięgam na Boga, że jego Maria przyszła mu z pomocą”.

Wiek XVI-XVIII w Źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii i studentów, opracowali Melania Sobańska-Bondaruk, Stanisław Bogumił Lenard, Warszawa 1997, s. 238.

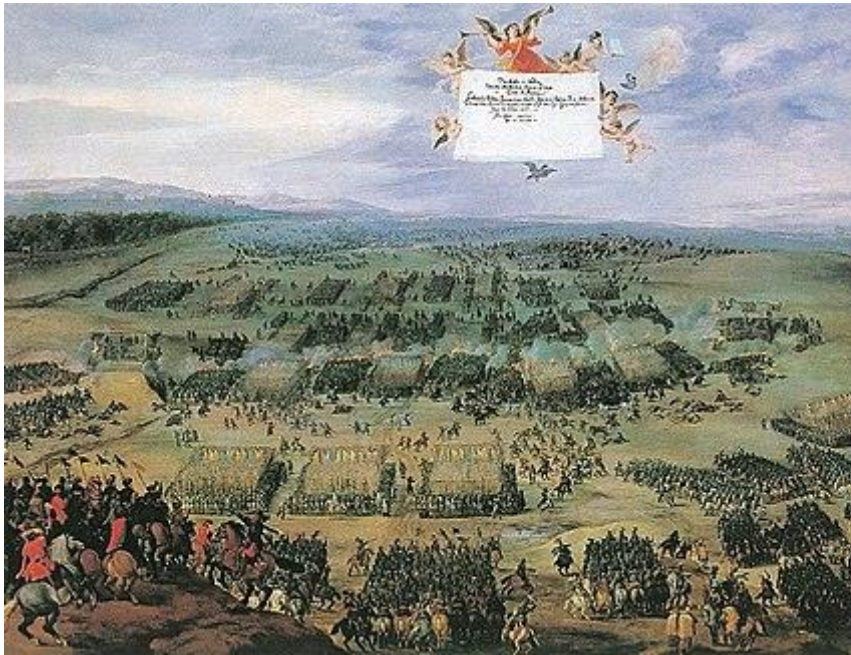
ZESZYT 2

Okresy wojny trzydziestoletniej

Czeski okres wojny trzydziestoletniej

W 1619 r. Czesi ogłosili kres dynastii Habsburgów i wybrali na króla Czech elektora Palatynatu Reńskiego i przywódcę Unii Protestanckiej Fryderyka V. Decyzja ta oznaczała wojnę z Ferdynandem, który w tym samym roku, po śmierci cesarza Macieja I objął tron cesarski jako Ferdynand II. Po jego stronie opowiedzieli się książęta zrzeszeni w Lidze katolickiej oraz król Hiszpanii Filip III Habsburg.

Wojna toczyła się na terenie Czech oraz w Palatynacie, do którego wkroczyły wojska hiszpańskie stacjonujące w południowych Niderlandach. Czechy poparł książę Siedmiogrodu Bethlen Gabor (kalwin). Jego wojska najechały Austrię i dotarły do Wiednia. Z pomocą Ferdynandowi przyszedł król Polski Zygmunt III Waza, który zgodził się, aby Austriacy zaciągnęli na swój żołąd oddziały lisowczyków. Wkrótce Lisowczycy zaatakowali Siedmiogród i odnieśli zwycięstwo w bitwie pod Humiennem. Klęska wojsk siedmiogrodzkich zmusiła Bethlena Gabora do wycofania się z oblężenia Wiednia. Ta pierwsza odsiecz wiedeńska umożliwiła cesarzowi pokonanie powstańców czeskich. Połączone siły cesarskie, wojska Ligii Katolickiej oraz posiłki hiszpańskie pod dowództwem Johanna von Tilly wkroczyły na teren Czech i w bitwie pod Białą Górą pokonały oddziały czeskie. Po zwycięstwie cesarz wprowadził surowe represje polityczne i religijne. Zlikwidowano odrębność polityczną Królestwa Czech, od tej pory tron tego królestwa stał się dziedziczny, kalwinizm został uznany za wyznanie nielegalne na terenie Rzeszy, a dobra przeciwników cesarza zostały skonfiskowane.

Pieter Snayers – „Bitwa pod Białą Górą”

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Schlacht_am_Wei%C3%9Fen_Berg_C-K_063.jpg?uselang=pl

Zwycięstwo cesarza było zdecydowane, jednak choć zakończyło ono powstanie czeskie, to konflikt o charakterze lokalnym szybko zaczął rozrastać się do wojny o charakterze europejskim. Król Czech Fryderyk V, zwany Królem Zimowym, nie zamierzał się poddawać i przy pomocy wojsk najemnych pod wodzą hrabiego Ernesta von Mansfelda, Chrystiana księcia Brunszwickiego oraz margrabiego Jerzego Fryderyka von Baden-Durlach kontynuował działania wojenne. Pieniądze na sfinansowanie dalszej wojny strona protestancka otrzymała od kalwińskich Niderlandów. Państwo to obawiało się, że jeśli dojdzie do zwycięstwa Habsburgów, postanowią oni przywrócić swoje władanie także nad północnymi Niderlandami. Dlatego też sfinansowali wojnę, aby odciągnąć ją jak najdalej od swoich granic. Brak współdziałania dowódców protestanckich spowodował, że nie wykorzystali oni początkowych sukcesów Mansfelda i zaczęli ponosić porażki.

ZESZYT 2

Wszystko wskazywało na sukces cesarza, tym bardziej że na wschodzie udało się zawrzeć pokój z Bethlem Gaborem.

Duński okres wojny trzydziestoletniej

W 1625 r. przeciwko cesarzowi wystąpił król luterkańskiej Danii Chrystian IV. Uzyskał on poparcie Anglii i Niderlandów. Oba państwa obiecały wypłacać na potrzeby 30-tysięcznej armii kwotę 350 tys. guldenów. Celem, który został podany oficjalnie, była obrona wolności religijnej i ksiąząt niemieckich. W rzeczywistości każda ze stron miała inne powody dla przedłużania konfliktu. Król Danii zamierzał rozszerzyć swoje panowanie nad Bałtykiem, a Zjednoczone Prowincje Niderlandów Północnych chciały w dalszym ciągu odsunąć wojnę jak najdalej od swoich granic. Stronę protestancką ponownie zgubił brak współdziałania jej dowódców. Dzięki temu Albrechtowi Wallensteinowi udało się pokonać wojska Mansfelda, a Johannowi von Tilly pokonał oddziały duńskie. Wkrótce wojska Wallensteina wkroczyły do Danii, która stała się terytorium okupowanym. Dania zawarła pokój z cesarzem w Lubece 22 V 1629 r. Cesarz osiągnął wielki sukces i w Wiedniu i Madrycie zaczęto snuć plany opanowania wybrzeży Morza Północnego i Bałtyckiego. Korzystając ze zwycięstwa, cesarz wydał 6 III 1629 r. edykt restytucyjny, na mocy którego wszystkie zajęte od 1522 r. posiadłości kościelne, biskupstwa, opactwa i klasztory miały zostać zwrócone Kościołowi katolickiemu.

ZESZYT 2

Albrecht von Wallenstein

(https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/5/5b/Albrecht_von_Wallenstein.jpg/512px-Albrecht_von_Wallenstein.jpeg?uselang=pl)

Szwedzki okres wojny trzydziestoletniej

ZESZYT 2

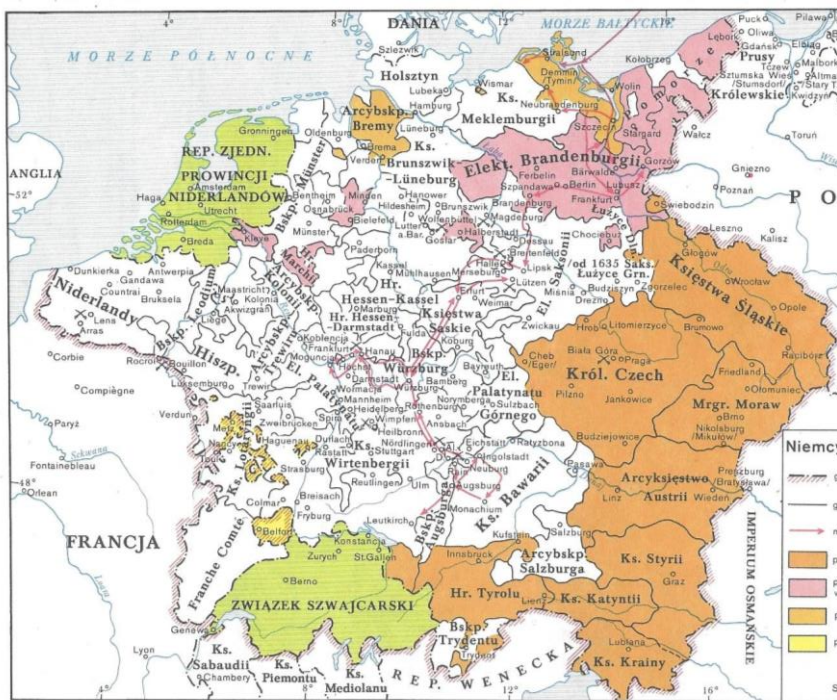
W 1630 r. do wojny włączyła się Szwecja. Król Gustaw Adolf od dłuższego czasu przyglądał się walkom wojnie na terenie Niemiec, ale uwikłany w wojnę z Rzeczpospolitą nie mógł rozpocząć wojny na drugim froncie. Jednak dzięki pośrednictwu Francji udało się szwedzkiemu władcy zawrzeć bardzo korzystny rozejm z Polską w Altmarku w 1629 r. a następnie wkroczył on na czele swych wojsk do Niemiec. Jego wojska odnosiły kolejne sukcesy, których punktem kulminacyjnym było zwycięstwo pod Breitenfeld w 1631 r. Wówczas cesarz przywrócił Wallensteina na stanowisko głównego dowódcy wojsk cesarskich. W bitwie pod Lützen w 1632 r. oddziały Wallensteina wprawdzie zostały pokonane, ale zginął król Szwecji Gustaw Adolf. Po śmierci króla kierownictwo polityki szwedzkiej objął kanclerz Axel Oxenstierna. Gotów był on wycofać Szwecję z wojny, ale po zapewnieniu jej rekompensaty w postaci posiadłości nad brzegiem morza. Dzięki jego staraniom i pomocy elektora brandenburskiego udało mu się zgromadzić w Heilbronn w marcu 1633 r. większość książąt protestanckich, którzy zawarli konfederację pod kierownictwem Szwecji. Wallenstein nie wykorzystał śmierci Gustawa Adolfa i nie kontynuował działań wojennych mimo ponagleń ze strony cesarza, aby spieszył z pomocą księciu bawarskiemu. Cesarz przestał ufać Wallensteinowi i za jego zgodą został on zamordowany w Chebie 25 II 1634 r.

Francuski okres wojny trzydziestoletniej

Francja od XV w. prowadziła politykę skierowaną przeciwko Habsburgom i bardzo chętnie patrzyła na ich porażki. Początkowo nie brała udziału w wojnie, a jedynie pozwalała zaciągać żołnierzy na swoim terytorium i finansowała oddziały walczące z cesarzem. W marcu 1638 r. Szwecja i Francja zawarły układ w Hamburgu. Na jego mocy Francja obiecała

ZESZYT 2

wypowiedzieć wojnę Habsburgom austriackim i zobowiązała się wypłacić Szwecji subsydium w wysokości 400 tys. talarów. W traktacie tym nie było mowy o ochronie praw protestantów, co ostatecznie zamieniło wojnę religijną w wojnę o celach wyłącznie politycznych. O politycznym, a nie religijnym charakterze konfliktu świadczy fakt prowadzenia wojny między sobą przez dwa państwa katolickie – Francję i Hiszpanię. Działania wojenne trwały do 1645 r. i obie strony konfliktu były tak wyczerpane, przede wszystkim finansowo, że zdecydowały się na wszczęcie rokowań pokojowych.

Zmiany terytorialne w Rzeszy Niemieckiej w 1648 r. (źródło: Zbigniew Wójcik, *Historia powszechna XVI–XVII wieku*, Warszawa 1991)

Zakończenie wojny i jej skutki

Rokowania pokojowe rozpoczęto już w 1643 r. i trwały aż do roku 1648. Negocjacje toczyły się w dwóch miastach niemieckiej Westfali – Münsterze i Osnabrücku. Udział w nich brało około 150 delegacji. Doprowadziły one do podpisania w październiku 1648 r. pokoju westfalskiego. Na jego mocy

ZESZYT 2

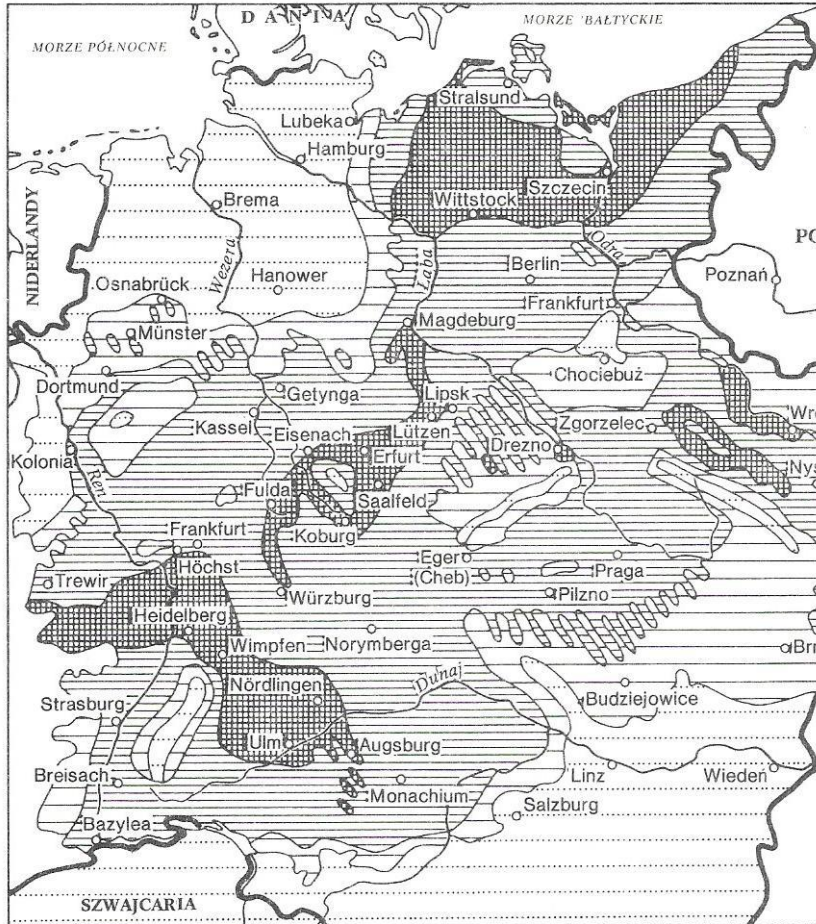
Szwecja uzyskała duże posiadłości na terenie Niemiec Północnych (Pomorze Przednie ze Szczecinem, wyspami Uznam i Wolin oraz Rugią, terytorium biskupstwa Bremy, ale bez samego miasta). Francji przypadła Alzacja. Brandenburgia otrzymała wschodnią część Pomorza Przedniego oraz nabytki w Nadrenii. Francja i Szwecja zostały uznane za gwarantów pokoju i wolności niemieckich. Książęta niemieccy otrzymali pełnię władzy nad swoimi księstwami, łącznie z prawem zawierania przymierzy z innymi państwami, byle nie były one skierowane przeciwko cesarzowi.

Wojna trzydziestoletnia była konfliktem, w którym decydującą rolę odgrywały wojska zaciężne, który były bardzo kosztowne. Dlatego też dowódcy wojskowi przerzucali utrzymanie swoich oddziałów na ludność terenów okupowanych i nie miało znaczenia, czy byli to katolicy czy protestanci. W wyniku wojny najbardziej ucierpiały tereny Niemiec, których ludność została zdziesiątkowana nie tylko na skutek działań wojennych, ale także w wyniku rabunku wojsk, epidemii i klęski głodu. Szacuje się, że straty demograficzne wyniosły 15–20%, a nawet więcej. Pokój westfalski, mimo sprzeciwu cesarza, zajął się sprawą Śląska. Zagwarantowano wolność religijną księstwom, w których władzę sprawowali samodzielni ewangelicy książęta, czyli księstwo brzeskie, legnickie i oleśnickie, oraz miastu Wrocławowi. Do obszarów o pełnej wolności religijnej zaliczono również księstwo ziębickie. W księstwach dziedzicznych przyznano cesarzowi prawo wydawania rozporządzeń w sprawach religijnych, ale pod warunkiem że poddani nie będą zmuszani do opuszczenia kraju w przypadku odmowy zmiany religii. Ewangelicy na Śląsku otrzymali prawo budowy trzech kościołów protestanckich – w Głogowie, Jaworze i Świdnicy, zwanych kościołami pokoju. W traktacie pokojowym przyznano królowi Szwecji i stanom ewangelickim Rzeszy prawo interwencji na rzecz protestantów

ZESZYT 2

śląskich w przypadku nieprzestrzegania przez cesarza postanowień traktatu westfalskiego.

Wojna zapoczątkowała kres znaczenia Hiszpanii, a wzrost potęgi Francji.

Straty ludności w czasie wojny trzydziestoletniej

Źródło: Zbigniew Wójcik, *Historia powszechna XVI–XVII wieku*, Warszawa 1991.

QR kod z filmem Opole w dobie nowożytnej

Odpowiedz na pytania:

1. **Jakie były przyczyny wybuchu wojny trzydziestoletniej?**
2. **Co świadczy o tym, że wojna trzydziestoletnia nie była wojną o charakterze religijnym?**

ZESZYT 2

3. Które państwa brały udział w wojnie trzydziestoletniej i jakie były ich cele?

Materiały dodatkowe: kościoły pokoju w Jaworze i Świdnicy

<https://www.youtube.com/watch?v=yzL8kwAWREQ>

<https://www.youtube.com/watch?v=GxW31dlSCnQ>

Rzeczpospolita a wojna trzydziestoletnia

Rzeczpospolita oficjalnie nie brała udziału w wojnie, ale król Zygmunt III Waza sprzyjał cesarzowi, stąd jego pomoc w zaciągu Lisowczyków na służbę cesarską przeciwko Bethlenowi Gaborowi. Również zaangażowanie się Polski w wojnę ze Szwecją na początku XVII w. opóźniło interwencję Szwecji w Niemczech. Nic dziwnego, że cesarz, mimo iż prowadził wojnę na terenie Niemiec, wysłał na pomoc Polsce swoje oddziały, zdając sobie sprawę z tego, że dopóki Szwecja będzie zaangażowana w wojnę z Rzeczpospolitą, dopóty nie rozpocznie wojny na terenie Niemiec. Za pomoc tę cesarz kazał sobie jednak zapłacić. Kolejny rozejm w Sztumskiej Wsi także zawarty został ze Szwecją w Altmarku (1629 r.) został wynegocjowany dzięki pośrednictwu Francji, która dążyła do włączenia się Szwecji w wojnę niemiecką, co dobitnie podkreśla znaczenie Rzeczypospolitej w tym okresie w kontekście dalszego rozwoju konfliktu. Z kolei również strona polska wyniosła korzyści, wykorzystując trudną sytuację Szwecji i zawierając z nią korzystny rozejm w Sztumskiej Wsi (Stuhmsdorf) w 1635 r.

Polska stała się miejscem, gdzie wielu chłopów i rzemieślników schroniło się przed prześladowaniami i utrapieniami wojennymi. Najślynniejszym uchodźcą z okresu

ZESZYT 2

wojny trzydziestoletniej był Martin Opitz, który został sekretarzem i historiografem króla Polski Władysława IV Wazy.

Brandenburgia-Prusy a Rzeczpospolita

Prusy po sekularyzacji

Po sekularyzacji zakonu krzyżackiego Prusy Książęce stały się monarchią dziedziczną, w której władzę sprawowali książęta Brandenburg-Ansbach z frankońskiej linii rodu Hohenzollernów. Pierwszym był Albrecht (pan. w latach 1525–1568), a drugim jego syn Albrecht Fryderyk (pan. w latach 1568–1618). Ponieważ Albrecht Fryderyk okazał się chory umysłowo, w 1577 r. król Stefan Batory przyznał prawo opieki nad nim margrabiemu Ansbach i Beyreuth Jerzemu Fryderykowi Hohenzollernowi.

Ustrój księstwa został ustalony w ustawie Regimentsnottel z 1542 r. Obok księcia władzę w państwie sprawowała Rada Naczelna, w skład której wchodziły: Izba Wyższa Rady Księstwa (*Oberarststube*), a także kolegium złożone z czterech nadradców (*Oberräte*), ośmiu radców krajowych i sądowych (*Landräte*) oraz czterech starostów ze starostw położonych najbliżej stolicy Królewca. Największą rolę odgrywali nadradcy, którzy podczas nieobecności księcia lub *interim* sprawowali władzę w kraju jako regenci (w 1609 r. przyznano im ten tytuł na stałe), wspomagani przez wspomnianych czterech starostów oraz trzech przedstawicieli miast Królewca.

Głównym ośrodkiem kulturalnym i naukowym Prus Książęcych była stolica księstwa – Królewiec. W 1542 r. utworzono tam gimnazjum, którego pierwszym rektorem został Litwin Abraham Kulwieć. W 1544 r. Albrecht przekształcił gimnazjum w Uniwersytet Albrechta w Królewcu z katedrami teologii, prawa, medycyny i sztuk wyzwolonych. Na uczelni tej

Przypomnij sobie:

1. Jakie plemiona zamieszkiwały tereny, na których znajdowały się Brandenburgia i Prusy Książęce?
2. Kiedy i w jakich okolicznościach został sprowadzony zakon krzyżacki na ziemie polskie?
3. Kiedy i w jakich okolicznościach powstało świeckie państwo w Prusach?

ZESZYT 2

było wielu znakomitych wykładowców: poeta Simon Dach (ur. 1605 r., zm. 1659 r.), teolog Stanisław Rafajłowicz (ur. 1485-1545), lekarz Georg Lothus (ur. 1579 r., zm. 1635 r.). Mogła się ona również pochwalić znakomitymi studentami, takimi jak: Christian Otter (ur. 1598- zm. 1660), matematyk i inżynier, czy poeta Jan Kochanowski (ur. 1530 r., zm. 1584 r.).

Sprawa Prus Książęcych w XVII w.

Polityka Rzeczypospolitej wobec lenna pruskiego w czasie panowania Zygmunta III Wazy była uzależniona w dużej mierze od konfliktu polsko-szwedzkiego. Król, zabiegając o poparcie ze strony Hohenzollernów, zgodził się na duże ustępstwa wobec dynastii panującej zarówno w Brandenburgii, jak i Prusach Książęcych. Najpierw w 1605 r. elektorzy brandenburscy uzyskali prawo opieki nad umysłowo chorym księciem pruskim Albrechtem Fryderykiem, a w roku 1611 król i sejm zgodzili się na przeniesienie praw do dziedziczenia w Prusach Książęcych na elektorską linię Hohenzollernów. Dzięki temu po bezpotomnej śmierci Albrechta Fryderyka w 1618 r. władzę w Prusach Książęcych objął elektor brandenburski Jan Zygmunt. W ten sposób powstał nowy organizm państwowy Brandenburgia-Prusy. Jego władcy byli nadal zobowiązani do składania hołdu lennego królom Polski z racji posiadania Prus Książęcych. Ostatni hołd lenny złożył królowi Władysławowi IV Wazie Fryderyk Wilhelm I, zwany Wielkim Elektorem, w roku 1641.

Uzyskanie władzy nad Prusami Książęcymi miało dla elektorów brandenburskich bardzo duże znaczenie. Było to jedyne terytorium w ich posiadłościach, które nie wchodziło w skład Rzeszy Niemieckiej, dzięki czemu ich pozycja wobec cesarza uległa znacznemu wzmocnieniu. Oczywiście posiadając ten kraj na prawach lennych, byli uzależnieni od władców Rzeczypospolitej i dlatego jednym z głównych celów nowych

ZESZYT 2

władców Brandenburgii i Prus Książęcych po unii personalnej było zniesienie tej zależności.

Polityka Jerzego Wilhelma Hohenzollerna była chwiejna, podążał on raczej za silniejszymi państwami, niż prowadził samodzielną politykę zagraniczną. Można powiedzieć, że sytuacja polityczna zmuszała go do zawierania konkretnych przymierzy z silniejszymi partnerami politycznymi. Jego rządy przypadły na okres wojny trzydziestoletniej i słabemu państwu, jakim była wówczas Brandenburgia-Prusy, trudno było prowadzić samodzielną politykę wobec takich potęg jak Cesarstwo, Szwecja czy Francja. Ponadto jako władca Prus Książęcych został on zmuszony do zaangażowania się w wojnę polsko-szwedzką. Mimo iż był zobowiązany jako lennik króla Polski do pomocy, zachował neutralność, co nie uchroniło Prus przed zniszczeniami, ponieważ to one stały się głównym teatrem działań wojennych. Jego nieprzychylna polityka wobec Rzeczypospolitej spowodowała, że w 1635 r. namiestnikiem Prus Książęcych został mianowany Jerzy Ossoliński, co groziło utratą lenna i inkorporacją Prus do Polski. Jednak na mocy rozejmu w Sztumskiej Wsi (Stuhmsdorf) przywrócono jego władzę w Prusach. Stało się to dzięki przejściu elektora brandenburskiego z obozu protestanckiego do katolickiego.

Dużo lepszym władcą okazał się jego następca Fryderyk Wilhelm I, zwany Wielkim Elektorem (pan. w latach 1640–1688). Na początku swoich rządów skupił się on na sprawie Prus Książęcych i uregulował wszystkie sporne kwestie z królem Władysławem IV oraz złożył mu hołd lenny (1641 r.). Następnym etapem było wzmocnienie władzy monarchy. Wykorzystując trwanie wojny trzydziestoletniej, powołał nowy urząd, tzw. komisarzy wojennych, który po zakończeniu wojny został stałym urzędem administracji lokalnej a z czasem przejął rolę stanów w sprawach nakładania i ściągania podatków.

ZESZYT 2

Podatki były niezbędne dla utrzymania silnej armii, którą Fryderyk Wilhelm I ciągle rozbudowywał. Szlachta (junkrzy) brandenburscy za cenę przyznania im pełni władzy nad chłopami zgodzili się nadać mu nieograniczone prawo nakładania podatków i formowania stałej armii. Podatki te obciążały chłopów i mieszczan, podczas gdy szlachta była od nich zwolniona. Silna armia, którą zorganizował Fryderyk Wilhelm I, stała się podstawą rządów jego i jego następców. Umożliwiała ona nie tylko sukcesy na arenie militarnej, ale trzymała w ryzach zarówno chłopów, jak i szlachtę.

Równie duże zasługi miał Fryderyk Wilhelm I w polityce zagranicznej. Dzięki udziałowi jego wojsk w wojnie trzydziestoletniej uzyskał wiele nabytków terytorialnych na mocy pokoju westfalskiego. Przede wszystkim otrzymał część Wschodnią Pomorza Przedniego z biskupstwem kamieńskim oraz biskupstwo Halbertstadt oraz Minden i Magdeburg. Elektor liczył wprawdzie, że uzyska całe Pomorze Przednie, ale Szwecja była wówczas dużo silniejszym państwem i to ona odgrywała ważną rolę na kongresie pokojowym.

Pomorze Przednie a Brandenburgia

Od czasu powstania Nowej Marchii między księstwami pomorskimi a Brandenburgią dochodziło do konfliktów zbrojnych. W 1464 r. zmarł ostatni przedstawiciel dynastii Gryfitów panujący w Szczecinie – Otton III. Według umowy z 1295 r. dzielnicę po zmarłym mieli przejąć pozostali przy życiu członkowie dynastii. Elektor brandenburski Fryderyk II Żelazny twierdził jednak, że spadek należy się margrabiom brandenburskim. W wyniku tego sporu doszło do wybuchu dwóch wojen między Pomorzem a Brandenburgią (w latach 1464–1472 i 1478–1479), zwanych wojnami o sukcesję szczecińską. Wojny zakończyły się niekorzystnym dla księcia Bogusława X pokojem przęsławskim (Prenzlau) 26 VI 1479 r.

ZESZYT 2

Jednak po śmierci margrabiego brandenburskiego Albrechta Achillesa w 1486 r. Bogusław X nie odnowił hołdu jego następcy a w wyniku dalszych rokowań, w których pośredniczył król Polski, został podpisany traktat pyrzycki (1493 r.). Na mocy tego dokumentu Hohenzollernowie zrezygnowali ze zwierzchnictwa lennego nad Pomorzem, ale zagwarantowali sobie prawo do sukcesji na wypadek wygaśnięcia dynastii Gryfitów. W 1529 r. podpisano kolejny układ z elektorami brandenburskimi, w którym potwierdzono prawo Hohenzollernów do sukcesji. Na podstawie tego układu w 1637 r., kiedy to zmarł ostatni książę gryficki – Bogusław XIV, elektorzy brandenburscy wysuwali roszczenia do całego Pomorza Przedniego.

Wielki Elektor a potop szwedzki

Podczas potopu szwedzkiego, mimo iż był związany przysięgą lenną z Rzeczpospolitą, Fryderyk Wilhelm I związał się ze Szwecją. 12 XI 1655 r. podpisał ze szlachtą Prus Królewskich sojusz obronny w Ryńsku, na mocy którego wojska brandenburskie miały obsadzić większe miasta księstwa, oprócz Torunia, Elbląga i Gdańska. 17 I 1656 r. Fryderyk Wilhelm I uznał się za wasala króla Szwecji Karola X Gustawa. W czasie bitwy warszawskiej Elektor wystawił 8500 żołnierzy na pomoc Szwecji i przyczynił się do odniesienia przez nią zwycięstwa. Zgodnie z układem w Radnot (6 XII 1656 r.) przy podziale ziem polskich między Szwecję, Ukrainę, Siedmiogród i Bogusława Radziwiłła Brandenburgii miała przypaść Wielkopolska wraz z wcześniej przyznaną jej przez króla szwedzkiego Warmią. Bardzo szybko jednak Fryderyk Wilhelm I zauważył, że sytuacja Szwecji się pogarsza, zmienił zatem front i przeszedł na stronę Rzeczypospolitej i Austrii. Dzięki temu na podstawie traktatów welawsko-bydgoskich w 1657 r.

ZESZYT 2

uzyskał suwerenność w Prusach Książęcych aż do wygaśnięcia dynastii Hohenzollernów.

Po uzyskaniu suwerenności Elektor przystąpił do rozprawy z opozycją, która była przeciwna zrywaniu związków z Rzeczpospolitą. Szlachtę polską szczególnie oburzyło porwanie przez ludzi Elektora jednego z opozycjonistów przebywającego na terytorium Polski, Ludwika Chrystiana Kalksteina-Sokolnickiego. Został on przewieziony do Prus i tam po procesie ścięty.

Tekst źródłowy

Przeczytaj tekst i odpowiedz na pytania:

- 1. Od jakiego niemieckiego wyrazu pochodzi słowo „kurfirsz”?**
- 2. Kiedy Rzeczpospolita mogła przejąć na własność Prusy Książęce?**

Traktat welawski z 1657 r.

1. Lubo zaś Najjaś. Kurfirsz [elektor] i wszyscy męskiej płci następcy jego od leńskiego [lennego] poddaństwa, którym dotąd Królowi i Rzpltej Polskiej obowiązani byli, i od tych powinności, które za tym idą, uwalniają się, nie przeto jednak oderwanie lenna na zawsze za tym idzie, ale gdy męskiej płci z wspomnianej linii prawej kurfirsztowskiej pochodzącej nie stanie, Najjaś. Królom i Rzpltej Polskiej swoje zupełne nad wspomnianym Księstwem zostanie się prawo, a przeto tym sposobem wspomniane księstwo od Rzpltej oderwane być nie może. Który to atoli warunek, przed ziszczeniem się takowego przypadku, prawu najwyższego panowania Najjaś. Kurfirsza i jego potomstwa w niczym uwłoczyć nie ma.

Wiek XVI–XVIII w Źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii i studentów, opracowali Melania Sobańska-Bondaruk, Stanisław Bogumił Lenard, Warszawa 1997, s. 249.

ZESZYT 2

Utworzenie Królestwa w Prusach

Panowanie następcy Wielkiego Elektora – Fryderyka III było podporządkowane jednej kwestii – koronacji królewskiej. Plany te były możliwe tylko dzięki uzyskaniu suwerenności w Prusach na mocy traktatów welawsko-bydgoskich. W polityce zagranicznej elektor starał się popierać Austrię, aby w ten sposób uzyskać zgodę cesarza na koronację królewską. Podniesienie Prus do rangi królestwa mogło nastąpić na mocy samodzielnej decyzji Fryderyka III, ponieważ był on władcą suwerennym, ale problemem było uznanie tego aktu na arenie międzynarodowej. Najważniejsze było uzyskanie zgody cesarza stojącego na czele Rzeszy Niemieckiej, której elektor był członkiem. Ostatecznie cesarz za pomoc w wojnie o sukcesję hiszpańską obiecał uznanie jego godności królewskiej. Ceremonia koronacyjna odbyła się 18 I 1701 r. w Królewcu. Fryderyk III przyjął imię Fryderyk I. Aby nie naruszać polskich uprawnień do Prus Królewskich, Fryderyk I ogłosił się królem tylko na terenie Prus Książęcych. Polska nie uznawała jego tytułu, zrobiła to dopiero w roku 1764.

Odpowiedz na pytania:

- 2. Jakie ziemie uzyskała Brandenburgia po wojnie trzydziestoletniej?**
- 3. Jakie znaczenie miało dla elektorów brandenburskich uzyskanie prawa sukcesji w Prusach książęcych?**
- 4. W jakich okolicznościach elektor brandenburski uzyskał suwerenność w Prusach Książęcych i jakie miało to znaczenie?**

Fryderyk II a Polska

Utworzone w 1701 r. Królestwo Prus szybko stało się państwem liczącym się na arenie europejskiej. Pod rządami króla Fryderyka Wilhelma I, zwanego Królem Sierżantem, błyskawicznie rozbudowano armię, na którą władca ten przeznaczał 70% dochodów państwowych. Z jednej strony w armii pruskiej panowała żelazna dyscyplina i kierowano się zasadą, że żołnierz bardziej ma się bać swojego dowódcy niż wroga. Z drugiej – armia była znakomicie wyposażona, a żołnierze dobrze żywieni. Służba w wojsku pruskim dawała możliwość zrobienia kariery (zdobycie stopnia podoficerskiego) i osiągnięcia awansu społecznego. Stopień oficera uzyskać mogły tylko osoby wywodzące się ze szlachty, dzięki czemu jeszcze silniej związano ją z państwem.

Wraz z rozwojem armii następowała również rozbudowa administracji państwowej, która rozstała ujednoliconą i scentralizowaną.

Szczyt potęgi Prus przypadł na panowanie króla Fryderyka II, zwanego Wielkim (pan. w latach 1740–1786). Władca ten nie tylko zasłynął jako doskonały dowódca, ale także przeprowadził wiele reform w państwie, m.in. w 1763 r. wprowadził powszechny przymus szkolny, rozwiązanie nowatorskie w ówczesnej Europie. Dokonał reformy szkolnictwa średniego i uniwersytetów we Frankfurcie i Królewcu. Wszystkie szkoły, zarówno protestanckie, jak i katolickie, zostały podporządkowane państwu. Dzięki tym reformom pod koniec XVIII w. ludność Prus była dużo lepiej wyedukowana niż obywatele innych krajów europejskich.

Władca ten modernizował rolnictwo, nakazując wprowadzanie nowych upraw, np. na masową skalę

Przypomnij sobie:

- 1. Kiedy i na mocy jakiego traktatu władcy Prus uzyskali suwerenność na terytorium księstwa?**
- 2. Do jakich państw należał wcześniej Śląsk i od kiedy był on pod władaniem Habsburgów?**

ZESZYT 2

wprowadzono hodowlę ziemniaków, ścigano do Prus osadników, budowano nowe drogi i kanały oraz osuszano bagna. Na potrzeby armii zakładano magazyny zbożowe i budowano fortyfikacje. Wprowadzając reformę wymiaru sprawiedliwości, Fryderyk II kazał znieść tortury.

Wojny śląskie

Swoje panowanie Fryderyk II rozpoczął od ataku na Śląsk należący do imperium Habsburgów. Król wykorzystał sytuację panującą po śmierci ostatniego męskiego potomka dynastii Habsburgów, cesarza Karola VI (1740 r.). Cesarz, zdając sobie sprawę, że nie będzie miał syna, wydał w 1713 r. tzw. sankcję pragmatyczną, na mocy której władzę miała przejąć jego najstarsza córka Maria Teresa. Cesarz przez cały czas zabiegał o uznanie tego aktu przez wszystkie mocarstwa europejskie i to mu się udało, nie uchroniło to jednak młodej władczyni przez wojnę. W wojnę o sukcesję austriacką zaangażowały się wielkie mocarstwa europejskie – Austrię poparły Wielka Brytania, Holandia i Sardynia, a pretendenta do tronu cesarskiego elektora bawarskiego Karola Alberta – Francja, Prusy i Saksonia.

Fryderyk II usprawiedliwiał swój atak na Śląsk prześladowaniami ludności protestanckiej, roszczeniami dynastycznymi, wynikającymi z umowy na przeżycie zawartej w 1537 r. pomiędzy Joachimem II Hektorem i księciem legnicko-brzeskim Fryderykiem II z dynastii Piastów, który to układ został złamany przez Habsburgów po śmierci ostatniego Piasta w roku 1675.

Pierwsza wojna śląska (1740–1742)

Wojska Fryderyka II w ciągu dwóch miesięcy zajęły cały Śląsk wraz hrabstwem kłodzkim, odnosząc zwycięstwo w bitwie pod Małujowicami (Mollwitz) 10 IV 1740 r. Maria Teresa nie mogła prowadzić wojny na dwa fronty i dlatego

ZESZYT 2

zdecydowała się zawrzeć pokój z Fryderykiem we Wrocławiu (1742 r.). Na jego mocy Prusy uzyskały niemal całe terytorium Śląska, przy Austrii pozostał tylko Śląsk Cieszyński, Karniowski i Opawski.

Druga wojna śląska (1744–1745)

W dwa lata po zawarciu pokoju Fryderyk II zaatakował Austrię ponownie. Powodem tego ataku były zwycięstwa wojsk austriackich w wojnie z Francją, odzyskanie Czech i zajęcie Bawarii. Król Prus zdawał sobie sprawę, że po odniesieniu ostatecznego zwycięstwa Maria Teresa zechce upomnieć się o Śląsk. Dlatego w sierpniu 1744 r. wkroczył na terytorium Czech, do okręgu Hradec Kralove, a na Śląsk wysłał liczący 20 tys. żołnierzy oddział pod dowództwem gen. Heinricha Karla von der Marwitza. Maria Teresa otrzymała pomoc od Saksonii w sile 20 tys. żołnierzy w zamian za odstąpienie Saksonii księstwa krośnieńskiego, co umożliwiłoby połączenie Saksonii z Rzeczpospolitą. Po początkowych sukcesach Prus, które zdobyły nawet Pragę, okazało się, że żadna ze stron nie jest w stanie osiągnąć zdecydowanej przewagi. Sytuacja międzynarodowa uległa zmianie w 1745 r., kiedy to Austrii udało się zawrzeć pokój z elektorem bawarskim, dzięki czemu armia pod dowództwem księcia Karola Lotaryńskiego mogła zostać skierowana na Śląsk. Wkrótce doszło do decydującej bitwy pod Strzegomiem-Dobromierzem 4 VI 1745 r., którą na swoją korzyść rozstrzygnął Fryderyk II. Gdy wojska saskie zostały pokonane w bitwie pod Kesselsdorf, Maria Teresa zgodziła się na zawarcie pokoju. 25 XII 1745 r. w Dreźnie został podpisany układ pokojowy, który przywrócił stan sprzed wojny.

Materiały dodatkowe:

ZESZYT 2

Hohenfriedberger Marsch – marsz wojskowy skomponowany przez Fryderyka II dla uczczenia zwycięskiej bitwy pod Strzegomiem-Dobromierzem, który został dedykowany później 5 Regimentowi Dragonów Bayreuth. W 1845 r. – w setną rocznicę bitwy – został dodany tekst *Auf Ansbach-Dröner, Auf Ansbach-Beyreuth*.

<https://www.youtube.com/watch?v=RGutA0-TNbQ>

Wojna siedmioletnia 1756–1763

Po pokoju drezdeńskim Fryderyk II umocnił swoje panowanie na Śląsku, którego zdobycie umożliwiło Prusom osiągnięcie pozycji drugiej, obok Austrii, siły polityczno-militarnej na terenie Rzeszy Niemieckiej. Król Prus dokonał zmian w administracji śląskiej. Utworzył prowincję śląską, a w miejsce dotychczasowych księstw i wolnych państw stanowych wprowadzono powiaty. Dotychczasowe hrabstwo kłodzkie zostało również włączone do prowincji śląskiej.

Maria Teresa nie mogła jednak pogodzić się z utratą Śląska i przygotowywała się do wojny. Austria szukała silnego sojusznika i mimo wieloletniej wrogości udało się jej zawrzeć układ sojuszniczy z Francją. Drugim sojusznikiem Austrii stała się Rosja. Maria Teresa chciała w ten sposób zaatakować Prusy z kilku stron. Po stronie Prus opowiedziały się Wielka Brytania i Hanower. Podobnie jak w poprzednich wojnach Fryderyk nie czekał, aż przeciwnik zaatakuje pierwszy, lecz sam uderzył na Saksonię, która została szybko zajęta, a August III musiał schronić się w twierdzy Königstein. August III udał się do Rzeczypospolitej, która była w tej wojnie państwem neutralnym. Jednak mimo neutralności doznała wielkich strat, stając się „karczmą zajezdną” dla obcych wojsk. Polska ponosiła duże szkody nie tylko wskutek przemarszów obcych

ZESZYT 2

armii, nakładania kontrybucji czy przymusowego przesiedlania ludności (głównie protestanckiej) z przygranicznych terytoriów na teren Prus, ale przede wszystkim ze względu na fałszowanie polskiej monety. Od 1756 r., korzystając ze zdobytych w Saksonii polskich stempli, król Prus bił ogromne ilości polskich monet, które były fałszowane do tego stopnia, że jeden tyrf zamiast oficjalnych 38 groszy był wart tylko 15 groszy. Takie fałszywe pieniądze były wprowadzane różnymi metodami do obiegu na teren Rzeczypospolitej i dzięki temu król finansował w znacznym stopniu wojnę.

Bitwa pod Lutynią (Leuthen)

(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Schlacht_von_Leuthen.JPG?uselang=pl)

Klęska Saksonii i zwycięstwo gen. Kurta Christopha von Schwerina pod Pragą (6.05.1757) nie przyniosły Fryderykowi II szybkiego zwycięstwa w wojnie. Przewaga militarna była po stronie jego przeciwników. Austriacy wkroczyli na terytorium Śląska i szturmem zdobyli twierdzę w Świdnicy a następnie zmusili do kapitulacji Wrocław. W grudniu 1757 r. Fryderyk II odniósł duże zwycięstwo w bitwie pod Lutynią (Leuthen), dzięki któremu zmusił wojska austriackie do wycofania się do

ZESZYT 2

Czech. Jednak wkrótce sytuacja Prus się pogorszyła, najpierw Fryderyk poniósł klęski w bitwach pod Hochkirch (październik 1758 r.) i pod Kunowicami (Kunersdorf; 12 VIII 1759 r.), a następnie wojska zajęły tereny od Królewca aż po Berlin. Sytuacja zmieniła się na korzyść Fryderyka II w roku 1762, gdy zmarła caryca Elżbieta Piotrowna, a jej następca Piotr III nakazał natychmiastowy odwrót armii rosyjskiej. Ta nagła zmiana na tronie rosyjskim, tak korzystna dla Fryderyka II, która uratowała jego państwo przed całkowitą klęską, została nazwana cudem domu brandenburskiego.

Bitwa pod Kunowicami (Kunersdorff)

(<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kunersdorff.jpg?uselang=pl>)

Wojnę zakończono podpisaniem pokoju w Hubertusburgu w Saksonii 15 II 1763 r. Prusy zachowały zdobyty w wyniku poprzednich wojen Śląsk.

Materiały dodatkowe:

<https://e-dolnyslask.info/historia-dolnego-slaska-slaska-cz-3/>

<http://www.preussenweb.de/preussstart.htm>

ZESZYT 2

Fryderyk II o Polsce i Polakach

Fryderyk II był władcą, który wykorzystywał każdą okazję do wzmocnienia i powiększenia swojego państwa. W swoich pismach często dokonywał oceny poszczególnych narodów. Jego opinie bywały bardzo krytyczne, a nawet szydercze. Bardzo dużo uwagi poświęcił w nich Polakom. Jego zdaniem byli oni narodem zacofanym, przesądnym, nietolerancyjnym, a nawet barbarzyńskim. Cechowały ich chimeryczność, zbyt indywidualizm, brak realizmu politycznego i dyscypliny społecznej. Według króla najlepszą bronią przeciwko Polakom są pieniądze – mając je, można w Polsce działać wiele. Polacy byli również opisywani jako ludzie lekkomyślni, próżni i zarozumiali. Fryderyk II wyrobił sobie poglądy na podstawie własnych obserwacji, gdy w 1728 r. przebywał na dworze saskim w Dreźnie oraz podczas pobytu Stanisława Leszczyńskiego i jego stronników w Królewcu (w latach 1733–1735). Przebywający wówczas w otoczeniu Leszczyńskiego magnaci wywarli na nim jak najgorsze wrażenie.

Od początku swojego panowania Fryderyk II starał się, aby w Polsce sprawy polityczne pozostały w stanie zamieszania i poprzez swoich zaufanych współpracowników popierał przeciwników dworu i Czartoryskich. Nie szczędził środków na to, aby na sejmach nie przeszły żadne reformy związane ze zwiększeniem liczby wojska w Rzeczypospolitej.

Odpowiedz na pytania:

1. W jakich okolicznościach Fryderyk II zaatakował Śląsk?
2. Ile wojen Prusy prowadziły z Austrią o Śląsk?
3. Jakie wydarzenie zostało nazwane cudem domu brandenburskiego?

Unia polsko-saska

Sytuacja w Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII w.

Po zakończeniu wojen ze Szwecją i zawarciu pokoju w Oliwie (1660 r.) w Rzeczypospolitej coraz częściej dochodziły do głosu nietolerancja i ksenofobia. Przyczyn nasilenia się tych zjawisk wśród szlachty należy upatrywać nie tylko w sukcesach kontrreformacji, ale także w wojnach toczonych przez Rzeczpospolitą przez prawie cały wiek XVII. Prowadzono je przede wszystkim z państwami o innej religii niż katolicka. Na wschodzie z prawosławną Rosją i Kozakami, na południowym wschodzie z muzułmanami (Tatarzy i Imperium Osmańskie), na Północy z protestancką Szwecją, której pomagała też protestancka Brandenburgia. Jedynym krajem, z którym nie prowadzono wojny, było Cesarstwo pod rządami Habsburgów. Nic więc dziwnego, że wśród szlachty powstał pogląd, że to innowiercy są winni wszystkich nieszczęść wojennych, jakie spadły na Polskę. Coraz częściej uważano, że doszło do spisku innowierców przeciwko Rzeczypospolitej, co spowodowało utrwalenie się stereotypu szlachcica jako Polaka-katolika. Sytuację zaognił potop szwedzki, kiedy to innowiercy popierali najeźdźców, co doprowadziło po wojnie do wygania arian z Polski. Dużą rolę odegrała tutaj propaganda kontrreformacyjna, głosząca winę wszystkich innowierców, co nie było prawdą, ale zyskiwało powszechną akceptację. A przecież w tym samym czasie protestanczy mieszcianie Prus Królewskich z Gdańskiem na czele trwali w wierności Rzeczypospolitej w czasie wojen ze Szwecją – w przeciwieństwie do katolickiej szlachty, która na początku potopu masowo wypowiedała posłuszeństwo Janowi Kazimierzowi i uznawała protekcję Karola X Gustawa.

Przypomnij sobie:

1. Z jakimi państwami Rzeczpospolita prowadziła wojny w XVII w.?
2. Czy Rzeczpospolita brała udział w wojnie trzydziestoletniej?

ZESZYT 2

W XVI w. do Polski uciekały osoby prześladowane w zachodniej Europie z powodów religijnych, zaś teraz z terytorium Rzeczypospolitej emigrowali innowiercy na zachód do krajów protestanckich. Przykładem jest luteranin Stanisław Scheffler, który wyemigrował z Polski w latach 20. XVII w. do Wrocławia. Tam przyszedł na świat jego syn Johannes, szerzej znany pod pseudonimem Angelus Silesius.

Antagonizm narodowościowy i religijny występował już wcześniej na pograniczu polsko-niemieckim, np. w Wielkopolsce. Do narastania wśród szlachty nastrojów antyniemieckich i antyluterańskich przyczyniał się również fakt, że w luteranizmie władza duchowna podporządkowała się całkowicie władzy świeckiej, a to pomagało w tworzeniu przez władców państw absolutnych, a *absolutum dominium* szlachta polska obawiała się jeszcze bardziej niż protestantyzmu.

Panowanie Augusta II

Chcąc objąć tron Rzeczypospolitej, August II musiał przejść na katolicyzm. Jego elekcję sfinansowały domy bankowe Issachara Berenda Lehmana i Samsona Wertheimera, a politycznego poparcia udzielił mu cesarz Leopold I i car Rosji Piotr I. Został on wybrany przez mniejszość szlachty, podczas gdy zdecydowana większość opowiedziała się za księciem Franciszkiem Ludwikiem Contim. August wykorzystał jednak bierność kontrkandydata i ruszył szybko do Krakowa, po drodze zyskując nowych zwolenników. 15 IX 1697 r. August uroczyście zaprzysiął *pacta conventa* i został koronowany na króla przez biskupa kujawskiego Stanisława Dąbskiego, ponieważ prymas Radziejowski odmówił koronacji. O ostatecznym sukcesie Augusta zadecydowało szybkie wkroczenie jego wojsk do Rzeczypospolitej.

Od początku swego panowania August prowadził bardzo aktywną politykę zagraniczną. Na mocy pokoju w Karłowicach

ZESZYT 2

(1699 r.) Rzeczpospolita odzyskała ziemie utracone na rzecz Turcji w 1673 r., ale największą korzyścią z tego pokoju wyniosła Austria, która otrzymała prawie całe Węgry z Siedmiogrodem.

Wojna północna

Jeszcze przed zawarciem pokoju w Karłowicach August II odbył tajną konferencję z Piotrem I w Rawie Ruskiej, na której omówiono plan wspólnej wojny przeciwko Szwecji. We wrześniu 1698 r. zawarł przymierze z królem Danii Fryderykiem IV Oldenburgiem, również skierowane przeciwko Szwecji, a w listopadzie 1699 r. taki sam sojusz z carem Piotrem I. Układy te doprowadziły do wybuchu wojny, zwanej wielką wojną północną (1700–1721). August II, zawierając te układy, realizował obietnice złożone w czasie elekcji (odzyskanie ziem, które utraciła Rzeczpospolita), ale też i swój prywatny cel, jakim było zapewnienie sobie władzy dziedzicznej nad częścią terytorium Rzeczypospolitej. Gdyby wojska saskie zdobyły Inflanty, król wzmocniłby swoją pozycję wobec szlachty i w ten sposób mógłby zwiększyć swoją władzę w państwie, a nawet zaprowadzić rządy absolutystyczne.

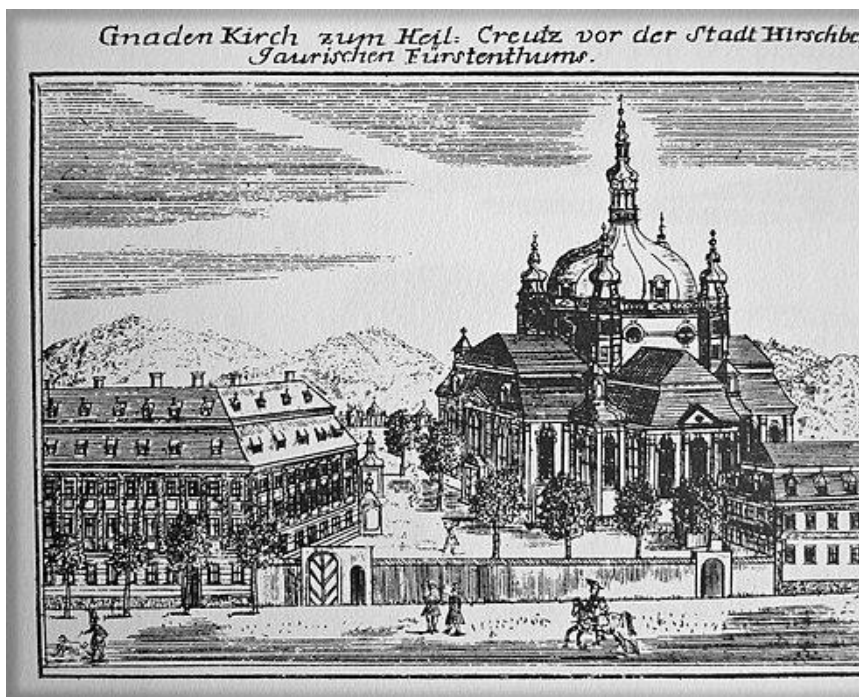
Wojna jednak nie tylko nie przyniosła sukcesów wojskom saskim, ale spowodowała ogromne zniszczenia w Polsce, która oficjalnie nie brała w niej udziału. Już w 1702 r. na terytorium Rzeczypospolitej wkroczyły wojska szwedzkie, a osłabiona wcześniejszymi wojnami Polska nie była w stanie się obronić. Od tej pory o ważniejszych sprawach państwa polskoliteńskiego decydowali obcy władcy za pomocą siły militarnej.

Po tym jak wojska szwedzkie pod dowództwem króla Karola XII wkroczyły na tereny Rzeczypospolitej, August II przekonał posłów do wojny ze Szwecją i uzyskał od nich zgodę na szukanie pomocy u cara Piotra I. Przeciwnicy króla zawiązali w 1704 r. konfederację w Warszawie, która ogłosiła detronizację Augusta II i powołała, pod dyktando zwycięskiej Szwecji, na monarchę Stanisława Leszczyńskiego. W

ZESZYT 2

odpowiedzi zwolennicy Augusta II zawiązali konfederację w Sandomierzu. W 1704 r. w Narwie August II podpisał z Rosją układ, dzięki któremu Piotr I uzyskał prawo legalnego działania swoich wojsk na terytorium Rzeczypospolitej. Od tego czasu terytorium państwa polsko-litewskiego stało się teatrem działań wojennych obcych wojsk, co spowodowało olbrzymie straty gospodarcze.

W 1706 r. na mocy pokoju w Altränstadt August II musiał zrzec się korony polskiej. W traktacie tym Karol XII uzyskał u cesarza zgodę na zwrot śląskim protestantom kościołów i wybudowanie tzw. kościołów łaski (*Gnadenkirche*).

Kościół łaski w Jeleniej Górze

[Gnadenkirche in Hirschberg (Schlesien) aus Friedrich Bernhard Werner: Schlesische] Bethäuser (1748–1852)

Losy wojny rozstrzygły się w Rosji. W bitwie pod Połtawą (1709 r.) wojska rosyjskie pokonały armię szwedzką, która utraciła wówczas inicjatywę strategiczną. Na zwycięstwie

ZESZYT 2

cara Piotra I skorzystał August II, który odzyskał władzę w Rzeczypospolitej.

Polityka wewnętrzna prowadzona przez Augusta II

Po odzyskaniu władzy August II przystąpił do budowania silnego stronnictwa królewskiego, które miało pomóc mu we wzmocnieniu władzy królewskiej. Działania te napotkały duży opór wśród szlachty, a gdy August II wprowadził w 1713 r. wojska saskie na terytorium Rzeczypospolitej, szlachta zawiązała konfederację w Tarnogrodzie i doszło do wybuchu wojny domowej (1715–1716). Trudną sytuację króla wykorzystał car Piotr I, który wkroczył ze swoją armią na terytorium państwa polsko-litewskiego i zaproponował rolę mediatora. Obie strony zgodziły się na ugodę, którą potwierdził w 1717 r. sejm niemy. Podczas jego obrad zabroniono, w obawie przed ich zerwaniem, zabierania głosu posłom i senatorom, poza osobami wcześniej wyznaczonymi. Za sprawą przyjętych wówczas ustaw:

- Ograniczono liczbę urzędników saskich przebywających przy królu na polskim dworze i zakazano im podejmowania decyzji w sprawach polskich.
- Ograniczono czas pobytu króla w Saksonii (do 3 miesięcy w roku).
- Zabroniono wprowadzania wojsk saskich na terytorium Polski i Litwy.
- Zakazano królowi wszczynania wojen ofensywnych.
- Ograniczono władzę hetmanów.
- Powołano stałą armię (liczącą kilkanaście tysięcy żołnierzy).

Sejm niemy uspokoił sytuację wewnętrzną państwa, ale również pokazał, że w coraz większym stopniu w wewnętrzne sprawy Rzeczypospolitej zaczęła ingerować Rosja, a także dwaj inni silni sąsiedzi Rzeczypospolitej – Austria i Prusy.

ZESZYT 2

Pod koniec panowania Augusta II – w 1732 r. – państwa te zawarły tajny układ, na mocy którego zobowiązały się do współdziałania w czasie następnego bezkrólewia w Polsce. Układ ten zwany był traktatem Loewenwolda (od nazwiska rosyjskiego dyplomaty Karla Gustava von Loewenwolde), ale w historiografii polskiej przyjęła się nazwa „przymierze trzech czarnych orłów”.

Tekst źródłowy

Przeczytaj tekst i odpowiedz na pytania:

- 1. Jak państwa sygnatariusze tego układu uzasadniali swój sojusz?**
- 2. Przeciwno któremu kandydatowi był on skierowany i dlaczego?**

Traktat Loewenwolda z lat 1732–1733

[Trzy mocarstwa postanowiły] użyć wszelkich środków zgodnych z polską konstytucją, aby na elekcji wybrano króla, który byłby w stanie utrzymać pokój i dobre stosunki z sąsiadującymi państwami; doświadczenie wykazało, że francuska partia w Polsce wzniesła ciągle niepokoje przeciw cesarzowi i królowi pruskiemu a równocześnie intrygami w Konstantynopolu zagraża Rosji [...]

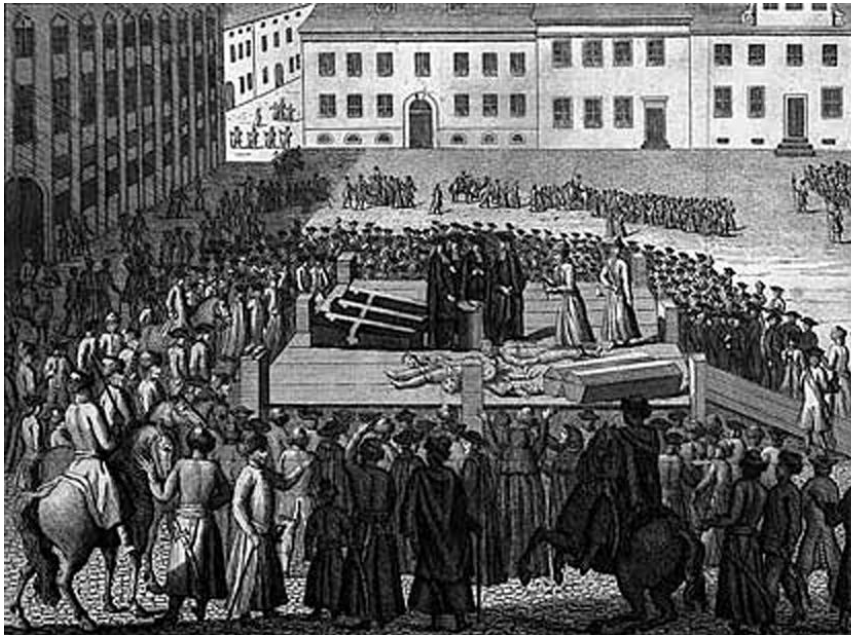
W Polsce może powstać stronnictwo popierające Stanisława [Leszczyńskiego] i podburzające do czynów bezprawnych i przeciwnych postanowieniom Rzeczypospolitej [na mocy konstytucji sejmowych Leszczyński został ogłoszony banita a co za tym idzie nie mógł piastować urzędów], sojusznicy przeto zobowiązują się w czasie elekcji wystawić na polskich granicach armie, nie w celu narzucenia wyboru siłą orężną, lecz aby ochraniać polską wolność od wszelkiego skrepowania ze strony państw postronnych.

Wiek XVI–XVIII w Źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii i studentów, opracowali Melania Sobańska-Bondaruk, Stanisław Bogumił Lenard, Warszawa 1997, s. 337.

ZESZYT 2

Tumult toruński

Dużym echem w całej Europie odbiła się sprawa tumultu toruńskiego (*Thorner Blutgericht*) z 1724 r. W lipcu tego roku w Toruniu doszło do zamieszek pomiędzy protestantami a katolikami. Splądrowano wówczas kolegium jezuickie. Sprawcy trafili przed sąd asesorski w Warszawie, gdzie zapadł bardzo surowy wyrok. Kilkunastu uczestników zamieszek i dwóch burmistrzów – wyłącznie protestantów – zostało skazanych na śmierć. Czterdziestu mieszkańców trafiło do więzienia, inni zaś musieli zapłacić wysokie grzywny. Poza tym gimnazjum protestanckie w Toruniu zostało przeniesione poza granice miasta, a protestanci musieli uiścić jezuitom odszkodowanie za zniszczenie budynku ich kolegium. Katolikom w Toruniu zagwarantowano połowę miejsc w radzie miasta. Tak surowy wyrok na protestantów w wielu miastach europejskich został potraktowany jako przejaw fanatyzmu katolickiego i nietolerancji. W obronie ukaranych protestantów interweniowały nie tylko dwory państw sąsiednich, ale nawet Danii, Holandii i Anglii. Jednak decyzji sądu nie zmieniono i 7 XII 1724 r. na rynku w Toruniu wykonano wyrok. Tragicznego losu uniknął tylko burmistrz Jakob Heinrich Zerneck, za którym wstawili się toruńscy jezuici; został on jednak zmuszony do opuszczenia miasta.

Egzekucja protestantów na rynku w Toruniu w 1724 r.

(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Thorner_Blutgericht.jpg?uselang=pl)

Kryzys państwa za rządów Augusta III

Po śmierci Augusta II doszło w Rzeczypospolitej do podwójnej elekcji. Szlachta wybrała na króla Stanisława Leszczyńskiego (od 1725 r. teścia króla Francji Ludwika XV), ale monarchowie państwa ościennych – Rosji, Austrii i Prus – obawiając się rozszerzenia się wpływów francuskich w Polsce, poparli kandydaturę syna zmarłego króla Fryderyka Augusta II. O wyniku rywalizacji zadecydowała zbrojna interwencja wojsk rosyjskich, dzięki której zwolennikom Wettyna udało się przeprowadzić elekcję księcia, który na koronacji przyjął imię August III.

Doszło do wojny domowej, która doprowadziła do wojny europejskiej, zwanej wojną o sukcesję polską. Sprawa polska była tylko pretekstem, chodziło głównie o rywalizację między Burbonami a Habsburgami. W Polsce szlachta zawiązała konfederację w obronie Stanisława Leszczyńskiego w

ZESZYT 2

Dzikowie, jednak jej oddziały w starciu z wojskami rosyjskimi poniosły klęskę. W Europie konflikt toczył się na ziemiach niemieckich i włoskich. W Polsce wojnę domową zakończono na sejmie pacyfikacyjnym w 1736 r., a w Europie na mocy pokoju w Wiedniu (1738 r.). Stanisław Leszczyński utracił polską koronę, w zamian zaś otrzymał w dożywotne władanie Lotarynię, która po jego śmierci miała przejść na Francję.

Rządy objął August III i w kraju zapanował spokój, jednak wojny toczone przy granicach Rzeczypospolitej i udział w nich Saksonii miały negatywny wpływ na państwo polskolitewskie. W czasie wojen śląskich i wojny siedmioletniej terytorium Rzeczypospolitej stało się terenem przemarszu wojsk pruskich, austriackich i rosyjskich; dokonywały one rekwizycji, zakładały swoje obozy, a państwo polskie nie było w stanie temu zapobiec. Rywalizujące ze sobą frakcje magnackie szukały poparcia u obcych władców, których agenci skutecznie paraliżowali wszelkie próby wzmocnienia polskiej armii. Przekupywano posłów, aby zrywać sejmiki i sejm walny, który w okresie rządów Augusta III został całkowicie sparaliżowany.

W państwie powstały dwa silne stronnictwa polityczne:

- Stronnictwo Potockich, nazywane republikanami lub stronnictwem starszlacheckim, które dążyło do zachowania tradycyjnego ustroju Rzeczypospolitej. Odrzucało ono wszelkie projekty reform. Szukało poparcia u Francji i jej sojuszników – Prus, Turcji i Szwecji.
- Familia, stronnictwo pod kierunkiem rodu Czartoryskich i spokrewnionych z nimi Potockich, dążyło do przeprowadzenia reform w państwie. Chciało współpracować z Rosją, licząc na jej pomoc w realizacji swoich planów.

ZESZYT 2

Stronnictwa te stosowały podobne metody walki politycznej, nie cofając się przed przekupstwem, co doprowadziło do paraliżu sejmu.

Kultura czasów saskich

Poprawa sytuacji gospodarczej za panowania Augusta III spowodowała ożywienie w dziedzinie kultury. Od lat 30. XVIII w. Warszawa stała się centrum życia artystycznego i naukowego. Wielkie zasługi dla rozwoju kultury w tym okresie położyli bracia Andrzej Stanisław i Józef Andrzej Załuscy. W 1747 r. założyli oni pierwszą w Polsce bibliotekę publiczną (Biblioteka Załuskich). To właśnie przy tej bibliotece powstało środowisko literackie, skupiające naukowców, którzy utrzymywali kontakty z uczonymi europejskimi.

W czasach saskich powstała również pierwsza nowoczesna szkoła średnia dla młodzieży szlacheckiej – Collegium Nobilium. Jej założycielem był zakonnik Stanisław Konarski. Także z jego inicjatywy zakon pijarów zaczął wydawać drukiem zbiór polskich konstytucji sejmowych i innych aktów prawnych od XVI w. do 1736 r. (*Volumina legum*).

Dużą rolę w promowaniu polskiej literatury odegrał spolonizowany Niemiec, lekarz, drukarz i wydawca Mitzler de Kolof. Wydawał on w Warszawie pisma naukowe i popularnonaukowe („Warschauer Bibliothek” w latach 1753–1755 i „Acta litteraria Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae” w latach 1755–1756, „Nowe Wiadomości Naukowe i Uczone” w latach 1758–1761 i 1766–1767) oraz czasopismo „Patriota Polski”. Był również współredaktorem „Monitora”. To on był autorem stwierdzenia, że Niemcy są lepszymi imigrantami dla Polski niż Francuzi, ponieważ Francuzi, gdy już się dorobią, to wracają do swojej ojczyzny, natomiast Niemcy

ZESZYT 2

osiedlają się na stałe, z czego Rzeczpospolita wynosi wiele korzyści.

Innym niemieckim księgarzem, który w czasach saskich zasłużył się dla rozwoju kultury polskiej, był Michael Gröll. Początkowo prowadził on drukarnię w Dreźnie, ale w 1759 r. zamieszkał w Warszawie, gdzie wydawał „Warszawskie Extraordynaryjne Tygodniowe Wiadomości”. W 1768 r. przeniósł swoją drukarnię z Drezna do Warszawy i nazwał ją „Narodowa”. Wydawał m.in. tygodnik „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne” (1770–1777). Jego osiągnięciem było wprowadzenie polskiej książki na targi książki w Lipsku.

Gotfried Lengnich – obraz Johanna Jacobusa Fabritiusa
(https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3a/Gotfried_Lengnich.JPG?uselang=pl)

Do rozwoju kultury polskiej przyczynił się również inny Niemiec – Gotfried Lengnich, który podjął badania nad historią

ZESZYT 2

oraz prawem Królestwa Polskiego, Prus Królewskich i Gdańska. W latach 1718–1719 wydawał w Gdańsku pierwsze na ziemiach polskich czasopismo historyczne „Polnische Bibliothek”. Był współzałożycielem (1720 r.) gdańskiego towarzystwa naukowego Societas Litteraria cuius symbolum virtutis et scientiarum incrementa – najstarszego towarzystwa naukowego na ziemiach polskich, które istniało przez 7 lat (do 1727 r.). W 1721 r. Rada Gdańska zleciła mu opracowanie dalszego ciągu dzieła Caspara Schütza *Rerum Prussicarum*, dzięki czemu powstało opracowanie dotyczące lat 1526–1733, które ukazało się drukiem pt. *Geschichte der Preussischen Lande Königlich-Polnischen Antheils*.

Dzieła tych niemieckich działaczy kulturalnych z czasów saskich kontynuował za panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego Sasmuel L. Geret z Torunia. Geret był reprezentantem interesów Torunia i Prus Królewskich na dworze królewskim w Warszawie i autorem książki *Myśl względem handlu* z 1765 r., w której postulował podjęcie aktywnej polityki ekonomicznej państwa na odcinku Wisły. W latach 1760–1772 wydawał tygodnik „Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen nebst einem Anhanke von Gelehrten Sachen Sachen” (Toruńskie Tygodniowe Wiadomości i Ogłoszenia z Dodatkiem o Sprawach Naukowych). W 1787 r. rozpoczął wydawanie gazety o charakterze polityczno-informatycznym pt. „Thornische historische Nachrichten von [...] des jetzigen Türkenkrieges mit Russland und Österreich (Toruńskie Wiadomości Historyczne o Wojnie Turecko-Rosyjsko-Austriackiej).

Należy wspomnieć również o Alojzym Fryderyku Brühlu, synu Henryka Brühla, ministra króla Augusta III Sasa, który w polskiej historii jest postrzegany raczej jako postać negatywna. Jego syn założył w 1766 r. szkołę artylerii i przeprowadził zmiany w systemie szkolenia artylerzystów i

ZESZYT 2

oficerów broni technicznych. Jako starosta warszawski przyczynił się do zwiększenia powierzchni miasta poprzez parcelację gruntów starościńskich. W 1785 r. założył w Warszawie manufakturę „Dom dla ubogich oraz Nowa Fabryka Krajowa”. „Dom dla ubogich albo nową fabrykę krajową”. Przyczynił się również do powstania pierwszego w Polsce ambulatorium, w którym przeprowadzano bezpieczne szczepienia przeciwko ospie.

Niemcy mieszkający od pokoleń na terenie Rzeczypospolitej oraz emigranci niemieccy, którzy w czasach saskich osiedlili się w niej, brali czynny udział w kształtowaniu się ruchu oświeceniowego i propagowaniu reform gospodarczych i politycznych w państwie polsko-litewskim, które uznawali za swoją ojczyznę.

Odpowiedz na pytania:

1. W jaki sposób August II został królem Polski?
2. Jaki był udział Rzeczypospolitej w wojnie północnej?
3. Jaka rolę odegrali niemieccy emigranci w rozwoju kultury polskiej w czasach saskich?

Panowanie Stanisława Augusta Poniatowskiego

Elekcja Stanisława Augusta

W czasie bezkrólewia po śmierci Augusta III sejm konwokacyjny obradujący pod dyktandem stronnictwa Czartoryskich przeprowadził drobne reformy państwa. Powołano komisje skarbowe i wojskowe, których członkowie byli wybierani przez sejm i przed nim odpowiadali za swoje decyzje. Ograniczono w ten sposób władzę podskarbich i hetmanów. W celu usprawnienia działania sejmu wprowadzono

Przypomnij sobie:

1. Jakie stronnictwa polityczne powstały w Rzeczypospolitej w czasie panowania Augusta III Sasa i jaka była ich rola?
2. Jakie były postanowienia sejmu niemego z 1717 r.?
3. Jakie były przyczyny i konsekwencje tumultu w Toruniu z 1724 r.?

ZESZYT 2

podejmowanie decyzji większością głosów w sprawach skarbowych. Posłom zakazano przysięgania na instrukcje sejmikowe, chcąc w ten sposób zmniejszyć ich zależność od magnatów, odgrywających na sejmikach decydującą rolę. O powodzeniu tych reform zadecydowało poparcie ze strony Rosji.

W trakcie obrad sejmu konwokacyjnego wykluczono również wszystkich kandydatów cudzoziemskich i nowym królem został wybrany Stanisław Poniatowski, który przyjął drugie imię August.

Pierwsze lata panowania Stanisława Augusta

Początki jego panowania upłynęły pod znakiem szybko przeprowadzanych reform, które miały usprawnić działanie państwa i ożywić kraj gospodarczo. Zorganizowano w tym celu stałe „konferencje Króla z ministrami”, będące namiastką posiedzeń rządu. Przeprowadzono lustrację dóbr królewskich, dzięki czemu uzyskano wyższe wpływy z kwarty. Ważną sprawą było przygotowanie reformy monetarnej. W 1765 r. Stanisław August powołał komisję dobrego porządku dla Starej i Nowej Warszawy, której zadaniem był nadzór nad finansami miejskimi, podejmowanie decyzji w sprawie rozwoju przestrzennego miast i funkcjonowania rzemiosła i handlu w Warszawie. Trzy lata później sejm przyjął uchwałę o powołaniu takich komisji w innych miastach Korony i Litwy. W celu modernizacji armii król utworzył w 1765 r. Szkołę Rycerską.

Zasadą, którą nowy król kierował się w swoich działaniach politycznych, było pogodzenie się z rosyjskim protektoratem. W ten sposób chciał za zgodą Rosji przeprowadzić niezbędne reformy, które mogły usprawnić działanie państwa i wyrwać je z anarchii, w jakiej znalazło się w czasach Augusta III. Protekcja Rosji miała być również zabezpieczeniem przed agresywnymi poczynaniami Prus, które dążyły do zagarnięcia Prus Królewskich.

ZESZYT 2

Prawa kardynalne

Pomoc Rosji w sprawie przeprowadzenia reform była jednak iluzoryczna. Ambasador tego kraju robił wszystko, aby reformy nie posunęły się za daleko i nie wzmocniły za bardzo Rzeczypospolitej. Grał na dwa fronty, obiecując pomoc zarówno królowi, jak i jego przeciwnikom. Jego działania doprowadziły do rozpętania konfliktu związanego z ochroną praw politycznych dysydentów – protestantów i prawosławnych, którym w czasach saskich odebrano na mocy decyzji sejmu część praw politycznych. Zarówno dla Rosji, jak i Prus kwestia dysydentów była tylko pretekstem do ingerencji w wewnętrzne sprawy Rzeczypospolitej. Ambasador rosyjski Mikołaj Repnin wykorzystał ją do zablokowania dalszych reform państwa. Na sejmie 1766 r. Repnin przedstawił projekt ustawy, na mocy której utrzymane miało być *liberum veto*, a innowiercy mieli odzyskać swoje prawa. W obawie przed utratą poparcia ze strony katolickiej szlachty Czartoryscy nie wyrazili zgody na przyznanie praw dysydemtom.

Rosyjska dyplomacja wykorzystała sytuację do kolejnej rozgrywki politycznej, mieszając się w sprawy wewnętrzne Rzeczypospolitej i w pełni podporządkowując państwo carycy Katarzynie II. W marcu 1767 r. pod osłoną wojsk rosyjskich zostały zawiązane dwie konfederacje przez dysydentów – prawosławnych i kalwińskich na Litwie w Słucku i protestanckich w Toruniu. Jednocześnie Repnin zainspirował, aby stronnictwo antykrólewskie przeciwne przyznaniu praw innowiercom zawiązało konfederację w Radomiu, pod hasłem obrony „wiary i wolności”. Na jej czele stanęli: wojewoda wileński Karol Radziwiłł „Panie Kochanku”, hetman Wacław Rzewuski i biskup Kajetan Sołtyk. Skierowali oni do carycy Katarzyny II pismo z prośbą o przywrócenie ustroju Rzeczypospolitej sprzed reform sejmu konwokacyjnego.

ZESZYT 2

W wyniku działań ambasadora Repnina na sejmie przyznano innowiercom pełnię praw politycznych oraz uchwalono prawa kardynalne, do których zaliczono:

- wolną elekcję,
- *liberum veto*,
- prawo do wypowiedzenia królowi posłuszeństwa.

Prawa te zostały uznane za „niezmienne i wieczne”, a jakakolwiek ich zmiana wymagała zgody dworu rosyjskiego.

Konfederacja barska

Przyznanie praw dysydentom, a przede wszystkim metody działania ambasadora rosyjskiego w Polsce wywołały wielkie wzburzenie wśród szlachty i członków konfederacji radomskiej, którzy nie osiągnęli swoich celów, jakimi było obalenie króla i likwidacja reform. Jeszcze w trakcie obrad sejmku, gdy stało się jasne, że przeciwnicy króla i dysydentów przegrali, została zawiązana konfederacja w Barze na Podolu (1768 r.). Jej głównym celem była obrona wiary katolickiej i wolności. Na czele konfederacji stanęli Józef Pułaski i Michał Krasiński. Konfederacja szybko przekształciła się z ruchu o charakterze religijnym w masowy ruch przeciwko królowi i Rosji. Konfederatów poparła część żołnierzy królewskich, a cały ruch szybko rozprzestrzenił się na większość ziem Rzeczypospolitej. W 1770 r. konfederaci ogłosili akt detronizacji króla Stanisława Augusta. Po początkowych sukcesach wojsk konfederackich szala zwycięstwa przechyliła się na stronę wojsk królewskich wspieranych przez wojska rosyjskie. Niekorzystna dla konfederatów była również sytuacja międzynarodowa. Turcja, która rozpoczęła wojnę z Rosją, została przez nią pokonana, natomiast dwaj inni sąsiedzi Rzeczypospolitej – Austria i Prusy patrzyły z wielkim niepokojem na wzrost potęgi Rosji w tej części Europy. Wszystko wskazywało na to, że Rosja podporządkuje sobie całą Rzeczpospolitą, a to mogło zagrozić równowadze sił w Europie.

ZESZYT 2

Dlatego państwa te przekonały Katarzynę II do zawarcia z nimi porozumienia kosztem Polski. Klęska konfederacji barskiej w 1772 r. była dla dworu w Wiedniu i Berlinie idealnym pretekstem do wysunięcia planu rozbioru ziem Rzeczypospolitej.

I rozbiór Rzeczypospolitej

W 1772 r. Rosja, Austria i Prusy podpisały w Petersburgu trójstronny traktat rozbiorowy. Jako powód podano „całkowity rozkład państwa” polsko-litewskiego. W rzeczywistości Austria chciała zrekompensować sobie utratę Śląska, Prusy dążyły do zagarnięcia Pomorza Gdańskiego (Prusy Królewskie), co umożliwiłoby im połączenie dwóch dotąd rozdzielonych części państwa. Wyrażając zgodę na rozbiór ziem Rzeczypospolitej, Rosja otrzymała nie tylko część jej terytorium, ale i akceptację Austrii i Prus na przejęcie jej zdobyczy uzyskanych w wyniku wojny z Turcją.

Państwa zaborcze zażądały od Rzeczypospolitej akceptacji warunków I rozbioru. Nastąpiło to na sejmie nadzwyczajnym w latach 1773–1775. Mimo protestów części posłów (m.in. Tadeusza Rejtana czy Samuela Korsaka) sejm przyjął traktat rozbiorowy oraz towarzyszące mu układy handlowe.

Na mocy tego traktatu Rzeczpospolita utraciła na rzecz Rosji tzw. Inflanty Polskie i ziemie na wschód od rzek Dźwiny i Dniepru, Prusy otrzymały Warmię i Prusy Królewskie, ale bez Gdańska i Torunia, a Austria południową Polskę po rzekę Zbrucz ze Lwowem, lecz bez Krakowa.

ZESZYT 2

Poza zatwierdzeniem traktatu rozbiorowego sejm powołał do życia Radę Nieustającą, która była najwyższą władzą wykonawczą w Rzeczypospolitej. Dla Rosji Rada miała stać się narzędziem kontroli króla Stanisława Augusta. W jej skład oprócz króla wchodziło: 18 członków wybranych przez posłów i 18 przez senatorów (w tym 4 ministrów – jeden z kanclerzy, jeden z podskarbich, jeden z marszałków i jeden hetman).

Rada dzieliła się na pięć departamentów:

- Interesów Cudzoziemskich,
- Policji, czyli Dobrego Porządku,
- Wojskowy,
- Sprawiedliwości,
- Skarbowy.

Rada stała się dzięki działaniom króla sprawnym organem władzy wykonawczej. Dla jego przeciwników była narzędziem „monarszego absolutyzmu” a dla patriotów symbolem ucisku ze strony Rosji.

Odpowiedz na pytania:

- 1. Który z sąsiadów Rzeczypospolitej odgrywał istotną rolę w polskiej polityce wewnętrznej?**
- 2. Czego dotyczyły prawa kardynalne?**
- 3. Jakie były przyczyny i cele konfederacji barskiej?**

Sejm Wielki

Po I rozbiore Polski jej sytuacja polityczna była bardzo zła, mimo że wśród zaborców zarysowały się sprzeczności. Rosja rozpoczęła wojnę z Turcją, Austria również była zainteresowana tureckimi posiadłościami w Europie i to zbliżyło te dwa państwa do siebie. Prusy patrzyły na ten sojusz z niepokojem, obawiając się zbytniego wzmocnienia niedawnych sojuszników. Prusy obawiały się również, że Austria zechce ponownie upomnieć się o Śląsk. Ta sytuacja oddalała na jakiś czas bezpośrednie zagrożenie istnienia państwa polsko-litewskiego. Wykorzystując sytuację, Stanisław August Poniatowski na spotkaniu z carycą Katarzyną II w Kaniowie przedstawił jej projekt zwiększenia wojska polskiego i jego użycia w wojnie z Turcją. Zmianie uległa również sytuacja wewnętrzna Rzeczypospolitej, w życiu publicznym doszło bowiem do głosu nowe pokolenie szlachty, wychowanej w szkołach funkcjonujących w ramach zreformowanego przez Komisję Edukacji Narodowej szkolnictwa. Udziału w życiu politycznym państwa coraz głośniejsz domagali się przedstawiciele mieszczaństwa.

Sejm zwołany w 1788 r. miał zgodnie z intencjami Rosji przygotować tylko rosyjsko-polskie przymierze wojskowe, ale posłowie podjęli się przeprowadzenia ważnych reform w państwie. Prace sejmowe zainaugurowano zawiązaniem dwóch konfederacji: koronnej ze Stanisławem Małachowskim i litewskiej z Kazimierzem Sapiehą.

Od początku obrad sejmowych wyodrębniły się wśród posłów trzy stronnictwa:

- Stronnictwo patriotyczne domagające się reformy państwa i zerwania związków z Rosją. Na jego

ZESZYT 2

czele stali Ignacy Potocki i Adam Kazimierz Czartoryski.

- Stronnictwo dworskie z królem Stanisławem Augustem i jego współpracownikami. Dążyło ono do zmian w państwie, ale za zgodą i w sojuszu z Rosją.
- Stronnictwo hetmańskie, z hetmanem Franciszkiem Ksawerym Branickim na czele. Jego członkowie byli przeciwni jakimkolwiek zmianom w ustroju Rzeczypospolitej.

W trakcie obrad sejmowych stronnictwo dworskie zaczęło coraz ściślej współpracować ze stronnictwem patriotycznym. Dzięki tej współpracy możliwe było przeprowadzenie reform.

Reformy Sejmu Czteroletniego

Sejm podjął decyzję o likwidacji Rady Nieustającej i zwiększeniu liczby wojska do 100 tys. Aby można było utrzymać tak dużą armię, niezbędne były ustawy skarbowe, które przegłosowano w 1789 r. A mianowicie:

- Uchwalono stały podatek w wysokości 10% od dochodów z dóbr szlacheckich i 20% z majątków kościelnych.
- Podniesiono opodatkowanie królewszczyzn.
- Wprowadzono nowe podatki w miastach.
- Przejęto na rzecz skarbu państwa dobra biskupstwa krakowskiego.

Mimo tych reform udało się zebrać pieniądze na sformowanie 65-tysięcznej armii.

Ważna była kwestia miast i mieszczaństwa, które płaciło najwięcej podatków, ale nie miało pełni praw politycznych. Jesienią 1789 r. reprezentanci 141 miast królewskich na czele z prezydentem Starej Warszawy Janem Deckertem zorganizowali

ZESZYT 2

tzw. czarną procesję. Jej reprezentanci udali się na zamek królewski i przedłożyli sejmowi swoje postulaty rozszerzenia praw politycznych mieszczaństwa. Domagali się przyznania im przywilejów nietykalności osobistej i majątkowej.

Podczas obrad sejmu król Prus Fryderyk Wilhelm II sprytnie wykorzystywał nastroje antyrosyjskie panujące wśród posłów i deklarował swoje poszanowanie dla integralności terytorialnej państwa polsko-litewskiego. Posłowie uwierzyli w te deklaracje i pod koniec marca 1790 r. podpisano z Prusami traktat obronny, w którym oba państwa gwarantowały sobie pomoc wojskową w razie konieczności.

Jesienią 1790 r. minęły dwa lata od rozpoczęcia działalności przez sejm i jego kadencja powinna się zakończyć. Posłowie postanowili jednak do tego nie dopuścić, lecz poszerzyć skład izby poselskiej o nowych posłów. W ten sposób chciano uzyskać szerszą reprezentację poselską, która miała zająć się najważniejszymi reformami państwa polskiego.

Sejm w powiększonym składzie przeprowadził nowe reformy w państwie:

- W marcu 1791 r. uchwalono prawo o sejmikach, które znosiło instrukcje sejmikowe, wprowadzało głosowanie większością głosów oraz odebrało prawa polityczne szlachcie nieposiadającej majątków ziemskich (gołota, nieposesjonaci).
- W kwietniu 1791 r., realizując część postulatów czarnej procesji, uchwalono prawo o miastach. Zniesiono zakaz zajmowania się przez szlachtę handlem i rzemiosłem. Natomiast mieszczaństwo uzyskało: nietykalność osobistą, prawo nabywania dóbr ziemskich, dostęp do stanowisk urzędniczych i stanowisk oficerskich oraz godności duchownych (poza biskupimi). Przyznano im również ułatwienie w otrzymywaniu nobilitacji, a także prawo zasiadania ich 24 przedstawicieli (plenipotentów) w

ZESZYT 2

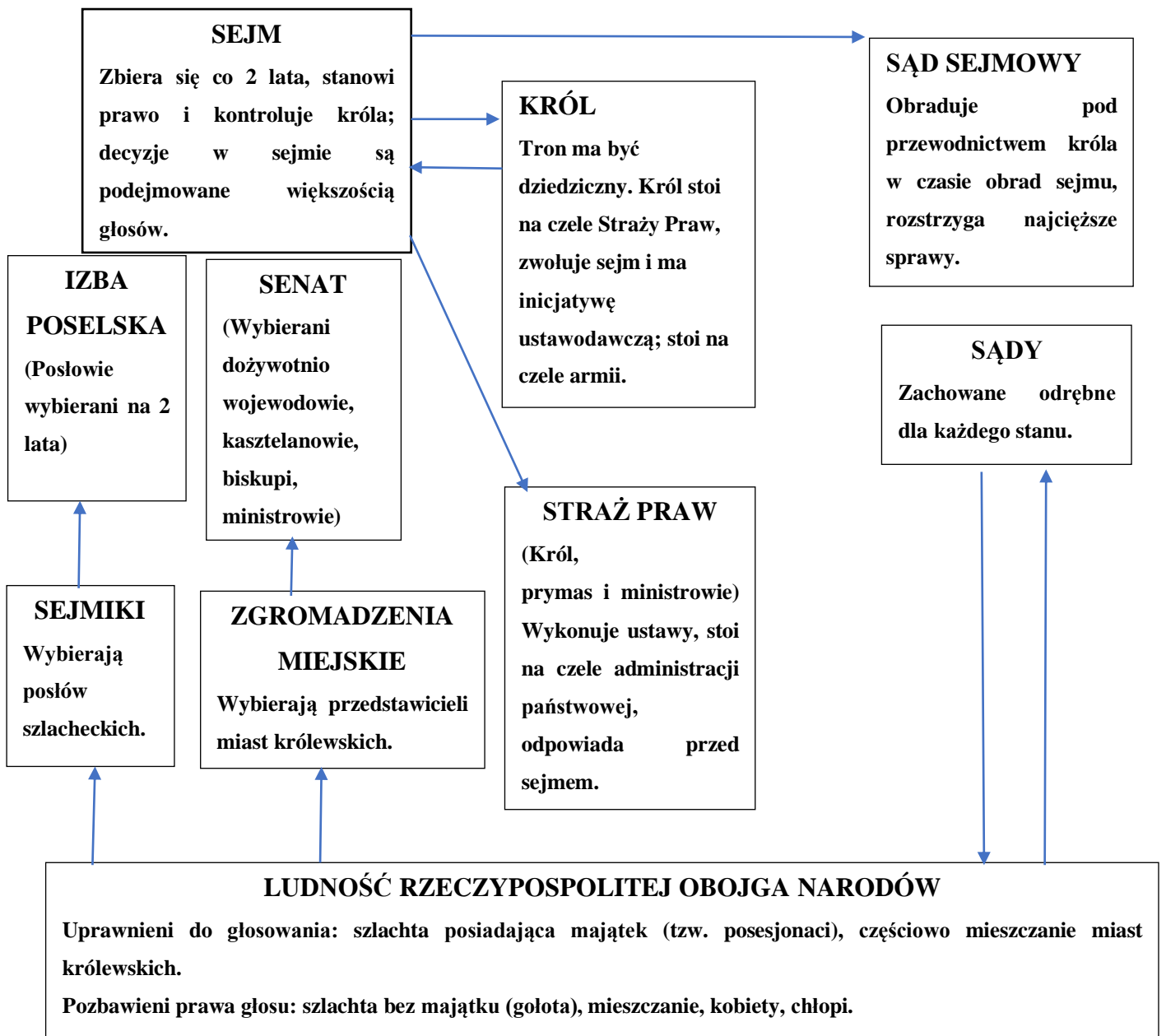
sejmie, ale tylko z głosem doradczym w sprawach miejskich.

Konstytucja 3 maja 1791 r.

Najważniejszą reformą Sejmu Wielkiego była Konstytucja 3 maja. Ustawa ta została przyjęta przez posłów w chwili, gdy większość posłów ze stronnictwa hetmańskiego nie była obecna na sali obrad, a zatem nie została formalnie przegłosowana. Konstytucja wprowadziła nową formę ustroju państwa – monarchię konstytucyjną. Zniesiono wolną elekcję i *liberum veto*. Władzę ustawodawczą sprawować miały sejm i senat. Władzę wykonawczą powierzono Straży Praw, której przewodniczył król, a w której skład wchodził: prymas, ministrowie policji, pieczęci (spraw wewnętrznych), interesów zagranicznych, wojny i skarbu. Każda decyzja króla wymagała kontrasygnaty ministra zajmującego się daną dziedziną rządów.

ZESZYT 2

Ustrój Rzeczypospolitej na mocy Konstytucji 3 maja 1791 r.

Konfederacja targowicka i wojna w obronie Konstytucji 3 maja

W czasie gdy Sejm Wielki przyjmował Konstytucję 3 maja, sytuacja Rzeczypospolitej na arenie międzynarodowej nie była już tak korzystna, jak na początku obrad sejmu w 1788 r. Rosja zakończyła wojnę ze Szwecją i Turcją i nastąpiło ponowne zbliżenie dworów w Berlinie, Wiedniu i Petersburgu. Państwa europejskie skupiały uwagę na wydarzeniach we Francji, która wiosną 1792 r. wypowiedziała wojnę Austrii. Wkrótce do wojny włączyły się także Prusy i Rosja miała wolną rękę w sprawie Polski. Katarzyna II wykorzystwała niezadowolenie części szlachty przeciwnej jakimkolwiek reformom ustrojowym w Polsce. Na czele przeciwników reform ustrojowych stali magnaci: Szczęsny Potocki, Ksawery Branicki i Seweryn Rzewuski. Zawiazali oni konfederację w celu obrony wolności szlacheckich. Uniwersał konfederacki został ogłoszony w maju 1792 r. w posiadłości Szczęsnego Potockiego Targowicy, ale jego projekt został opracowany wcześniej w Petersburgu. Targowiczanie zwrócili się do carycy Katarzyny II z prośbą o pomoc.

W maju 1792 r. wojska rosyjskie, liczące 100 tys. żołnierzy, wkroczyły do Rzeczypospolitej, która dysponowała wprawdzie około 70-tysięczną armią, ale większość żołnierzy była niedoświadczona. Prusy, z którymi Rzeczpospolita zawarła sojusz obronny, nie zamierzały teraz przyjść jej z pomocą. Dowodzący armią litewską książę Ludwik Wirtemberski okazał się zdrajcą, który współpracował z dworem w Berlinie. Nic więc dziwnego, że ponosił same klęski. Korzystniejszy przebieg miały działania na Ukrainie, gdzie naczelnym wodzem był książę Józef Poniatowski, mający pod swoją komendą utalentowanych i wiernych w sprawie dowódców: Tadeusza

ZESZYT 2

Kościuszkę, Józefa Zajączka, Michała Lubomirskiego i Michała Wielhorskiego. Jednak mimo początkowych sukcesów i zwycięstw w bitwach pod Zieleńcami (18 VI 1792 r.) i Dubienką (18 VII 1792 r.) nie udało się powstrzymać marszu silniejszej i zaprawionej w bojach armii rosyjskiej.

W lipcu 1792 r. król Stanisław August Poniatowski naciskany przez dyplomację rosyjską i papieską przystąpił do konfederacji targowickiej, mając nadzieję, że w ten sposób uda mu się uratować chociaż część reform przegłosowanych przez sejm. Na znak protestu niektórzy dowódcy wojskowi podali się do dymisji, a przywódcy Sejmu Wielkiego, obawiając się represji, udali się na emigrację, przede wszystkim do Saksonii. Władze w państwie przejęli targowiczanie przy wsparciu wojsk rosyjskich. Odsunęli oni króla od władzy i przystąpili do likwidacji wszystkich reform wprowadzonych na mocy Konstytucji 3 maja. Katarzyna II szybko się przekonała, że nie będzie mogła kontrolować Rzeczypospolitej za pomocą przywódców targowicy, ponieważ ci zaczęli się kłócić. Dlatego też przystąpiła na propozycję II rozbioru Polski wysuniętą przez Prusy, domagającą się rekompensaty za swój udział w wojnie z rewolucyjną Francją. Austria nie wzięła udziału w II rozbiorze, ponieważ obiecano jej nabytki terytorialne na terenie Niemiec.

Traktat rozbiorowy podpisano w styczniu 1793 r. w Petersburgu, a jako jego uzasadnienie podano szerzenie się „zarazy jakobińskiej” w Rzeczypospolitej. Prusy zajęły Gdańsk i Toruń oraz Wielkopolskę, Kujawy, część Mazowsza, ziemi sieradzkiej i łęczyckiej. Rosja zagarnęła ziemie białoruskie, Wołyń, Podole i Ukrainę.

Podobnie jak po I rozbiorze, zaborcy teraz także zażądali, aby sejm Rzeczypospolitej zatwierdził rozbiór. Sejm obradował od czerwca do listopada 1793 r. w Grodnie i był ostatnim w dziejach Rzeczypospolitej. Mimo oporu części posłów sejm zatwierdził II rozbiór Rzeczypospolitej.

ZESZYT 2

Przywrócono prawa kardynalne i reaktywowano Radę Nieustającą.

Insurekcja kościuszkowska i III rozbiór Polski

Dla większości społeczeństwa II rozbiór był katastrofą, a rządy targowiczán oraz okupacja resztek państwa przez wojska rosyjskie pogłębiały wrogość Polaków wobec Rosji i jej popleczników. Król Stanisław August Poniatowski liczył, że uda się zachować resztki państwa polskiego poprzez akceptację warunków narzuconych przez Rosję i w ten sposób doczekać zmiany sytuacji na arenie międzynarodowej. Sytuacja państwa była bardzo trudna, zostały zerwane tradycyjne więzi gospodarcze, co doprowadziło do kryzysu. W Warszawie zbankrutowało w krótkim czasie siedem banków. Wojska rosyjskie bezwzględnie ściągały kontrybucję, a skarb państwa był pusty.

Na emigracji w Saksonii planowano w porozumieniu z pozostałymi w kraju patriotami zorganizować powstanie narodowe. Na jego dowódcę wojskowego wybrano Tadeusza Kościuszkę. Spiskowcy liczyli na pomoc walczącej z Austrią i Prusami rewolucyjnej Francji. Wybuch powstania został przyspieszony przez władze rosyjskie, które, chcąc zapewnić sobie spokój ze strony Polski przed planowaną wojną z Turcją, zażądały od Stanisława Augusta i rządu redukcji polskiej armii. Wówczas gen. Antonii Madaliński odmówił rozwiązania swojego oddziału i ruszył spod Ostrołęki do Krakowa. Do opuszczonego przez garnizon rosyjski Krakowa przybył Tadeusz Kościuszko i 24 III 1794 r. na rynku ogłosił akt powstania oraz został zaprzysiężony jako Najwyższy Naczelnik Sił Zbrojnych Narodowych. 4 IV 1794 r. Kościuszko odniósł pierwsze zwycięstwo w bitwie pod Raławicami. Mimo tego zwycięstwa nie udało mu się dotrzeć do Warszawy, ale miało

ZESZYT 2

ono wielkie znaczenie moralne oraz propagandowe i wpłynęło na rozszerzenie się działań powstańczych.

W kwietniu 1794 r. wybuchło powstanie w Warszawie, na czele którego stanął szewc Jan Kiliński. Powstańcy zmusili garnizon rosyjski do opuszczenia stolicy. Król Stanisław August został odsunięty od rządów, a w maju władzę w kraju przejął rząd powstańczy – Rada Najwyższa Narodowa, w skład której weszli przybyli z emigracji Hugo Kołłątaj i Ignacy Potocki.

Chcąc zachęcić chłopów do masowego udziału w powstaniu, Kościuszko w maju 1794 r. wydał uniwersał połaniecki, który znosił poddaństwo osobiste chłopów, gwarantował ich nieusuwalność z ziemi i w znacznym stopniu zmniejszał ciężary pańszczyźniane. Postanowienia te nie spowodowały jednak masowego wstępowania chłopów do wojska powstańczego.

Kościuszko próbował rozbić wojska rosyjskie przed ich połączeniem się z wojskami pruskimi, jednak spóźnił się i w bitwie pod Szczekocinami (6 czerwca) został pokonany przez dwukrotnie silniejszego przeciwnika. W czerwcu sytuacja powstańców się pogorszyła, ponieważ do wojny przystąpiła Austria, której wojska wkroczyły na teren województw: lubelskiego, sandomierskiego i krakowskiego. Wkrótce wojska rosyjsko-pruskie przystąpiły do oblężenia Warszawy. Kiedy jednak w sierpniu w Wielkopolsce wybuchło powstanie wsparte przez oddział gen. Jana Henryka Dąbrowskiego, wojska pruskie odstąpiły od oblężenia Warszawy.

Tymczasem od wschodu do Warszawy zbliżał się korpus gen. Aleksandra Suworowa i Kościuszko, chcąc uniemożliwić mu połączenie się ze stacjonującymi pod Warszawą oddziałami rosyjskimi, zdecydował się je zaatakować. W bitwie pod Maciejowicami (10 października) naczelnik poniósł klęskę i ranny dostał się do niewoli. Wojska rosyjskie połączyły się i

ZESZYT 2

zdobyły Warszawę. Ostateczne rozwiązanie oddziałów powstańczych nastąpiło 16 listopada.

III rozbiór Rzeczypospolitej

Upadek powstania przypieczętował los państwa polsko-litewskiego. W 1795 r. po wielomiesięcznych negocjacjach Rosja, Austria i Prusy podzieliły między siebie resztę ziem polskich. Rosja otrzymała Kurlandię, ziemie litewskie i ruskie. Prusy zagarnęły pozostałą część Mazowsza wraz z Warszawą oraz tereny położone między granicą dawnych Prus Książęcych a Niemnem i Bugiem. Austria zajęła ziemie Małopolski z Krakowem. Król Stanisław August Poniatowski abdykował i resztę życia spędził w Petersburgu.

Odpowiedz na pytania:

- 1. Jakie stronnictwa polityczne działały w czasie obrad Sejmu Czteroletniego?**
- 2. Jakie najważniejsze reformy zostały wprowadzone przez Konstytucję 3 maja?**
- 3. Dlaczego po każdym rozbiore Polski państwa zaborcze kazały sejmowi Rzeczypospolitej akceptować traktaty rozbiorowe?**

Bibliografia

- Birkenmajer Aleksander, *Augezdecky Alekasander*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 1, Kraków 1935, s. 179.
- Biskup Marian, *Wojna pruska, czyli walka zbrojna Polski z Zakonem Krzyżackim z lat 1519–1521*, Olsztyn 1991.
- Bubenheimer Ulrich, *Schwenckfeld von Ossig, Kaspar*, [w:] *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon (BBKL)*, Bd. 9, Bautz, Herzberg 1995, S. 1215–1235.
- Budka Włodzimierz, Boner Jan, *Beyzym Jan–Brownsford Marja*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 2, Kraków 1936, s. 297–299. Reprint: Kraków 1989.
- Bues Almut, *Historia Niemiec XVI – XVIII wieku*, Warszawa 1998.
- Erdmann Christian, Friedrich David, *Schwenckfeld, Kaspar von*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie (ADB)*, Bd. 33, Leipzig 1891, S. 403–412.
- Freus Paweł, *Warsztat Vischerów*, [w:] *Kultura polska* [online], 2006 [dostęp: 12.07.2021].
- Gmiterek Henryk, *Sternacki Sebastian*, [w:] *Polski słownik biograficzny* [online], ipsb.nina.gov.pl/ [dostęp: 1.03.2021].
- Grzybowski Stanisław, *Wielka historia Polski*, t. 4: *Dzieje Polski i Litwy (1506–1648)*, Kraków 2000.
- Historia Śląska*, Marek Czapliński, Elżbieta Kaszuba, Gabriela Wąs, Rościsław Żerelik, red. Marek Czapliński, Wrocław 2002.
- Urner Hans, *Krautwald (Cratoaldus, Crautwaldt), Valentin*, [w:] *Neue Deutsche Biographie (NDB)*, Bd. 12, Berlin 1980, S. 724 f (Digitalisat).
- Krauze-Błachowicz Krystyna, *Jan z Głogowa i tradycja gramatyki spekulatywnej*, Warszawa 2004.
- Kuhn Thomas Konrad, *Schwenckfeld von Ossig, Caspar*, [w:] *Neue Deutsche Biographie (NDB)*, Bd. 24, Berlin 2010, S. 63 f (Digitalisat).
- Lepszy Leonard, *Behem (Beham) Hans*, [w:] *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, red. Ulrich Thieme, Felix Becker, t. 3: *Bassano–Bichhan*, Leipzig 1909, s. 202.

ZESZYT 2

Małek Janusz, *Seklucjan (Seclucianus, Sekluczian) (ok. 1510/1515–1578)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 36, Warszawa, Kraków 1995–1996, s. 182–186.

Noel Jean-Francois., *Święte Cesarstwo*, Warszawa 1998, s. 119.

Pfister (Fister, Phister) Jan (Hanus), (1573–przed 1642), [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 25, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, s. 761–762.

Pilz Kurt, *Boner, Hans*, [w:] *Neue Deutsche Biographie (NDB)*, Bd. 2, Berlin 1955, S. 442.

Pirożyński Jan, *Johannes Gutenberg i początki ery druku*, Warszawa, 2002.

Pociecha Władysław, *Boner Seweryn*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 2, Kraków 1936, s. 300–301. Reprint: Kraków 1989.

Ptak Marian Józef, Kinstler Marek, *Powszechna historia państwa i prawa*, Wrocław 1999.

Romanowski Andrzej, *Skazani na przyjaźń. Polska, Ojczyzna Niemców*, „Gazeta Wyborcza”, Alle Historia, nr 23/474, 12 czerwca 2021 r., s. 3–6.

Salmonowicz Stanisław, *Prusy. Dzieje państwa i społeczeństwa*, Warszawa 2004.

Salmonowicz Stanisław, *Fryderyk II*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1981.

Schimmelpfennig Adolf, *Krautwald, Valentin*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie (ADB)*, Bd. 4, Leipzig 1876, S. 570 f.

Skolimowska Anna, *Jan Dantyszek. Nota biograficzna*, <http://dantiscus.ibi.uw.edu.pl/?menu=call&menu2=about&f=aboutDantiscus&lang=pl> (dostęp: 18.07.2021).

Staszewski Jacek, *August II Mocny*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998.

Staszewski Jacek, *August III Sas*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1989.

Szwejkowska Helena, *Książka drukowana XV–XVIII wieku. Zarys historyczny*, Wrocław–Warszawa 1975.

Szyndler Bartłomiej, *I książki mają swoją historię*, wyd. I, Warszawa 1982.

Tazbir Janusz, *Reformacja, kontrreformacja, tolerancja*, Wrocław 1996.

Tyszkiewicz Jan, *Ostatnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1519–1521*, Warszawa, 1991.

Vorcelka Karl, *Geschichte der Neuzeit 1500–1918*, Wien 2010.

Zieliński Zygmunt, *Niemcy zarys dziejów*, Katowice 1998, s. 57.

Zienkowska Krystyna, *Stanisław August Poniatowski*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998.

Zybura Marek, *Niemcy w Polsce*, Wrocław 2004.